

DEMOGRÁFIA

60. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

Budapest
2017

Az MTA Demográfiai Bizottsága és
a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Folyóirata
Alapítás éve: 1958

A Population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Demographic Research Institute
Founded in 1958

A szerkesztő bizottság tagjai | Editorial board
BARTUS Tamás, BUKODI Erzsébet, DÖVÉNYI Zoltán, ELEKES Zsuzsanna, GÁBOS András,
GÁL Róbert Iván, GÁRDOS Éva, JANKY Béla, JÓZAN Péter, HOÓZ István, KOVÁCS Erzsébet,
RÓBERT Péter, SPÉDER Zsolt (elnök), TAKÁCS Judit, TOMKA Béla, TÓTH Pál Péter, VALUCH Tibor

Szerkesztőség | Editors
ŐRI Péter főszerkesztő | editor-in-chief
MURINKÓ Livia szerkesztő | editor
PAKOT Levente szerkesztő | editor
VARGHA Lili szerkesztő | editor

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Kiadja a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Felelős kiadó: Spéder Zsolt igazgató

Olvasószerkesztők: Bada Csilla, Majoros Györgyi
Design: Anagraphic
Tördelőszerkesztő: Simonné Horváth Gabriella
ISSN 0011-8249

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Gödri Irén: Az integráció mutatói és esélykülönbségei
a Magyarországon élő bevándorlók körében 5
- Péti Márton: Nem magyar nemzetiségű Kárpát-medencei áttelepülők
Magyarországon. Áttelepülésük jellemzői, letelepedésük területisége,
lehetséges hatásuk az őshonos nemzetiségi közösségeinkre 57
- Monostori Judit: Stabilitás és változás az idősek
háztartásszerkezetében 105

SZERZŐINKNEK 139

MEGRENDELŐLAP 143

CONTENTS

STUDIES

Irén Gödri: Integration of immigrants in Hungary 5

Márton Péti: Non-hungarian immigrants to Hungary from neighbouring countries. Main features and spatial patterns of the migration, and the possible effects on native minority communities 57

Judit Monostori: Stability and change in the household structure of the elderly 105

SZERZŐINKNEK (FOR OUR AUTHORS) 139

MEGRENDELŐLAP (ORDER FORM) 143

Reproduction is permitted only with indication of the source.
Manuscripts are not kept or sent back.

AZ INTEGRÁCIÓ MUTATÓI ÉS ESÉLYKÜLÖNBSÉGEI A MAGYARORSZÁGON ÉLŐ BEVÁNDORLÓK KÖRÉBEN

Gödri Irén

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a Magyarországon élő bevándorlók integrációs helyzetét vizsgálja a 2011-es népszámlálás adatai alapján, különös tekintettel a munkaerő-piaci integrációjukra. Külön kezeli a külföldi állampolgárokat és a külföldi születésűeket, rávilágítva a különböző származási csoportok heterogenitására. A zaragozai indikátorok alapján általános áttekintést nyújt a bevándorlók integrációs helyzetéről a főbb területeken (munkaerőpiac, oktatás, egészségi állapot, lakásviszonyok). Ezt követően részletesen elemzi a munkaerő-piaci integráció alapvető mutatóit (foglalkoztatottság, munkanélküliség, túlképzettség, önfoglalkoztatás) a bevándorlók egyes társadalmi-demográfiai és származási csoportjaiban, majd többváltozós elemzéssel vizsgálja a foglalkoztatottság és a túlképzettség esélyét befolyásoló tényezőket. Fontos megállapítása, hogy a Magyarországon élő bevándorlók magasabb foglalkoztatottsága elsősorban összetételüknek és területi elhelyezkedésüknek köszönhető, ugyanakkor származási országok és érkezési idő szerinti jelentős eltérések, valamint nemek közötti esélykülönbségek is kimutathatók. A magyar állampolgárság megszerzése, a magyar nemzetiség és anyanyelv, illetve a magyar nyelv elsajátítása növeli a nők foglalkoztatottsági esélyét, és mindkét nem esetében csökkenti a túlképzettség esélyét.

Tárgyszavak: bevándorlás, integráció, zaragozai indikátorok, foglalkoztatottság, túlképzettség

Gödri Irén, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
E-mail: godri@demografia.hu

BEVEZETÉS

A népesség demográfiai öregedése és különösen a munkavállalási korúak arányának csökkenése számos európai országban felveti a munkaerőhiány pótlásának szükségességét.¹ Az előrejelzések szerint a folyamat – a várható élettartam növekedése és a tartósan alacsony termékenység következtében – a jövőben is folytatódik, ami hosszú távon (2050-ig) az EU-n belül a korösszetétel drámai átalakulását, a munkaerő-kínálat további csökkenését és az időskori függőségi ráta megkétszereződését eredményezi (European Union 2014). Mindez nemcsak a gazdasági növekedés, hanem a különböző társadalmi intézmények és állami ellátórendszerek fenntarthatóságát is megkérdőjelezi, és várhatóan számos munkaerő-piaci, szociális és költségvetési problémához vezet.

Mivel a jelenlegi tendenciák mellett a népesség fogyása és öregedése elkerülhetetlen, különböző elemzések a bevándorlásban látják – legalábbis rövid és középtávon – a lehetséges megoldást, kiemelve annak a munkaerő-pótlásban, az időskori függőségi ráta mérséklésében, a nyugdíjrendszer fenntarthatóságában, illetve a gazdasági növekedésben játszott szerepét (UNPD 2000, Espenshade 2001, van Nimwegen – van der Erf 2010, Gesano – Strozza 2011). Ugyanakkor arra is rávilágítanak, hogy a népesség öregedéséből fakadó problémákra, illetve gazdasági kihívásokra az ún. helyettesítő migráció² nem jelent hosszú távú megoldást. Az öregedési folyamat megállításához ugyanis folyamatos, nagymértékű és exponenciálisan növekvő bevándorlásra lenne szükség (lévén, hogy a bevándorlók maguk is öregszenek), ami viszont gyökeresen megváltoztatja a befogadó ország népességének etnikai, társadalmi, kulturális összetételét (Lesthaeghe 2000, Coleman 2008, Saczuk 2013, Demény 2016, Murphy 2016).

A munkavállalási korú népesség létszámbeli pótlása ugyanakkor önmagában rövid távon sem feltétlenül jelent megoldást, amennyiben nem az adott ország munkaerő-piaci igényeihez igazodó, megfelelő képzettséggel, szaktudással rendelkező és a munkaerő-piacon elhelyezkedni tudó migráns népesség befogadásáról van szó. Bár a korösszetételt átmenetileg javítja, a gazdasági hatásokat viszont nem az *aktív korúak* száma, illetve az abból

¹ Az előreszámítások a zero migrációs egyenleggel számoló forgatókönyv esetén a munkavállalási korú (15–64 éves) népesség 11,7 milliós csökkenését prognosztizálták 2013 és 2020 között az Európai Unió 28 tagországában (OECD/European Union 2014).

² A helyettesítő migráció (replacement migration) a bevándorlásnak az a szintje, amely ahhoz szükséges, hogy a népességfogyást, az aktív korú népesség csökkenését, valamint összességében a népesség öregedését ellensúlyozza (UNPD 2000).

számolt (demográfiai) függőségi ráta határozza meg, hanem a *ténylegesen foglalkoztatottak* száma, illetve a nem dolgozókhöz viszonyított aránya, azaz a gazdasági függőségi ráta (lásd erről: Szigel 2016). A bevándorlás pozitív gazdasági hatásai tehát csak a bevándorlók sikeres munkaerő-piaci integrációja esetén várhatók.

A bevándorlók munkaerő-piaci mutatói azonban az európai országok többségében összességében rosszabbak, mint a honos népességé: alacsonyabb foglalkoztatási ráta, magasabb munkanélküliségi ráta, valamint a foglalkoztatottak körében a határozott időre szóló munkaszerződéssel dolgozók és a túlképzettek nagyobb aránya jellemzi mind a külföldi állampolgárokat, mind a külföldi születésűeket, illetve a fogadó országokban született leszármazottaikat (European Union 2011, OECD/European Union 2015, Eurostat 2016). Főként a kevésbé fejlett harmadik országokból származók – és ezen belül is főként a nők – munkaerő-piaci helyzete rosszabb, mint a fogadó népességé (miközben az EU-tagállamokból származók foglalkoztatottsága sok esetben jobb, mint a helyieké, noha a túlképzettség az ő esetükben is gyakori). A migráns népesség átlagosnál alacsonyabb munkaerő-piaci részvétele (különösen a nők esetében) számos fogadó országban további „függőséget” teremt (Coleman 2004), tovább terhelve az adott ország szociális ellátórendszerét.

A munkaerőhiány kezelésére a bevándorlás mellett természetesen egyéb megoldási lehetőségek is felmerülnek, mint például a munkaerő-tartalékok mozgósítása (azaz a foglalkoztatás növelése³), a nyugdíjkorhatár emelése vagy a termelékenység fokozása.⁴ A foglalkoztatás növelése nemcsak a honos népesség – elsősorban a nők, a fiatal (15–24 éves) és az idősebb (55–64 éves) korcsoportok – esetében fontos célkitűzés, hanem a már letelepedett bevándorlók, illetve leszármazottaik esetében is (OECD/European Union 2014). Ez utóbbi csoportok munkaerő-piaci integrációja – a várható gazdasági hatások mellett – azért is fontos, hogy gazdasági leszakadásuk, és az ezzel járó társadalmi (és gyakran területi) szegregációjuk elkerülhető legyen. Noha a bevándorlásnak a demográfiai trendek ellensúlyozásában játszott szerepe vitatott, abban egyetértés van, hogy a bevándorlók társadalmi és gazdasági integrációja elengedhetetlen.

³ Az *Európa 2020* stratégia célkitűzései közt szerepel, hogy 2020-ra az EU egészét tekintve a 20–64 évesek körében a foglalkoztatottság aránya elérje a 75%-ot. 2015-ben ez a mutató 70,6% volt a honos népesség, 73,4% a más EU-tagállam állampolgárai és 56,7% a nem EU-s állampolgárok körében (Eurostat 2016).

⁴ Az EU-n belüli mobilitás elősegítése is fontos lépés a potenciális munkaerő jobb felhasználása érdekében (noha ez a kibocsátó országok munkaerő-piacának bizonyos szegmenseiben gyakran munkaerőhiányt eredményez).

Tanulmányunkban a Magyarországon élő bevándorlók integrációs helyzetét vizsgáljuk a 2011-es népszámlálás adatai alapján, különös tekintettel a munkaerő-piaci integrációjukra. Első lépésben arra keresünk választ, hogy a főbb integrációs mutatók alapján a bevándorlók – és főként a harmadik országból származók – helyzete mennyire tér el a hazai népességétől. A bevándorlók beazonosításához kétféle megközelítést is alkalmazunk: külön vizsgáljuk a külföldi állampolgárokat és a külföldi születésűeket, kitérve e két népesség sajátosságaira. Ezt követően részletesen is áttekintjük a munkaerő-piaci integráció alapvető mutatóit a bevándorlók egyes társadalmi-demográfiai és származási csoportjaiban, majd többváltozós elemzéssel a foglalkoztatottság és a túlképzettség esélyét befolyásoló tényezőket vizsgáljuk. Arra próbálunk választ találni, hogy a bevándorlók munkaerő-piaci helyzete mennyiben köszönhető sajátos összetételüknek, illetve az összetétel hatását kiszűrve milyen szerepe van a származási országnak, az érkezés óta eltelt időnek, a magyar állampolgárság megszerzésének, a nemzetiségnek, valamint a magyar nyelv ismeretének. Az adatok elemzése előtt röviden áttekintjük az integráció fogalmának elméleti megközelítéseit, a főbb integrációs területeket és mutatókat, valamint a vizsgált migráns népesség összetételének főbb sajátosságait.

AZ INTEGRÁCIÓ FOGALMÁNAK ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEI

A bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatában különböző elméleti megközelítésekkel és modellekkel találkozhatunk. A legkorábbi a Park (1928) nevéhez kötődő *asszimilációs modell*, amely szerint a bevándorlók (etnikai kisebbségek) beolvadása a többségi társadalomba egy lineáris és visszafordíthatatlan folyamat, és elkerülhetetlen következménye a különböző etnikai csoportok találkozásának. Ez a megközelítés arra a feltételezésre épült, hogy a fogadó társadalomra egy domináns többségi kultúra jellemző, amelybe a bevándorlók – nyelvük és kulturális szokásaik feladásával – előbb-utóbb beleolvadnak. A '60-as évek elején Gordon (1964) felismerte, hogy az asszimilációs folyamat különböző szakaszokból áll, és a *kulturális asszimiláció* (a fogadó társadalom kulturális mintáinak átvétele) mellett megkülönböztette a *strukturális asszimilációt* (a fogadó társadalom intézményeibe és társadalmi struktúráiba való beépülést), valamint az *azonosulási asszimilációt* (a többségi társadalommal való azonosulást). Ezek közül a strukturális asszimilációt tartotta

a folyamat katalizátorának: úgy vélte, ha ez bekövetkezik, akkor a többi szakasz is végbemegy, és elkerülhetetlen a teljes beolvadás.⁵

Az amerikai bevándorlás kapcsán megfogalmazott asszimilációs modell azonban az amerikai társadalom pluralizálódása következtében egyre kevésbé állta meg a helyét. Az általa leírt – a többségi társadalom kultúrájának, nyelvének, életmódjának átvételével járó – akkulturációs folyamat valójában a fehér, protestáns, angolszász gyökerű középosztálybeli népesség kulturális mintáinak átvételét feltételezte (anglo-konformitás), holott ez a „többségi” csoport egyre kisebb szeletet jelentett az etnikailag sokszínű társadalomban.⁶ Gordon szerint azonban inkább a strukturális, semmint a kulturális pluralizmus volt jellemző: az amerikai társadalmat olyan etnikai „kisközösségek” alkották, amelyek ugyan etnikai vonalak mentén szerveződtek, de kulturális sajátosságukat egyre inkább elveszítették (Gordon 1964).

Ennek ellenére a különböző vizsgálatok azt állapították meg, hogy az etnikai csoportok közötti különbségek generációkon keresztül tartósan bizonyultak, az iskolai és a foglalkozási mobilitást tekintve a hátrányok nem csökkentek, hanem újratermelődtek (Zhou 1997). A „második generáció hanyatlása” (Gans 1992) – ami arra utal, hogy a bevándorlók gyermekei gyakran a szüleikhez képest is rosszabb helyzetben vannak – főként a szegény, iskolázatlan és sötét bőrű bevándorló csoportok esetében volt megfigyelhető. Mindez megkérdőjelezte a lineáris folyamatként leírt asszimilációs modell általános érvényességét. Ugyanakkor többen azt feltételezték, hogy a különböző kimeneteket csupán az asszimilációs folyamat eltérő sebessége magyarázza, amelyet a bevándorlók jellemzői (főként az emberi tőkéje), területi elhelyezkedésük, az adott etnikai csoport mérete, illetve a bevándorlás intenzitása határoz meg (Alba – Nee 1997). Arra is rámutattak, hogy míg a nyelvi akkulturáció többnyire egyirányú, addig más területeken (például a népi konyhákat tekintve) a különböző kultúrák kölcsönösen hatással vannak egymásra.

A kulturális és etnikai pluralizmus eszméinek terjedésével az egyetlen kimenetelt feltételező asszimilációs modell helyét átvették a beilleszkedési folyamat több lehetséges kimenetelével számoló *integrációs modellek*.

⁵ A teljes asszimiláció többnyire nem a bevándorlók első, hanem inkább a második vagy harmadik generációjánál következik be, de arra is van példa, hogy éppen ez utóbbiak térnek vissza a bevándorló szüleik/nagyszüleik etnikai, kulturális gyökereihez.

⁶ Gordon (1964) az asszimilációs folyamat kimenetelének alternatív lehetőségeként az 1910-es években megjelenő *olvasztógély-modellt* is megemlíti. Ez a modell arra a feltételezésre épült, hogy a különböző etnikai csoportok találkozása során ezek kölcsönös egymásra hatása, összeolvadása révén egy „új egység” jön létre.

Felismerték, hogy a fogadó társadalom gazdasági, társadalmi, etnikai rétegzettsége, kulturális sokszínűsége különböző beilleszkedési mintákat tesz lehetővé. Míg az asszimiláció a bevándorlók egyirányú alkalmazkodását feltételezi, az integráció kulturális szempontból kétirányú folyamat, mely során a bevándorlók úgy válnak a fogadó társadalom tagjává, hogy közben maguk is alakítják annak kulturális arculatát, megőrizve ugyanakkor saját etnikai, kulturális identitásukat.

A strukturalista szemléletmód – amely a fogadó társadalom strukturális rétegzettségét és az ebből fakadó egyenlőtlenségeket hangsúlyozza – szintén megkérdőjelezi az asszimilációs modell alkalmazhatóságát. Eszerint a bevándorlók beilleszkedése elsősorban a fogadó társadalom gazdasági, társadalmi struktúráitól, valamint az etnikai hierarchiáktól függ, amelyek behatárolják az egyes csoportok különböző erőforrásokhoz (munkalehetőség, lakás, oktatás) való hozzáférését (Barth – Noel 1972). A beilleszkedés „sikeressége”, illetve „haszna” a bevándorlók számára azon is múlik, hogy a társadalom, illetve a munkaerőpiac melyik szegmensébe integrálódnak (Portes – Sensenbrenner 1993, Zhou 1997). A fogadó ország szegmentált munkaerő-piaca gyakran azt eredményezi, hogy a munkaintenzív, képzettséget nem igénylő, mobilitási lehetőség nélküli és bizonytalan állásokkal jellemzett másodlagos szektorban van kereslet a bevándorlók munkája iránt (Piore 1979), tehát esélyük sincs arra, hogy a fogadó társadalom középosztályába integrálódjanak. A saját etnikai közösség jelenléte a befogadó országban ugyanakkor a többségi társadalomtól független integrációs lehetőségeket kínál a bevándorlók számára – akár munkaerő-piaci, akár társadalmi, kulturális szempontból (Portes – Sensenbrenner 1993, Turner – Bonacich 2001, Portes – Manning 2005).⁷

Az akkulturáció és a gazdasági adaptáció irányát is figyelembe véve a *szegmentált asszimiláció modellje* a beilleszkedés különböző mintázatait tárja fel a második generációs migránsok körében, attól függően, hogy a középosztályba vagy az ún. „underclass”-ba integrálódnak-e, illetve hogy bekövetkezik-e akkulturáció vagy megőrzik a saját etnikai közösségük értékeit és a szolidaritást (Portes – Zhou 1993). A bevándorlók letelepedési mintáit vizsgálva Portes és Böröcz (1989) elemzése is jól szemlélteti, hogy a kibocsátó ország elhagyásának körülményei, a bevándorlók korábbi (kibocsátó országbeli) osztályhelyzete, valamint a célországban tapasztalt fogadókészség nagyon eltérő beilleszkedési mintákat eredményez. Mindez egyfelől rávilágít arra, hogy az egyenes vonalú

⁷ Mind a *közvetítő kisebbségek elmélete*, mind az *etnikai vállalkozások modellje* kiemeli a bevándorlás során szerzett negatív tapasztalatokat, amelyek következtében erős csoporton belüli szolidaritás alakul ki az adott etnikai csoportban.

folyamatként értelmezett asszimiláció modellje elfedte a különféle etnikai csoportok sajátos beilleszkedési útjai közötti különbségeket. Másfelől viszont arra is felhívja a figyelmet, hogy a beilleszkedés különböző kimeneteleit a fogadó országban töltött idő hossza mellett a bevándorlók egyéni jellemzői (iskolai végzettsége, szakképzettsége, nyelvismerete, életkora, születési helye, kapcsolati tőkéje) és migrációs motivációi, valamint strukturális tényezők (a letelepedési hely társadalmi és gazdasági struktúrái, az etnikai csoporton belüli szolidaritás, a családi háttér) is meghatározzák. Különösen az egyéni jellemzők és a strukturális tényezők közötti interakciónak van jelentős szerepe (Zhou 1997).

A hagyományos megközelítés szerint – amely a fogadó társadalom alsóbb rétegeibe belépő amerikai bevándorlók vizsgálatára épült – idővel csökkennek az egyenlőtlenségek, és a bevándorlók társadalmi-gazdasági helyzete (a képzettségi, munkaerő-piaci, foglalkozási, jövedelmi mutatókat tekintve) közelít a fogadó népesség átlagához. A társadalmi-gazdasági integráció sikerességéről is többnyire akkor beszélünk, ha a különböző területeken – munkaerőpiac, oktatás, lakhatási körülmények stb. – a bevándorlók mutatói nem rosszabbak, mint a fogadó társadalomé. Míg azonban az asszimilációs modell szerint a strukturális beépülést kulturális és azonosulási asszimiláció is követi, az integrációs modell szerint ez nem feltétlenül jár együtt a bevándorlók kulturális és etnikai identitásának feladásával. A többféle kimenetellel számoló integrációs modell ugyanakkor a társadalmi-gazdasági integráció egy másik értelmezését is lehetővé teszi: a bevándorlók különböző csoportjainak a mutatóit nem a többségi társadalom egészéhez, hanem annak a hasonló háttérrel rendelkező csoportjaihoz hasonlítja, ezáltal az összetétel hatását kiszűrve határozza meg a bevándorlók helyzetét a fogadó társadalmon belül.

A BEVÁNDORLÓK INTEGRÁCIÓJÁNAK FŐBB TERÜLETEI ÉS MUTATÓI

A bevándorlók integrációja a fogadó társadalomba tehát egy komplex, több-dimenziós folyamatként értelmezhető, amely során a bevándorlók beépülnek a fogadó társadalom – vagy e társadalom különböző szegmenseinek – gazdasági, társadalmi, politikai struktúráiba, és alkalmazkodnak annak kulturális, társadalmi érték- és normarendszeréhez. Többnyire a szociális-gazdasági, a kulturális és a jogi-politikai dimenziók jelennek meg az integráció vizsgálatában, valamint – tekintettel a fogadókészség fontosságára – a fogadó társadalom részéről megnyilvánuló attitűdök is figyelmet kapnak (Entzinger – Biezeveld 2003).

A bevándorlók – elsősorban a legálisan tartózkodó harmadik országbeli állampolgárok – integrációja EU-s szinten és az egyes tagállamokban is (különösen a hagyományos befogadó országokban) a migrációs politika fontos célkitűzése. Az Európai Bizottság által meghatározott és a Bel- és Igazságügyi Tanács által 2004-ben elfogadott *közös integrációs alapelvek*⁸ már az elején leszögezik, hogy az integráció egy dinamikus, kétirányú folyamat, amely a bevándorlók és a fogadó társadalom kölcsönös alkalmazkodását feltételezi, ugyanakkor az Európai Unió alapvető értékeinek tiszteletét is magába foglalja. A svéd elnökség 2009-es malmöi konferenciáján – a közös integrációs alapelvekből kiindulva – meghatározták a négy alapvető integrációs területet, valamint a hozzájuk tartozó indikátorokat.⁹ A 2010 áprilisában elfogadott *Zaragozai Nyilatkozat*¹⁰ tartalmazza ezeket az indikátorokat – innen ered a „zaragozai indikátorok” elnevezés. A nyilatkozatban négy alapvető szakpolitikai területen – a foglalkoztatás, az oktatás, a szociális helyzet, valamint az aktív állampolgárság – összesen 14 alapindikátor szerepel (lásd *1. táblázat*). Ezek mellett további kiegészítő/fejlesztendő indikátorokat is felsorolnak, amelyekről azonban – noha a tagállamok zöme fontosnak tekinti – nem állnak rendelkezésre összehasonlítható adatok.

A zaragozai indikátorok relevanciáját az Európai Bizottság 2011-es pilot vizsgálata (European Commission 2011), majd egy 2012–2013-as projektje is megerősítette (Huddleston et al. 2013). Ez utóbbi ugyanakkor a meglévőkhöz egy újabb integrációs terület – az ún. befogadó társadalom (Welcoming Society) – hozzáadását is felvetette (ide sorolva a diszkriminációs tapasztalat, a közintézményekben vetett bizalom, valamint a befogadó társadalomhoz való tartozás érzetének mutatóit). Emellett a meglévő területeken is további – a Zaragozai Nyilatkozatban a kiegészítő indikátorok közt sem szereplő – indikátorokat javasolt (lásd az *1. táblázat*ban dőlt betűvel jelölve). Az alábbiakban röviden áttekintjük az egyes integrációs területeket és a hozzájuk tartozó indikátorokat.

⁸ http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/common-basic-principles_en.pdf (Letöltve: 2016. 05. 11.)

⁹ Az alapindikátorok kiválasztásánál az is szempont volt, hogy időbeli és országok közötti összehasonlításra alkalmas, jó minőségű adatok álljanak rendelkezésre az egyes tagállamokban.

¹⁰ <https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/declaration-of-the-european-ministerial-conference-on-integration-zaragoza-15-16-april-2010> (Letöltve: 2016. 05. 12.)

1. táblázat: A bevándorlók integrációs mutatói a 2010-es Zaragozai Nyilatkozat alapján*
Indicators of immigrants' integration based on the Zaragoza Declaration adopted in 2010

Integrációs terület	Alapvető indikátorok	Kiegészítő (javasolt) indikátorok
Foglalkoztatás	• foglalkoztatási ráta • munkanélküliségi ráta • aktivitási arány	• túlképzettek aránya • vállalkozók, önfoglalkoztatók aránya • <i>tartós munkanélküliség</i> • <i>nem szándékos inaktivitás</i>
Oktatás	• legmagasabb iskolai végzettség (a különböző végzettségűek aránya) • az olvasásban, matematikában és természettudományokban gyengén teljesítő 15 évesek aránya • a felsőfokú végzettségűek aránya a 30–34 éves korcsoportban • korai iskolaelhagyók aránya (iskolai és képzési lemorzsolódás)	• nyelvtudás, nyelvhasználat (a befogadó ország nyelvének ismerete) • oktatásban/képzésben nem részesülő és nem is foglalkoztatott fiatalok aránya
Szociális helyzet	• medián nettó jövedelem (a bevándorlók medián nettó jövedelme a teljes népesség medián nettó jövedelmének arányában) • a szegénységi küszöb alatt élők aránya (a medián nettó jövedelem 60%-a alatti nettó jövedelműek aránya) • saját egészségi állapot megítélése • ingatlan tulajdonosok és ingatlanal nem rendelkezők aránya a bevándorlók közt és a teljes népességben	• diszkriminációs tapasztalat • a közintézményekbe vetett bizalom • a befogadó társadalomhoz való tartozás érzete • túlszűfolt lakásban lakók
Aktív állampolgárság	• az állampolgárságot szerzett bevándorlók aránya • az állandó vagy huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező bevándorlók aránya • a bevándorlók aránya a választott képviselők között	• szavazási részvétel a szavazásra jogosultak körében (választójog gyakorlása)

Megjegyzés: Vastag betűvel emeltük ki a hazai népszámlálási adatok alapján (is) vizsgálható indikátorokat.

*A kiegészítő (javasolt) indikátorok közt szerepel (dőlt betűvel) néhány a 2013-ban javasolt újabb indikátorok közül is.

Foglalkoztatás, munkaerő-piaci integráció

A munkaerő-piaci integráció a bevándorlók beilleszkedési folyamatának kulcseleme, amely a társadalmi és a kulturális integrációt is elősegítheti. Leggyakrabban vizsgált mutatói a *foglalkoztatási ráta*, a *munkanélküliségi ráta* és az *aktivitási arány*. Az alacsony foglalkoztatottság adódhat abból, hogy a bevándorlók egy része be sem lép a munkaerő-piacra (azaz nem is próbál munkát találni), tehát az aktivitási arány is alacsony körökben; ha viszont magas munkanélküliségi ráta társul hozzá, az azt mutatja, hogy a munkaerő-piacra belépők közül sokan nem tudnak elhelyezkedni.

A sikeres integráció azonban nemcsak a munkához való hozzáférést, hanem a bevándorlók emberi tőkéjének hasznosulását is jelenti, ezért a foglalkoztatottak esetében további fontos mutató a *túlképzettség*, azaz a felsőfokú végzettségű foglalkoztatottak körében az alacsony vagy közepes képzettséget igénylő munkát végzők aránya.

A szegmentált munkaerőpiac ugyanakkor különböző integrációs lehetőségeket jelent. A bevándorlók gyakran az alacsony bérekkel, kedvezőtlen munkafeltételekkel, nagyfokú bizonytalansággal és a mobilitási lehetőségek hiányával jellemzett szekunder szektorban találnak munkát – a foglalkoztatottság önmagában erről nem nyújt információt.¹¹ További lehetőségként az *önfoglalkoztatás*, illetve az *etnikai vállalkozásokban* való foglalkoztatottság jelenik meg. Ezek a sikeres gazdasági integráció, vagy éppen a munkanélküliség, illetve a diszkrimináció elkerülésének útjai is lehetnek egyben. Az etnikai vállalkozások az alacsonyabb képzettségű és a fogadó ország nyelvét nem beszélő migránsok számára is biztosítanak megélhetést, sőt gyakran előrelépési lehetőséget is.

A munkanélküli és egyéb inaktív csoportok esetében a munkaerő-piaci kirekesztődés fontos mutatója a *tartós munkanélküliség* előfordulása (azok aránya a munkanélkülieken belül, akik legalább egy éve állás nélkül vannak), valamint a *nem szándékos inaktivitás* (ami az inaktív csoporton belül azok arányát jelenti, akik bár képesek lennének munkába állni, de feladták az aktív munkakeresést, tehát nem jelennek meg munkanélküliként) (OECD/European Union 2015).

¹¹ Ennek megragadására javasolt indikátorok: az állami szektorban foglalkoztatottak aránya, a határozott időre szóló munkaszerződéssel foglalkoztatottak aránya, a szándékuk ellenére részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya. Ezek a mutatók a népszámlálási adatok alapján azonban nem vizsgálhatók.

Oktatás

Az oktatás – legyen szó akár különféle képzésekről, akár nyelvoktatásról – fontos terület a bevándorlók integrációjának elősegítése szempontjából. A bevándorlók iskolai végzettsége, szakképzettsége, nyelvismerete nagymértékben meghatározza a foglalkoztatási esélyeiket, valamint az integráció egyéb területeire is hatással van. Az oktatás területén megjelölt négy alapvető zaragozai indikátor azonban elsősorban a második generációs bevándorlók – vagy a gyermekként érkezők – esetében értelmezhető integrációs mutatóként. Az első generációs, és már felnőttként érkező bevándorlók iskolai végzettsége inkább a munkaerőpiac és a bevándorlás-politika szelektív hatásait tükrözi, noha a *legmagasabb iskolai végzettség* megszerzése olykor már a fogadó országban történik. A bevándorlók meglévő (külföldön szerzett) végzettségének elismerése gyakran nehézségekbe ütközik, megtérülése a munkaerő-piacon többnyire rosszabb, nagyobb a leértékelődésének kockázata.

A *30–34 éves korcsoportban a felsőfokú végzettségűek aránya* az adott csoport várható versenyképességét jelzi. Erre az életkorra a legmagasabb iskolai végzettség megszerzése többnyire befejeződik. Az *Európa 2020* stratégia oktatási célkitűzése, hogy 2020-ra EU-s szinten a 30–34 éves korcsoport 40%-a (Magyarország esetében 30,3%-a) felsőfokú végzettséggel rendelkezzen.

A *korai iskolaelhagyók aránya* a 18–24 éves korcsoportban azokat jelöli, akik legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkeznek,¹² és nem vesznek részt oktatásban vagy képzésben. Erre vonatkozóan az *Európa 2020* stratégia mind EU-s szinten, mind Magyarország esetében 10%-os arány elérését tűzte ki célul. Az oktatási rendszerből, illetve szakképzési programokból lemorzsolódók aránya a későbbi munkaerő-piaci érvényesülés nehézségeivel és nagyobb szegénységi kockázattal szembesülő népesség nagyságát vetíti előre.

A nyelvtudás, és ezen belül a *befogadó ország nyelvének ismerete* az erre vonatkozó összehasonlítható adatok hiánya miatt a kiegészítő indikátorok közt szerepel a Zaragozai Nyilatkozatban, holott – mint azt a közös integrációs alapelvek is leszögezik – a befogadó társadalom nyelvének (valamint történelmének és intézményeinek) alapfokú ismerete nélkülözhetetlen a beilleszkedéshez. A nyelvi kompetencia hiánya mind a munkaerő-piaci, mind a társadalmi beilleszkedés lehetőségeit behatárolja, különböző területeken diszkriminációhoz vezethet, és többnyire az állampolgárság megszerzésének is akadálya.

¹² Az oktatás egységes nemzetközi osztályozási rendszerében (ISCED) ez a 3-as szint alatti végzettséget jelenti, illetve a korábbi (ISCED 1997) osztályozási rendszer szerint a „3C short” kategóriába tartozókat is ide sorolták.

Szintén a kirekesztődés mutatója az *oktatásban/képzésben nem részesülő és nem is foglalkoztatott népesség aránya* a különböző – főként fiatal – korcsoportokban. Ezt gyakran éppen a nyelvtudás hiánya eredményezi, ami nemcsak a munkaerőpiachoz, de az oktatási rendszerhez való hozzáférést is korlátozza.

Szociális helyzet¹³

A szociális helyzet vonatkozásában négy különböző – noha egymástól nem teljesen független – alapindikátor szerepel, amelyek a bevándorlók *jövedelmi helyzetét* és az ehhez kapcsolódó *szegénységi kockázatát*, továbbá szubjektív egészségi állapotát, valamint ingatlantulajdonlását mérik. Az első kettő rendkívül fontos indikátor a társadalmi kirekesztődés szempontjából, ám értelmezésük csak az iskolai végzettség és foglalkozási helyzet, valamint a fogadó országban töltött idő figyelembevételével lehetséges. A népszámlálásban jövedelemre vonatkozó adat nem szerepel. A *szubjektív egészségi állapot*, mint a jóllét mutatója, részben a jövedelmi helyzettől, de jelentős mértékben a korösszetételtől is függ. A népszámlálás alapján csak egy közelítő mutató – a tartós betegséggel és/vagy fogyatékossgal rendelkezők aránya – vizsgálható. Hasonlóképpen az *ingatlannal rendelkezők aránya* is függ az életkortól, valamint az érkezés óta eltelt idő hosszától. A lakáshelyzet fontos mutatója – noha csak a 2013-ban javasolt indikátorok közt szerepel – a *túlzsúfolt lakásban élők aránya* is, ami szintén függ a háztartás jövedelmi helyzetétől.

Aktív állampolgárság

Az aktív állampolgárság kapcsán három alapindikátor jelenik meg: a honosítottak aránya, az állandó vagy huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkezők aránya, valamint a bevándorlók aránya a választott képviselők között. A népszámlálás csak az állampolgárságra vonatkozóan tartalmaz adatot. A *honosítottak aránya* többféle definícióval is előfordul a különböző vizsgálatokban: van, ahol az adott évben honosítottak arányát jelenti az év elején az országban tartózkodó külföldi állampolgárságú bevándorlókhoz képest (European Commission 2011), máshol

¹³ Ez az integrációs terület (social inclusion) *társadalmi befogadásként* is szerepel a magyar anyagokban, ami viszont inkább a fogadó társadalom attitűdjére utal, holott főként a bevándorlók szociális helyzetét tükröző indikátorokról van szó. Ezért a Kováts (2013) által használt megnevezést alkalmazzuk.

viszont a fogadó ország állampolgárságával rendelkező külföldi születésű népesség arányát az állampolgárságra jogosult külföldi születésűeken belül (OECD/European Union 2015). A népszámlálási adatok alapján csak ez utóbbi megközelítésben (és bizonyos korlátokkal) vizsgálható a honosítottak aránya. A jogosultságot a honosítási feltételrendszer szabályozza, amelyben az országban eltöltött idő fontos szempont, de az egyes bevándorló csoportok esetében eltérőek a követelmények. Az állampolgárság megszerzése tehát – bár fontos mérföldkő az integrációs folyamat során – az adott bevándorló csoportra jellemző integrációs szándék mellett a befogadó ország honosítási politikáját is tükrözi.

AZ ADATOK FORRÁSA, A VIZSGÁLT NÉPESSÉG MEGHATÁROZÁSA

A zaragozai alapindikátorok többségéhez az EU-s szinten harmonizált munkaerő-felmérések (EU-LFS), illetve a jövedelemre és életkörülményekre vonatkozó EU-SILC felmérések jelentik a fő adatforrást. Magyarországon azonban – a külföldi születésű, és főként a külföldi állampolgárságú népesség alacsony aránya, valamint egyenlőtlen területi megoszlása miatt – ezek a felmérések nem reprezentálják megfelelően a külföldi népességet,¹⁴ továbbá a mintába kerülő külföldiek alacsony elemszáma nem teszi lehetővé a részletesebb bontású elemzéseket. Ezzel szemben a legutóbbi népszámlálás az ország területén legalább egy évig tartózkodó *külföldi állampolgárságú*, illetve *külföldi születésű* népesség teljes körű keresztmetszeti adatbázisát jelenti, amely egyedülálló lehetőséget nyújt részletes elemzésekre.¹⁵ Az integrációs mutatók jelentős része – főként a foglalkoztatás és az oktatás területén – vizsgálható a népszámlálási adatok alapján, és lehetőség van ezeknek a hazai népesség azonos időben és módon feltárt hasonló jellemzőivel való összehasonlítására is.¹⁶

¹⁴ Ennek a problémának a kezelésére 2014. II. negyedévében a hazai munkaerő-felmérésben a harmadik országbeli állampolgárokra kiterjesztett mintadúsítást hajtottak végre az alapmintától független további 4000 cím felkeresésével (KSH 2015).

¹⁵ A külföldi népesség összeírásának sikeressége érdekében a népszámlálás során idegen nyelvű kérdőíveket is alkalmaztak: az internetes felületen angol nyelvű, az önkitöltésre is alkalmas papírkérdőívek esetében pedig a magyarországi nemzetiségek nyelvein kívül angol, francia, kínai és vietnámi nyelvű kérdőívek is rendelkezésre álltak. Az idegen nyelvű kérdőívek felhasználásának nagyságrendjéről azonban nincs információ.

¹⁶ A népszámlálás azonban – mivel tízévente kerül rá sor – nem alkalmas az időbeli trendek bemutatására, csupán a nagyobb léptékű változások megragadását teszi lehetővé.

Elemzésünk a 2011. évi népszámlálás adataira épül. A bevándorlók beazonosítása állampolgárság és születési hely alapján is lehetséges, e kétféle megközelítés azonban eltérő nagyságú és összetételű – egymást részben átfedő – migráns népességet eredményez. Az országban élő *külföldi állampolgárok* a bevándorolt népességnek csak egy részét jelentik, és főként az utóbbi években érkezetteket reprezentálják. Magyarországon, ahol a honosítási ráta magas, a külföldi állampolgárok száma alapján jelentősen alulbecsüljük a bevándorolt népességet. Ugyanakkor a külföldi állampolgárok közt szerepelnek azok is, akik Magyarországon, de külföldi állampolgárok gyermekeként születtek és (még) nem kaptak magyar állampolgárságot (tehát az ún. második generáció), valamint azok a magyarországi születésűek, akik a korábbi évtizedekben kivándoroltak, majd külföldi állampolgárságot szerezve később visszatértek Magyarországra (ők zömében kettős állampolgárok). A *külföldön született népesség* a bevándorlók tágabb csoportja, amely a régebben érkezett, már állampolgárságot szerzett bevándorlókat is tartalmazza. Magyarországon ebbe a csoportba tartoznak azok is, akik valamikor magyar állampolgárként, de az ország mai határain kívül születtek, és belső vándorlás vagy lakosságcsere során kerültek a mai területekre. Ez utóbbi egy nagyon idős, míg a külföldi állampolgárként szereplő második generációs bevándorlók egy nagyon fiatal korösszetételű csoport, így az integrációs mutatók szempontjából vizsgált 15–64 éves korcsoportban egyik sem jelenik meg.¹⁷

A főbb integrációs mutatókat mind a külföldi állampolgárságú, mind a külföldi születésű népesség esetében bemutatjuk – mindkét csoportnál külön a harmadik országból származókra is. A részletesebb elemzések – a foglalkoztatottság és a túlképzettség esélyét vizsgáló többváltozós modellek – a külföldön született népességre vonatkoznak, figyelembe véve a magyar vagy külföldi állampolgárságot.

¹⁷ Szintén a születési hely alapján azonosíthatók be egyértelműen azok az *új bevándorlók* is, akik a 2011-től életbe lépő egyszerűsített honosítás következtében már magyar állampolgárként érkeztek, főként a szomszédos országokból. A 2011-es népszámlálásban azonban ez a csoport még nem jelent meg nagy számban.

A BEVÁNDORLÓK SZÁMA ÉS ÖSSZETÉTELE

A 2011. évi népszámlálás 143 197 fő (csak) külföldi állampolgárságú és 88 906 fő kettős (külföldi és magyar) állampolgárságú, valamint 383 236 fő külföldi születésű személyt számolt össze. A külföldi születésűek 65%-a rendelkezett magyar állampolgársággal (is). Ugyanakkor a csak külföldi állampolgársággal rendelkezők 5%-a, a kettős (külföldi és magyar) állampolgárok 29%-a Magyarországon született.

A kettős állampolgárok csoportját a továbbiakban külön nem vizsgáljuk.¹⁸ A külföldi állampolgárok vizsgált csoportja a csak külföldi állampolgársággal rendelkező személyeket tartalmazza. A népszámlálások alapján a külföldi állampolgárok népességben belüli aránya 2001 és 2011 között 0,9%-ról 1,4%-ra, míg a külföldi születésűek aránya 2,9%-ról 3,9%-ra emelkedett. Ezek az arányok – bár néhány korcsoportban kissé magasabbak (a 20 és 34 év közöttiek több mint 2%-a külföldi állampolgár, illetve a 40–44 évesek és a 65 év felettiiek több mint 5%-a külföldi születésű) – európai viszonylatban továbbra is alacsonynak számítanak.

A származási ország szerinti összetételüket tekintve mind a külföldi állampolgárok, mind a külföldi születésűek csoportjában a négy szomszédos ország – Románia, Ukrajna, Szerbia és Szlovákia – mellett Németország és Kína volt jelentősebb számban képviselve: a külföldi állampolgárok 64,5%-a, a külföldön születettek 80%-a ebből a hat országból származott. A bevándorlók integrációjának vizsgálata során fontos megkülönböztetni a másik EU-tagállamból, illetve a harmadik országból származók csoportját, mások ugyanis a tartózkodás, illetve a munkavállalás feltételei, és gyakran a két csoport helyzete jelentősen eltér. Magyarországon 2011-ben a külföldi állampolgárok 41%-a, a külföldön születettek 31%-a származott az EU27-en kívüli, ún. harmadik országból. Míg a harmadik országbeli állampolgárok több mint fele Európán kívüli (főként ázsiai) ország állampolgára volt, a harmadik országban születettek 54%-a Ukrajnában vagy Szerbiában született (2. táblázat).

¹⁸ Jelentős részüket a külföldi születésű népességben megjelenik. Annak, hogy a honosítottak közül kik tartották meg a korábbi állampolgárságukat is, vizsgálatunk szempontjából nincs jelentősége.

2. táblázat: A külföldi állampolgárságú és a külföldi születésű népesség megoszlása származási ország szerint (%)

Distribution of foreign citizens and foreign-born population by country of origin (%)

Állampolgárság / Születési ország	Külföldi állampolgárok			Külföldön született népesség		
	EU27 állam- polgárok	harmadik országbeli állam- polgárok	együtt	EU27-ben született	harmadik országban született	együtt
Románia	45,6		26,9	67,0		46,1
Szlovákia	9,7		5,8	12,6		8,7
Németország	20,1		11,9	8,6		5,9
többi EU15	20,3		12,0	9,2		6,4
többi EU27	4,3		2,5	2,6		2,6
Ukrajna		20,2	8,3		29,5	9,2
Szerbia		13,2	5,4		24,3	7,6
egyéb európai		14,3	5,8		14,0	3,4
Kína		15,1	6,2		7,3	2,3
egyéb ázsiai		22,9	9,4		14,0	4,4
egyéb		14,3	5,8		10,9	3,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>N</i>	<i>84 582</i>	<i>58 615</i>	<i>143 197</i>	<i>263 481</i>	<i>119 755</i>	<i>383 236</i>

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

A külföldön született népesség összességében is sokkal erőteljesebben koncentrálódik a négy szomszédos kibocsátó országra (72%), mint a külföldi állampolgárságú népesség (46%). Ez egyfelől annak köszönhető, hogy a szomszédos országokból érkezett bevándorlók nagyobb arányban szereznek magyar állampolgárságot, azaz „kilépnek” a külföldi állampolgár kategóriából, másfelől az újonnan érkezők összetételének változását is jelzi. Magyarország EU-csatlakozása óta az Európán kívüli származási országok köre kiszélesedett, a szomszédos országokból érkezők dominanciája egyre kevésbé érvényesül.¹⁹ A bevándorlók származási ország szerinti diverzifikálódását az is mutatja, hogy a két népszámlálás között a külföldi születésű népesség körében a születési ország szerinti csoportok száma 192-ről 218-ra emelkedett, a legalább 1000 fős

¹⁹ Ugyanakkor az egyszerűsített honosítás 2011-es bevezetése óta a szomszédos országokból érkező bevándorlók jelentős része magyar állampolgárként érkezik (lásd erről: Gödri 2015).

csoportoké 17-ről 32-re. Ezzel együtt a különböző állampolgárságok száma is nőtt, miközben a magyar nemzetiségűek aránya a külföldi születésű népességben belül csökkent (lásd a mellékletben: *M1. táblázat*).

Az integrációs mutatók értelmezéséhez fontos a bevándorlók társadalmi-demográfiai összetételét és területi elhelyezkedését is figyelembe venni, ez ugyanis jelentősen különbözhet a fogadó népességétől. Ugyanakkor a bevándorlók maguk sem alkotnak homogén csoportot: születési országok szerint mind társadalmi-demográfiai összetételükben, mind érkezési idejük és területi elhelyezkedésük tekintetében jelentős heterogenitás figyelhető meg, ami nyilvánvalóan rányomja bélyegét az egyes származási csoportok integrációs mutatóira is.

A nemek aránya a 15–64 éves (az integráció kapcsán leginkább vizsgált) külföldi állampolgárok körében kiegyenlített, míg a külföldi születésűeknél enyhe női többlet (53%) figyelhető meg, amely kissé meghaladja a teljes népességbeli női arányt (51%). A külföldi állampolgárok a fogadó népességnél összességében fiatalabbak: az említett korcsoporton belül az átlagéletkoruk nem éri el a 38 évet (szemben a teljes népességre jellemző 40 évvel). A 15 és 64 év közötti külföldi születésű népesség átlagéletkora közel azonos a teljes népességével (noha a 65 év felettiek aránya számottevően nagyobb, a 15 év alattiaké pedig kisebb körökben). Az aktív korú népességben belül a 25–54 évesek, azaz a legjobb munkavállalási korúak aránya a külföldiek valamennyi csoportjában lényegesen nagyobb (68–70% körüli), mint a teljes népességben (61%).

A bevándorlók iskolai végzettség szerinti összetétele is eltér a hazai népességétől. Mivel ez az integrációs mutatók közt is szerepel, itt csak az érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek arányát hasonlítjuk össze a megfelelő korú népességben. Látható, hogy míg a 18–64 éves magyarországi népesség 54%-a rendelkezett legalább középiskolai érettségivel, a külföldi állampolgárok 63%-a, a külföldi születésűek több mint kétharmada. A 25–64 évesek körében a felsőfokú végzettségűek aránya is számottevően nagyobb a bevándorlók mindkét csoportjában: 30% körüli, míg a teljes népességben mindössze 21%. Különösen magas a diplomások aránya a harmadik országból származók körében: 34%, illetve 40% (*3. táblázat*). Bár származási országok szerint jelentősek a különbségek, szinte valamennyi csoportban (a nagyon idős korösszetételű horvátországi születésűek kivételével) magasabb az iskolázottak aránya, mint a hazai népességben.

3. táblázat: A 15–64 éves külföldi állampolgárságú, illetve külföldi születésű népesség társadalmi-demográfiai összetétele a teljes népességgel összehasonlítva (%)

Socio-demographic composition of foreign citizens and foreign-born population aged 15–64 compared to the total population (%)

Társadalmi-demográfiai összetétel	Külföldi állampolgárok	Harmadik országbeli állampolgárok	Külföldön született népesség	Harmadik országban született népesség	Teljes népesség
Nem					
férfi	49,9	51,2	47,1	49,0	49,3
nő	50,1	48,8	52,9	51,0	50,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Átlagéletkor (év)	37,7	36,9	39,7	38,9	40,0
Korcsoport					
15–24	18,3	20,3	13,7	16,9	17,8
25–54	67,5	67,5	70,1	67,9	61,1
55–64	14,2	12,2	16,2	15,2	21,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Iskolai végzettség					
érettségizettek aránya a 18–64 évesek körében	62,7	69,5	67,9	75,2	53,5
felsőfokú végzettségűek aránya a 25–64 évesek körében	29,2	34,0	31,4	40,0	21,0
Anyanyelv					
magyar	25,2	11,7	56,5	38,5	83,9
más	27,7	34,2	15,5	25,3	0,9
nincs válasz	47,1	54,1	28,0	36,2	15,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
A lakóhely településtípusa					
Budapest	40,6	50,3	34,8	42,0	17,5
többi város	37,6	37,8	43,1	43,1	52,4
község	21,8	11,9	22,1	14,9	30,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>N 15–64</i>	<i>112 274</i>	<i>46 595</i>	<i>266 507</i>	<i>88 674</i>	<i>6 812 849</i>
<i>N 18–64</i>	<i>108 923</i>	<i>45 029</i>	<i>260 582</i>	<i>86 273</i>	<i>6 465 545</i>
<i>N 25–64</i>	<i>91 654</i>	<i>37 137</i>	<i>229 946</i>	<i>73 725</i>	<i>5 601 080</i>

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

Megjegyzés: A teljes népesség a népszámlálás idején Magyarországon élő lakónépességet jelenti, amely magába foglalja a legalább egy évig itt tartózkodó külföldi állampolgárokat, illetve külföldön születetteket is.

A magyarországi bevándorlás jól ismert sajátossága, hogy a bevándorlók jelentős – noha az utóbbi években csökkenő – hányada magyar anyanyelvű. Körükben a magyar állampolgárság megszerzése gyakoribb, így 2011-ben a külföldi állampolgároknak mindössze egynegyede vallotta magát magyar anyanyelvűnek, míg a külföldi születésű népesség 57%-a. Ugyanakkor mindkét csoportban nagyon magas volt a válaszhány (47%, illetve 28%). A magyar anyanyelvűek legkisebb aránya (12%) és egyben a legnagyobb válaszhány (54%) a harmadik országbeli állampolgároknál figyelhető meg, akiknek több mint a fele Európán kívüli országból származott. A származási csoportok között jelentős eltérések vannak: a négy szomszédos ország valamelyikében született 15–64 évesek 63–78%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek (a kérdésre válaszolók 84–96%-a), az ázsiai országokból származók esetében azonban ez az arány többnyire 5% alatti.

A bevándorlók integrációs lehetőségeit a letelepedési helyük gazdasági, társadalmi kontextusa is meghatározza. A külföldi népesség területi elhelyezkedése sajátos képet mutat: főként a közép-magyarországi régióban, és ezen belül a fővárosban vannak jelentősen felülreprezentálva, ahol jobbak az elhelyezkedési esélyek. Míg a teljes aktív korú népesség 17,5%-a élt Budapesten 2011-ben, a külföldi születésű népességnél ez az arány 35%, a külföldi állampolgároknál pedig 41% volt. Az észak-magyarországi régióban, valamint a kisebb városokban és a községekben viszont a külföldiek összességében alulreprezentáltak. Főként a harmadik országbeli állampolgárok élnek nagy arányban a fővárosban (50%) és kevésbé a községekben (12%). A születési ország e tekintetben is meghatározó: míg a 15–64 éves vietnámi születésű népesség 89%-a, a kínaiak 78%-a és a szíriaiak kétharmada a fővárosban élt, néhány nyugat-európai országból érkezett csoport – a hollandiai, a svájci, az ausztriai születésűek – jóval átlag feletti (44–52% közötti) arányban választotta a községeket. Ez a migrációs motivációkkal is összefügg, hiszen a községekben élő külföldiek demográfiai és munkaerő-piaci jellemzői teljesen mások, mint a nagyobb városokban letelepedőké (Kincses 2015).

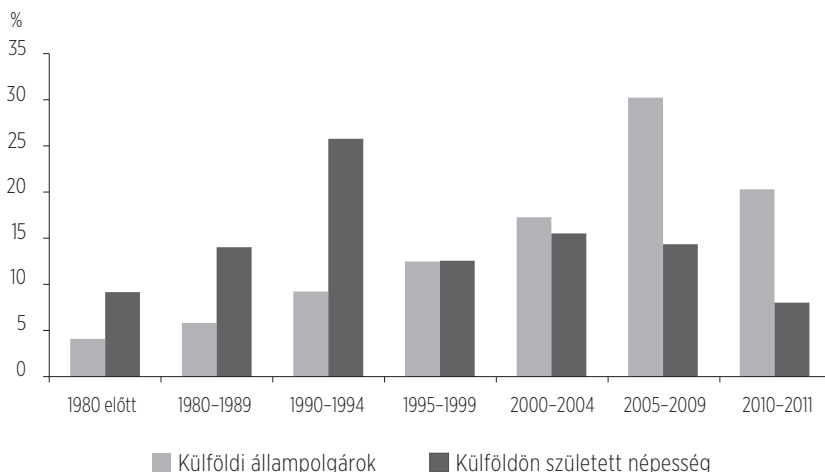
A fogadó országban töltött idő figyelembevétele szintén fontos az integrációs mutatók értékeléséhez, az erre vonatkozó információ azonban hiányos: a 15–64 éves külföldi állampolgárok 59%-a esetében ismert az érkezés éve (további 1,9%-uk Magyarországon született), a külföldi születésűeknek pedig a 76%-ánál.²⁰ Az érkezési idő szerinti megoszlásuk arra utal, hogy a 2011-ben Magyarországon élő aktív korú külföldi születésű népesség jelentős hányada még a rendszerváltás előtt, illetve a kilencvenes évek első felében érkezett, míg az ugyanebbe a korcsoportba tartozó

²⁰ Továbbá a külföldi állampolgárok 1,6%-a, a külföldi születésűek 5%-a egyéves kora előtt érkezett, az ő esetükben a Magyarországra költözés idejét nem rögzítette a népszámlálás, ezt születési évük alapján becsültük.

külföldi állampolgárok zöme az ezredforduló – és leginkább 2004 – után (1. ábra). Az előbbieket átlagosan mintegy 15 éve, az utóbbiak közel 9 éve éltek Magyarországon. A külföldön születettek egyes csoportjainál azonban ez az idő 3 és 27 év között mozgott.

1. ábra: A 15–64 éves külföldi állampolgárságú és külföldi születésű népesség megoszlása a Magyarországra érkezés ideje szerint

Distribution of foreign citizens and foreign-born population aged 15–64 by year of arrival in Hungary

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

Megjegyzés: A megoszlás mindkét csoport esetében azokra vonatkozik, akik külföldön születtek és ismert a Magyarországra költözésük ideje.

ÁLTALÁNOS HELYZETKÉP A ZARAGOZAI INDIKÁTOROK ALAPJÁN

Ha áttekintjük a Magyarországon élő külföldi állampolgárságú, illetve külföldi születésű népesség különböző integrációs mutatóit, alapvetően egy pozitív kép rajzolódik ki (4. táblázat). A munkavállalási korú, 15–64 éves korcsoportban a *munkaerő-piaci mutatók* összességében jobbak, mint a hazai népességé: a foglalkoztatottak aránya és az aktivitási arány is magasabb – különösen a külföldi születésűek körében –, a munkanélküliségi ráta pedig számottevően kisebb.²¹

²¹ A 20–64 éves korcsoportban – amelynél az *Európa 2020* stratégia a 75%-os foglalkoztatottság elérését tűzte ki célul – a külföldi születésűek 72%-a, a külföldi állampolgárok 70,2%-a, a teljes népesség 66,4%-a volt foglalkoztatott.

4. táblázat: A külföldi állampolgárságú és a külföldi születésű népesség integrációs mutatói (a 15–64 éves korcsoportra, ha másképp nem szerepel), %
 Integration indicators of foreign citizens and foreign-born population (aged 15–64 unless otherwise indicated), %

Integrációs mutatók az egyes területeken	Külföldi állampolgárok	Harmadik országbeli állampolgárok	Külföldön született népesség	Harmadik országban született népesség	Teljes népesség
Munkaerőpiac					
Foglalkoztatási ráta	62,4	61,7	65,5	63,0	57,0
Munkanélküliségi ráta	6,5	5,5	8,7	8,1	12,7
Aktivitási arány	66,7	65,2	71,7	68,6	65,3
Túlképzettek aránya (a felsőfokú végzettségű foglalkoztatottak körében)	18,8	24,7	15,3	19,6	12,8
Önfoglalkoztatók, vállalkozók aránya	10,5	13,6	9,2	12,1	7,4
Oktatás					
Felsőfokú végzettségűek aránya ^a	26,9	31,9	29,6	38,3	19,5
Legfeljebb alapfokú végzettségűek aránya ^a	18,9	16,9	12,7	12,3	19,9
Felsőfokú végzettségűek aránya a 30–34 évesek körében	33,0	37,0	36,0	42,4	27,3
Korai iskolaelhagyók aránya (18–24 évesek)	12,8	9,9	10,5	7,7	12,6
Egészségi állapot					
Tartós betegséggel és/vagy fogyatékossgal rendelkezők aránya	5,9	4,3	9,3	7,9	15,0
Lakhatás					
Ingtalantulajdonosok aránya	60,1	59,5	72,0	69,6	86,2
Túlzsúfolt lakásban élők aránya	25,8	27,0	22,3	22,3	22,6
Honosítás					
Magyar állampolgársággal (is) rendelkezők aránya	–	–	58,8	48,1	98,4

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

^a Az iskolai végzettség szerinti megoszlás a 15–64 éves és már nem tanuló népességre vonatkozik.

A harmadik országból származó külföldi állampolgárok körében a legalacsonyabb az aktivitási arány (azonos a teljes népességével), viszont a munkanélküliségi ráta is itt a legkisebb, a *túlképzettek aránya* (a felsőfokú végzettséggel rendelkező foglalkoztatottak körében) viszont a legnagyobb (25%), mintegy kétszerese a teljes népességben mért értéknek (13%). Mindez arra utal, hogy a bevándorlók azon csoportjában, amelyik összességében rövidebb ideje tartózkodik itt, (még) nem szerzett magyar állampolgárságot és EU-n kívüli országból származik, az átlag feletti foglalkoztatottság mellett jelentős mértékű a tudástöke elfecsérlése (brain waste). Ez adódhat a külföldön szerzett végzettség elismertetésének nehézségéből, a szakértelem/készségek átkonvertálásának nehézségéből, a nyelvi korlátokból, vagy pusztán abból, hogy e csoport egy része még az integrációs folyamat elején tart. Ugyancsak körükben a legnagyobb az *önfoglalkoztatók, vállalkozók aránya* is (mintegy kétszerese a teljes népességbeli arálynak), ami szintén jelezhet egyfajta kényszerpályát (lásd erről a későbbiekben).

A 15–64 éves külföldi születésű népesség – amelynek közel 60%-a rendelkezik magyar állampolgársággal – munkaerő-piaci mutatói összességében jobbak, körükben a *túlképzettek aránya* is csak kevéssel haladja meg a teljes népességre jellemző értéket, ám a harmadik országból származók helyzete e csoporton belül is valamivel rosszabb.

Az *oktatás területén vizsgált mutatók* elsősorban a bevándorlók pozitív szelekcióját tükrözik (*4. táblázat*). A felsőfokú végzettségűek aránya a külföldiek mindkét csoportjában nagyobb, mint a teljes népességben, és különösen magas az EU-n kívüli országban születettek körében. Ugyanakkor szemben az általános európai trenddel, miszerint a bevándorlók a képzettségi skála mindkét végén felülreprezentáltak (OECD/European Union 2014), a magyarországi bevándorlók körében az alacsony (legfeljebb 8 osztályos) végzettséggel rendelkezők aránya csak a külföldi állampolgárok esetében közelíti meg a teljes népességét, a külföldi születésű népesség esetében jóval alatta marad. Noha a magasabb iskolázottság részben a fiatalabb korösszetételből adódik, jól látható, hogy a 30–34 éves – az *Európa 2020* stratégiában kiemelt – korcsoportban is nagyobb a felsőfokú végzettségűek aránya a bevándorlók mindkét csoportjában, de különösen a harmadik országból származóknál. A *korai iskolaelhagyók* – azaz a 18–24 évesek közt a már nem tanuló és legfeljebb 8 osztályos végzettséggel rendelkezők – aránya ugyanakkor éppen a harmadik országban születetteknél a legalacsonyabb, míg a külföldi állampolgárok közt azonos a teljes népességben mért aránnyal.

Az *egészségi állapot* szubjektív értékelése helyett csak egy közelítő mutató – a tartós betegséggel és/vagy fogyatékossgal rendelkezők aránya – áll rendelkezésünkre. Ez alapján a 15 és 64 év közötti külföldi születésű népesség, és még inkább a külföldi állampolgárok helyzete lényegesen jobb, mint a teljes népességé. Az életkor és iskolai végzettség szerinti összetételük mellett ez feltehetően a migráció szelekciós hatásának is köszönhető.

Az *ingatlan tulajdonosok aránya*²² viszont a bevándorlók mindkét csoportjában számottevően kisebb, mint a teljes népességben. A külföldi állampolgárok – akik zömében a népszámlálást megelőző tíz évben érkeztek – a teljes külföldi születésű népességhez képest is kisebb arányban éltek saját ingatlanban, ugyanakkor a *túlzsúfolt lakásban élők aránya*²³ (ami a zaragozai indikátorok közt nem, csak az újabban javasoltak közt szerepel) kissé nagyobb volt körükben, mind a külföldi születésű, mind a teljes népességhez képest.

A *magyar állampolgársággal (is) rendelkezők aránya* a 15–64 éves külföldön született népességben viszonylag magas (59%). Míg azonban a négy szomszédos országból származók közel háromnegyede (72%), az EU-n kívüli országokban születettek kevesebb, mint fele (48%) volt honosított, és különösen alacsony ez az arány az ázsiai származásúaknál (18,5%). Noha fontos lenne a mutatót a honosításra jogosult külföldi születésűekre számolni, az ehhez szükséges adatok a népszámlálásban nem szerepelnek, vagy hiányosak (pl. az érkezés ideje).

Az áttekintett integrációs mutatók alapján csak a túlképzettséget és a lakáskörülményeket illetően voltak rosszabb helyzetben a bevándorlók – leginkább az integráció szempontjából kiemelt figyelmet kapó harmadik országbeli állampolgárok – a hazai népességnél. Kérdés azonban, hogy ez mennyire a sajátos összetételüknek, szelekciójuknak köszönhető, illetve ennek hatását kiszűrve milyen szerepe van a külföldi születési helynek vagy a külföldi állampolgárságnak. A migráns népesség heterogenitása arra enged következtetni, hogy a pozitív összkép jelentős származási országok szerinti különbségeket takar. Ezt a társadalmi-demográfiai és egyéb jellemzők eltérései mellett bizonyos országspecifikus, kulturális sajátosságok is meghatározhatják. A továbbiakban a munkaerő-piaci mutatók vonatkozásában részletesen is megvizsgáljuk, hogy melyek azok a „törésvonalak”, amelyek mentén az eltérések kirajzolódnak, és milyen tényezők határozzák meg a sikeres integrációt.

²² A népszámlálás alapján azokat soroltuk ide, akik az adott lakásban tulajdonosként, annak rokonaként vagy hasznélvezőként laktak.

²³ A túlzsúfolt lakásban élők meghatározásához a KSH az Eurostat-definíciónak megfelelően vette figyelembe a háztartás összetételét és a szobák számát (lásd erről: KSH 2016).

A BEVÁNDORLÓK MUNKAERŐ-PIACI HELYZETÉNEK SOKFÉLESÉGE

Magyarországon a munkavállalási korú bevándorlóknak a hazai népességhez képest összességében jobb munkaerő-piaci helyzetét korábbi elemzések és a legfrissebb Eurostat-adatok is alátámasztják (Hárs 2010, Gödri 2011, 2016, Eurostat 2016). Ez utóbbi (az EU-LFS-re épülő) adatok alapján az EU28-ban összességében a külföldi állampolgárokra kisebb foglalkoztatási arány és magasabb munkanélküliségi ráta jellemző, mint a honos népességre.²⁴ Ugyanakkor a más EU-tagállamból származók ezen mutatói valamelyest jobbak, a nem EU-állampolgároké – és e csoporton belül főként a nőké – viszont sokkal rosszabbak, mint a fogadó népességé (Eurostat 2016). Ezzel szemben Magyarországon – az általános európai trenddel ellentétben – a külföldi állampolgárok foglalkoztatási aránya az LFS-adatok alapján is kissé magasabb, mint a hazai népességé, és ez a nem EU-állampolgárokra is igaz. A munkanélküliségi ráta – amely csak a népszámlálás alapján hasonlítható össze²⁵ – a harmadik országbeli állampolgárok körében a legalacsonyabb (5,5%), ami abból adódik, hogy e csoportban magas az eltartottak, azaz a munkaerőpiacra be sem lépők aránya (a 15–64 éves korcsoportban 23%, szemben a teljes népesség hasonló korcsoportjára jellemző 15%-kal).

A bevándorlók munkaerő-piaci helyzete a különböző társadalmi-demográfiai csoportokban eltérő jellegzetességeket mutat. Mind a külföldi születésű, mind a külföldi állampolgárságú népességben a férfiak aktivitási és foglalkoztatási aránya nagyobb, munkanélküliségi rátája kisebb, mint a nőké, és a nemek közötti rés nagyobb, mint a teljes népességben (*M2. táblázat*). A legnagyobb foglalkoztatási arány a 30 és 54 év közöttiekénél figyelhető meg, de valamennyi 30 év feletti korcsoportban, valamint a 15–19 éveseknél is meghaladja a teljes népességét. A 20 és 29 év közötti külföldi állampolgárok foglalkoztatottsága azonban elmarad a teljes népességétől, ami abból adódik, hogy – a tanulási célú migráció következtében – magas körükben a tanulók aránya. (Ha a nem tanulók esetében hasonlítjuk össze a foglalkoztatási rátákat, valamennyi korcsoportban nagyobb a bevándorlóké, mint a teljes népességé). A nemek közötti eltérés azonban itt is megfigyelhető: míg a külföldi születésű, illetve a külföldi állampolgárságú férfiak foglalkoztatási rátája valamennyi 30 év feletti korcsoportban számottevően magasabb, mint a fogadó népességé, a nőknél

²⁴ A bevándorlók és a honos népesség foglalkoztatottsága, illetve munkanélkülisége közötti rés a 2008-as gazdasági válság után kissé szélesedett, különösen a válság által jobban sújtott országokban (OECD/European Union 2015).

²⁵ Magyarország esetében a külföldi állampolgárok munkanélküliségi rátáját a rájuk vonatkozó LFS-adatok alacsony megbízhatóságára hivatkozva nem közli az Eurostat.

a különbségek jóval szerényebbek és inkább csak a 40 év feletti külföldi születésűek esetében mutatkoznak (Gödri 2016). A külföldi állampolgárságú nőknél az aktivitási arány is kisebb a 20 és 54 év közötti korcsoportokban, mint a fogadó népességbeli hasonló korú nőknél.

A munkanélküliség leginkább a 20 év alatti külföldi állampolgárokat, illetve a 25 év alatti külföldi születésűeket érinti, de ezekben a korcsoportokban is jelentősen elmarad a teljes népességéhez képest (*M2. táblázat*). A fiatalkori munkanélküliségi ráta (a 15–24 éves aktív népességben) 8% a külföldi állampolgárságú férfiak és 11% a külföldi állampolgárságú nők esetében, míg a külföldi születésűeknél 13%, illetve 15%, a teljes népességben pedig 22%, illetve 24%.

Az iskolai végzettség szintén fontos differenciáló tényező: növekedésével a bevándorlók esetében is nő a foglalkoztatási ráta, és csökken a munkanélküliségi ráta, azonban a szakmunkás végzettségűek és az érettségizettek mutatói között nincs lényeges különbség (*M3. táblázat*). A teljes népességgel összehasonlítva jelentősebb eltérések csak az alacsonyabb végzettségi szinteken vannak és egyértelműen a bevándorlók javára: a szakmunkás végzettségű külföldiek foglalkoztatási rátája kismértékben, az alacsonyabb iskolai végzettségűeké pedig jelentősen meghaladja a teljes népességét, míg a munkanélküliségi rátájuk kisebb. Noha az európai országok többségében a felsőfokú végzettségű bevándorlók foglalkoztatottsága jelentősen elmarad a hasonló végzettségű fogadó népességhez képest (OECD/European Union 2015), Magyarországon ez nem jellemző.

A különböző származási csoportok foglalkoztatási helyzete azonban nagyon eltérő. Erre már az előző, 2001-es népszámlálás eredményei (Gödri 2011), valamint a migránsok különböző csoportjai körében végzett korábbi surveyek is rávilágítottak (ez utóbbiak áttekintését lásd: Kováts 2013). E vizsgálatokból jól látható, hogy a bevándorlók munkaerő-piaci helyzetét „markáns különbségek”, „sokféleség” és „nagyfokú egyenlőtlenség” jellemzi (Örkény – Székelyi 2010, Juhász et al. 2011, idézi: Kováts 2013).

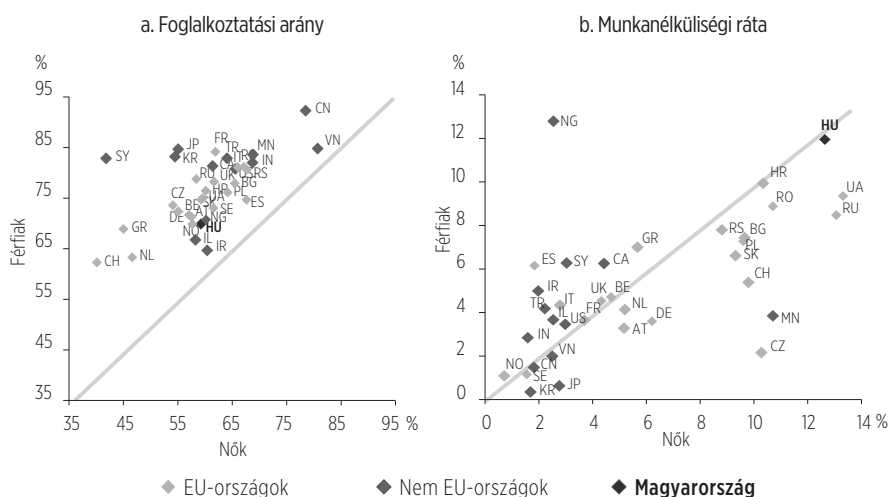
A származási ország szerinti különbségek a külföldi születésű népesség munkaerő-piaci mutatóiban a 2011-es népszámlálásból is kirajzolódnak. A 15–64 éves külföldi születésűek foglalkoztatási aránya 40,5% (Görögország) és 79,5% (Kína) között változott, és hasonlóan széles határok közt mozgott az aktivitási arány is (41% és 81% között).²⁶ A gazdaságilag aktívabb 25–64 éves korcsoportban mindkét mutató értéke magasabb volt, ám az országok közötti ingadozásuk szintén jelentős. A nemek szerinti mutatók alapján valamennyi

²⁶ Az összehasonlításhoz 34 születési országot vettünk figyelembe (az említett 32 – legalább 1000 fős – csoport mellett két 900 fő feletti csoportot is), ezek összességében a teljes külföldi születésű népesség 95%-át lefedik.

származási csoportnál kivétel nélkül a férfiak magasabb foglalkoztatottsága figyelhető meg (2a. ábra). Míg azonban egyes csoportoknál (kínaiak, vietnámiak) a nőkre is magas foglalkoztatottság volt jellemző, más csoportok esetében (például szíriaiak) a férfiak magas foglalkoztatási rátája a nők különösen alacsony foglalkoztatottságával párosul, vagy pedig mind a nők, mind a férfiak foglalkoztatási rátája elmarad a hazai népességhez képest (svájciak, hollandok).

2. ábra: A 25–64 éves külföldi születésű népesség munkaerő-piaci mutatói születési országok és nemek szerint

Labour market indicators of the foreign-born population aged 25–64 by country of birth and gender

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

A munkanélküliségi ráták még nagyobb szóródást mutatnak (2b. ábra), azonban a legtöbb származási csoport esetében (az orosz és az ukrán nők, valamint a nigériai férfiak kivételével) mindkét nem munkanélküliségi rátája kisebb – az esetek zömében jelentősen kisebb –, mint a teljes népességben mért érték. A nők alacsony foglalkoztatottsága tehát nem minden esetben jár együtt magas munkanélküliségi rátával, ami arra utal, hogy sokan közülük be sem lépnek a munkaerőpiacra (egy részük vélhetően rejtett munkanélküli). Ezt az eltartottak magas aránya is tükrözi a nők különböző csoportjaiban (például szíriai, norvég, dél-koreai, japán, iráni, izraeli és török nők), ami feltehetően részben a tradicionális női szerepeket elfogadó értékrenddel, részben egyéb – a migráció körülményeivel, motivációival összefüggő – okokkal magyarázható.

A származási ország szerinti különbségek arra is rávilágítanak, hogy bár összességében az EU-tagállamokból származó bevándorlók munkaerő-piaci mutatói jobbak, mint az EU-n kívüli úgynevezett harmadik országokból származóké, a két országcsoporton belül is jelentős eltérések vannak az egyes országok között.

Túlképzettség

A foglalkoztatottság mellett a tudástőke hasznosítása, a képzettségnek megfelelő munka szintén fontos mutatója a munkaerő-piaci integráció sikerességének. Noha az iskolai végzettség nagymértékben meghatározza a munkaerő-piaci esélyeket, a bevándorlók esetében nagyobb a kockázata a különböző képzettségek leértékelődésének, és a külföldön szerzett végzettség megtérülése többnyire rosszabb. Ebből adódik, hogy a munkaerő-piaci egyenlőtlenségek a bevándorlók és a fogadó népesség között általában nőnek az iskolai végzettséggel (OECD/European Union 2014). Magyarországon (mint az *M3. táblázat*ból is láthattuk) a felsőfokú végzettségű bevándorlók foglalkoztatási rátája 2011-ben összességében alig maradt el a teljes népességéhez képest: a külföldi állampolgároké 3, a külföldi születésűeké mindössze 1 százalékponttal volt kisebb. A *túlképzettség* – azaz a felsőfokú végzettségű foglalkoztatottak körében az alacsony vagy közepes képzettséget igénylő munkát végzők aránya – azonban nagyobb volt a külföldiek körében: míg a 25–64 éves teljes népességben 12,4%, a külföldi születésűeknél 14,9%, a külföldi állampolgároknál pedig 18,4%.²⁷ Leginkább a külföldi állampolgárságú nők esetében fordult elő a túlképzettség (közülük a felsőfokú végzettségű foglalkoztatottak egyötöde dolgozott alacsonyabb képzettséget igénylő munkakörben), illetve mindkét nemnél a harmadik országból származók esetében (*5. táblázat*). A 2014-es munkaerő-felmérés (MEF) a magyar állampolgárok körében a túlképzettség hasonló arányát mérte mindkét nem esetében, a harmadik országbeli állampolgárok – és különösen a nők – esetében viszont jóval kisebb értékeket (lásd: KSH 2015). A 2007 és 2012 közötti időszakra összevont MEF adatok viszont a nem EU-állampolgárok körében szintén nagyon magas, 28,7%-os túlképzettséget mutatnak (Hárs 2013).²⁸ Az EU28-ban élő harmadik országbeli állampolgárok körében 2012–2013-ban ennél is nagyobb arányú volt a túlképzettség (44%), és a nők összességében mintegy 11 százalékponttal haladta meg a férfiakét (OECD/European Union 2015).

²⁷ Ezek az értékek közel azonosak a 15–64 éves korcsoportra számított értékekkel (lásd: *4. táblázat*).

²⁸ A nemek szerinti bontást azonban az alacsony elemszám miatt nem közlik.

A túlképzettség nemek szerinti különbségeit érdemes a foglalkoztatási arányokkal együtt vizsgálni. Ez alapján megállapítható, hogy noha a felsőfokú végzettségű nők túlképzettsége Magyarországon csak a külföldi állampolgárok esetében és csak kismértékben haladja meg a férfiakét, a foglalkoztatási rátájuk mind a külföldi állampolgárok, mind a külföldi születésűek esetében számottevően alacsonyabb, mint a férfiaké, és elmarad a fogadó népességbeli nőkéhez képest is (5. táblázat).

5. táblázat: A foglalkoztatási arány és a túlképzettség a 25–64 éves felsőfokú végzettségűek körében nemek szerint (%)

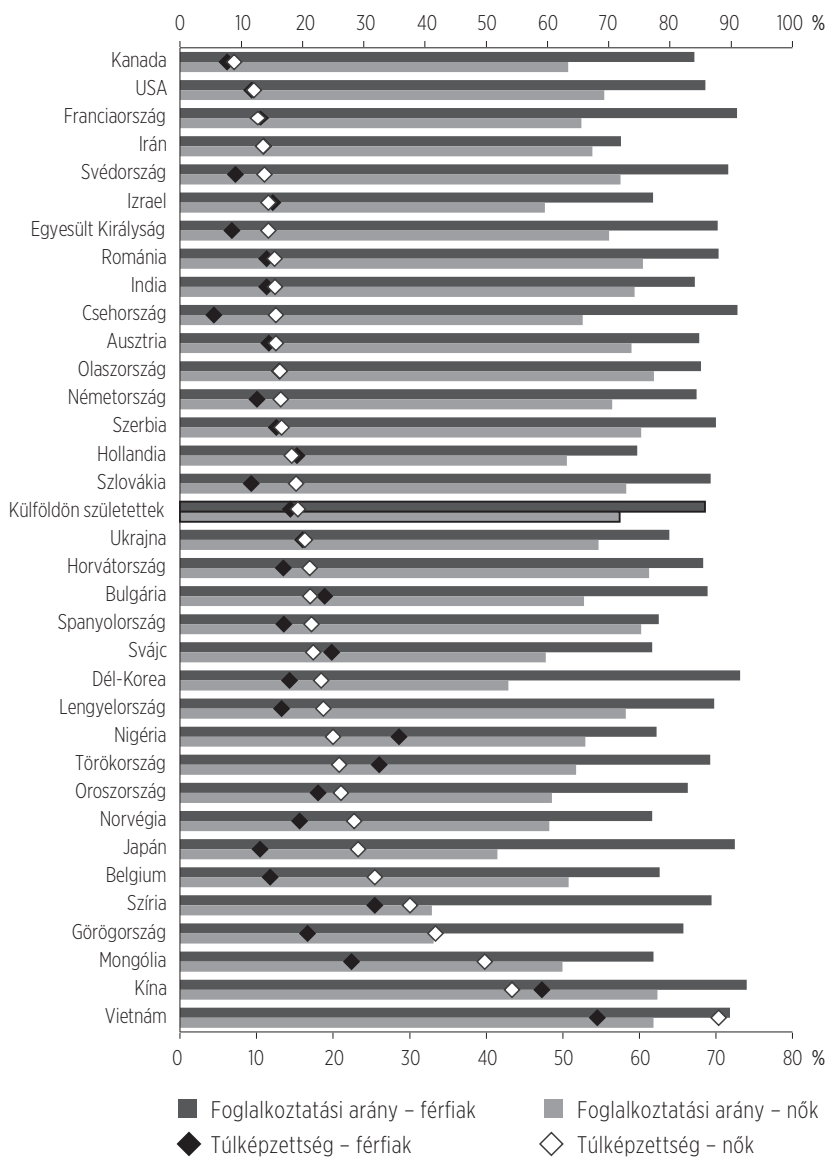
Employment rate and overqualification among foreign citizens and foreign-born population aged 25–64 with tertiary education by gender (%)

Demográfiai csoport	Külföldi állampolgárok	Harmadik országbeli állampolgárok	Külföldön született népesség	Harmadik országban született népesség	Teljes népesség
Foglalkoztatási arány					
Férfi	84,5	82,4	85,7	83,9	84,5
Nő	68,7	65,2	71,8	68,1	76,1
Együtt	76,6	73,9	78,2	75,6	79,6
<i>N</i>	26 759	12 627	72 105	29 456	1 176 880
Túlképzettség					
Férfi	17,4	24,0	14,4	19,1	13,0
Nő	19,7	24,8	15,4	19,5	11,9
Együtt	18,4	24,4	14,9	19,3	12,4
<i>N</i>	20 507	9 334	56 386	22 268	937 343

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

A túlképzettség származási országok szerint is nagyon eltérő: kiugróan magas a vietnámi és a kínai születésűeknél (61%, illetve 46%), de a mongóliai, szíriai, nigériai és török származásúak esetében is legalább 25%-os. Ugyanakkor, míg a külföldi születésű és felsőfokú végzettségű népességben a férfiak magasabb foglalkoztatási rátája minden származási csoport esetében megfigyelhető (bár a nemek közötti foglalkoztatottsági rés nagyon különböző mértékű), a túlképzettséget illetően változó a nemek szerinti különbség (3. ábra). A származási csoportok többségében a nők túlképzettségi aránya nagyobb, mint a férfiaké (különösen magas a vietnámi származású nőknél), de a csoportok egyharmadánál közel azonos a két nemnél, és néhány esetben a férfiak túlképzettsége a nagyobb.

3. ábra: A foglalkoztatási arány (felső tengely) és a túlképzettség (alsó tengely) a 25–64 éves felsőfokú végzettségű külföldön született népességben születési országok és nemek szerint
 Employment rate and overqualification among foreign-born population aged 25–64 with tertiary education by country of birth and gender

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

Megjegyzés: Az adott korcsoportban a felsőfokú végzettségű foglalkoztatott nők száma öt ország (Görögország, Szíria, Norvégia, Nigéria és Svájc) esetében 50 fő alatti.

A túlképzettség nemcsak nemek és kibocsátó országok szerint, hanem életkor (az ebből adódó korábbi tapasztalat), a felsőfokú végzettség jellege, a magyar nyelv ismerete, az érkezés óta eltelt idő, valamint az országon belüli letelepedési hely szerint is változó mértékű lehet. E tényezők többségét a többváltozós elemzés során majd figyelembe vesszük.

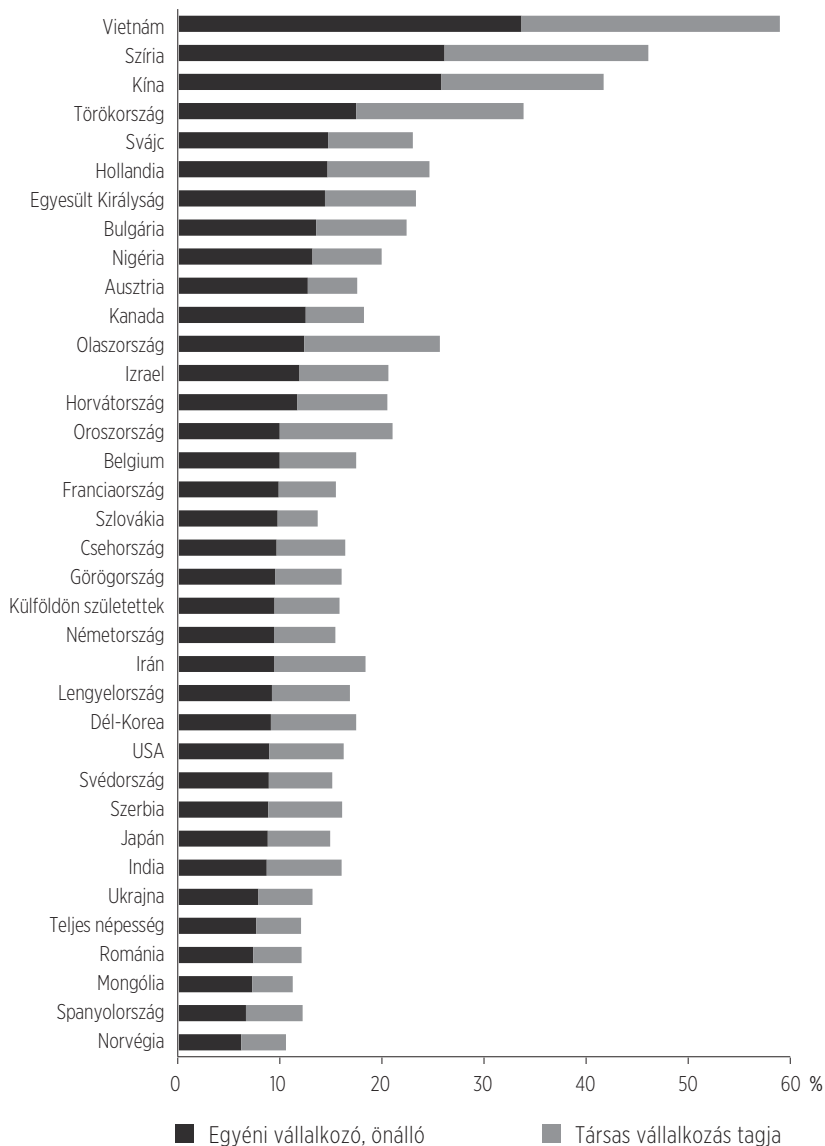
Önfoglalkoztatók, vállalkozók

A bevándorlók munkaerő-piaci helyzetéről a foglalkoztatottak aránya mellett a foglalkoztatás formája is sokat elárul. Az önfoglalkoztatók, vállalkozók aránya jelzi, hogy milyen mértékben és a migránsok mely csoportjaiban elterjedt a primer munkaerő-piacra való belépés helyett a saját (etnikai) vállalkozás. A migráns vállalkozások létrejöttében a különböző okokból – például nyelvtudás hiánya, a végzettség elismertetésének nehézsége, vagy diszkrimináció miatti elhelyezkedési nehézségek – fakadó kényszer mellett kulturális és kapcsolathálózati tényezők is szerepet játszhatnak. Bizonyos származási csoportoknál az etnikai gazdaságok működtetése elterjedt gazdasági stratégia, amely az etnikai közösségen belüli erőforrásokra, bizalomra és gyakran transznacionális kapcsolatrendszerekre épül (Kováts 2013).

A népszámlálás alapján 2011-ben a 15–64 éves foglalkoztatottak körében az *egyéni vállalkozók, önállók aránya* a külföldi születésűek közt alig volt nagyobb (9,2%), mint a teljes népességben (7,4%), viszont a külföldi állampolgárok körében, és különösen a harmadik országból származók esetében már magasabb volt az arányuk (10,5%, illetve 13,5%). Az egyéni vállalkozók mellett a *társas vállalkozások tagjaként dolgozók* aránya is nagyobb volt ez utóbbi csoportokban: míg a teljes külföldi születésű népességben másfélszerese (6,3%), a harmadik országbeli állampolgároknál mintegy kétszerese (9,4%) a teljes népességbeni arányuk (4,3%). A 2014-es munkaerő-felmérés a teljes népességben mindkét foglalkoztatási forma hasonló arányát mutatta, a harmadik országbeli állampolgárok körében azonban az egyéni vállalkozók kisebb (11%), míg a társas vállalkozás tagjaként dolgozók jóval nagyobb (18%) arányban jelentek meg (KSH 2015).²⁹ 2012–2013-ban az EU28-ban élő harmadik országbeli állampolgárok körében 11%-os volt az önfoglalkoztatók aránya, azonos a honos népességével (OECD/European Union 2015).

²⁹ Mivel mind a túlképzettség, mind a vállalkozók aránya a teljes népességben hasonló volt a népszámlálás és a munkaerő-felmérés szerint, a harmadik országbeli állampolgároknál tapasztalható jelentős eltérések mögött a munkaerő-felmérésnek e csoportra vonatkozó reprezentativitási hibája sejthető.

4. ábra: Az önfoglalkoztatók és a társas vállalkozások tagjaként dolgozók aránya a külföldi születésű 15–64 éves foglalkoztatottak körében születési országuként
 Self-employed and those working as members of a company enterprise among foreign-born employed aged 15–64 by country of birth

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

Az önfoglalkoztatás a külföldi születésű népesség bizonyos csoportjaiban kiugróan magas arányban fordult elő: a 15–64 éves foglalkoztatott vietnámiak 33%-a, a kínaiak és a szíriaiak 26%-a, a törökök 17%-a volt egyéni vállalkozó, önálló (4. ábra). Ezekben a csoportokban ugyanakkor a társas vállalkozások tagjaként dolgozók aránya is az átlagosnál jóval magasabb volt, így összességében a foglalkoztatottak 33–58%-a feltehetően *etnikai gazdaságban* dolgozott, ez jelentette számukra a munkaerő-piaci integráció lehetőségét. Egy korábbi, surveyre épülő kutatás szintén a vállalkozók kiemelkedően magas arányát mutatta ki ezekben a csoportokban (Örkény – Székelyi 2010).

Ha megnézzük a négy említett származási csoport területi elhelyezkedését, kiderül, hogy átlag feletti (53–89% közötti) arányban Budapesten éltek. A fővároson belüli térbeli koncentrációjuk – ami az etnikai enklávék jellegzetessége – azonban kevésbé hangsúlyos.³⁰ Más kutatásokból viszont tudjuk, hogy bizonyos gazdasági specializáció (ami a niche-ek ismérve) jellemzi ezeket a vállalkozásokat, amelyek főként kereskedelmi tevékenységet folytatnak (Várhalmi 2013). Többnyire létező piaci keresletet elégítenek ki, és nemcsak a bevándorlók körében.

A MUNKAERŐ-PIACI INTEGRÁCIÓ MAGYARÁZÓ TÉNYEZŐI

A bevándorlók munkaerő-piaci mutatóinak születési országok szerinti eltéréseit a társadalmi-demográfiai összetételük és területi elhelyezkedésük különbségei mellett feltehetően a Magyarországon töltött idő, továbbá az egyes származási csoportok eltérő nyelvi, kulturális háttere, magyar nyelvismerete, valamint a magyar állampolgársággal való rendelkezése is befolyásolja.³¹ Az alábbiakban többváltozós elemzéssel vizsgáljuk a felsorolt tényezők hatását a foglalkoztatottság és a túlképzettség esélyére.

A *foglalkoztatottság* kapcsán első lépésben arra keresünk választ, hogy az aktív korú³² teljes népességen belül a társadalmi-demográfiai összetételre (nem, kor, iskolai végzettség) és a területi elhelyezkedésre (régió, településtípus)

³⁰ Mind a négy csoport tagjai szinte kivétel nélkül valamennyi kerületben megtalálhatóak, noha a kínaiak 29%-a a X. kerületben, 14%-a a VIII. kerületben élt, a vietnámiak egyötöde szintén a X. kerületben, a szíriaiak egyötöde pedig a XI. kerületben (a törökök három kerületben voltak jelen 10–10% körüli arányban).

³¹ Noha a fogadó ország nyelvének ismerete, valamint állampolgárságának megszerzése önmagukban is integrációs mutatók, számos más területen is befolyásolják az integrációt.

³² Az elemzést a gazdaságilag aktívabb 25–64 éves korcsoportra szűkítettük, akik már zömében befejezték tanulmányaikat (kevesebb mint 5%-uk tanult, míg a 15–64 éves korcsoport 13%-a).

kontrollálva hogyan hat a foglalkoztatottság esélyére a *külföldi állampolgárság*, illetve a *külföldi születési hely*, valamint a konkrét *származási ország*. Arra próbálunk választ találni, hogy a bevándorlók magasabb foglalkoztatottsága elsősorban az összetételüknek köszönhető-e, vagy az összetétel hatását kiszűrve is érvényes marad. Ezt követően a külföldön született népességben belül vizsgáljuk – ugyancsak a társadalmi-demográfiai összetételre és a területi elhelyezkedésre kontrollálva – az *érkezés óta eltelt idő*, a *származási ország*, továbbá az *állampolgárság* (magyar/nem magyar), a *nemzetiség* (magyar/nem magyar) és a *magyar nyelvismeret* hatását. Itt elsősorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy a különböző származási csoportok eltérő foglalkoztatottságát mennyire magyarázzák a felsorolt jellemzők szerinti összetételük különbségei, vagy ezektől függetlenül is érvényesülnek-e az országspecifikus sajátosságok.

A foglalkoztatottság esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellekben a függő változónk értéke 1, ha a megkérdezett foglalkoztatott volt, illetve 0, amennyiben munkanélküli vagy eltartott, de nem tanult. Ezzel a meghatározással az volt a célunk, hogy a rejtett (vagy passzív) munkanélküliséget is megragadjuk, amelyet a bevándorlók – és különösen a bevándorló nők – esetében gyakran az eltartott státusz takar. Az elemzésbe bevont magyarázó változók megoszlását a mellékletben lévő *M4. táblázat* tartalmazza.

Az eredmények alapján a teljes 25–64 éves népességben belül – a társadalmi-demográfiai összetételre és a területi jellemzőkre kontrollálva – mind a külföldi állampolgárság, mind a külföldi születési hely szignifikáns, de gyenge hatást mutat: csekély mértékben az előbbi növeli, az utóbbi viszont csökkenti a foglalkoztatottság esélyét (*6. táblázat*). Ez azt jelenti, hogy a külföldi állampolgárságú, illetve a külföldi születésű népesség magasabb foglalkoztatási rátája valójában az összetételüknek – főként magasabb iskolai végzettségüknek – köszönhető. Ha a külföldi születési hely dummy változója helyett a főbb születési országokat megnevező változót³³ vonjuk be a modellbe (továbbra is a magyarországi születési helyet tekintve referenciakategóriának), látható, hogy az egyes származási csoportok között – az eltérő összetétel hatását kiszűrve is – jelentős különbségek vannak a foglalkoztatottság esélyét illetően. Főként a kínai és a vietnámi, illetve kisebb mértékben a törökországi születésűek körében nagyobb a foglalkoztatottság esélye, mint a hazai népességben, míg néhány csoport esetében szignifikánsan kisebb (*3. modell*).

³³ Ez a változó a hét legnagyobb származási csoport mellett öt további jellegzetes származási országot is tartalmaz (Vietnám, Törökország, Irán, Szíria és Nigéria), és a tizenkét ország együtt az adott korcsoportba tartozó külföldi születésű népesség 85%-át fedi le.

Dekompozíciós eljárás alkalmazásával azonban Károlyi (2016) azt is kimutatta, hogy bár a különbségek nagyobb része magyarázható az összetétel-különbségekkel, az egyes tulajdonságok nem azonos módon járulnak hozzá a csoportok foglalkoztatottságához, továbbá a meg nem figyelt változóknak is jelentős pozitív hatása van a bevándorlók foglalkoztatási előnyére.³⁴

6. táblázat: A külföldi állampolgárság, a külföldi születési hely és a származási ország hatása a foglalkoztatottság esélyére a 25–64 éves népességben (logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai)
The impact of foreign citizenship, foreign birthplace and country of birth on the likelihood of being employed in the population aged 25–64 (the odds ratios of logistic regression models)

Magyarázó változók és kategóriák	1. modell	2. modell	3. modell	1A. modell		2A. modell		3A. modell	
				férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők
Állampolgárság (ref.: magyar vagy kettős)									
külföldi	1,079***			1,550***	0,817***				
Születési hely (ref.: Magyarország)									
külföld		0,975***				1,243***	0,812***		
Születési ország (ref.: Magyarország)									
Románia			1,081***					1,277***	0,956***
Ukrajna			0,705***					0,892**	0,620***
Szerbia			0,956					1,081*	0,843***
Szlovákia			1,036					1,289***	0,930
Németország			0,856***					1,564***	0,589***
Oroszország			0,387***					0,773**	0,287***
Kína			2,738***					5,132***	1,827***
Vietnám			2,344***					2,720***	2,107***
Törökország			1,531***					2,403***	0,778*
Irán			1,011					1,065	0,963
Szíria			0,708**					1,307	0,194***
Nigéria			0,738*					0,609***	1,288
egyéb			0,753***					1,047	0,552***
<i>Nagelkerke-féle R²</i>	<i>0,104</i>	<i>0,104</i>	<i>0,105</i>	<i>0,099</i>	<i>0,113</i>	<i>0,099</i>	<i>0,113</i>	<i>0,099</i>	<i>0,114</i>

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

Megjegyzés: Kontrollálva a nem, korcsoport, iskolai végzettség, lakóhely régiója és településtípusa változókra.

Zignifikanciaszintek: ***: p<0,001; **: p<0,01; *: p<0,05.

³⁴ A megfigyelt változók közt azonban a hivatkozott vizsgálatban nem szerepelt az általunk a későbbiekben figyelembe vett érkezési idő, állampolgárság, nemzetiség és magyar nyelvismeret.

Ha nemek szerinti modellekben vizsgáljuk a fenti tényezők hatását, azt látjuk, hogy mind a külföldi állampolgárság, mind a külföldi születési hely a férfiak foglalkoztatottsági esélyét növeli, a nőket viszont csökkenti (1A. és 2A. modell). Ez arra utal, hogy a bevándorló nők társadalmi-demográfia összetételüktől és területi elhelyezkedésüktől függetlenül nagyobb eséllyel szorulnak ki a munkaerő-piacról, mind a bevándorló férfiakhoz, mind a nem bevándorló nőkhöz képest – még akkor is, ha ezt munkanélküliségi rátájuk nem tükrözi. Ebben a nemek közötti esélykülönbségek mellett bizonyos származási csoportok esetében azoknak a kulturális és társadalmi normáknak, hagyományos nemiszerep-felfogásoknak is szerepük lehet, amelyek behatárolják a nők munkaerő-piaci lehetőségeit, illetve stratégiáit. A születési ország hatását vizsgálva (3A. modell) megállapítható, hogy a külföldi születésű férfiaknak a magyarországi születésűeknél magasabb foglalkoztatottsági esélye nem minden származási csoportra jellemző, másfelől viszont a nők esetében is – noha a csoportok többségében foglalkoztatottsági esélyük elmarad a honos nőkhöz képest – vannak nagyobb eséllyel foglalkoztatott csoportok. (A származási országok szerinti különbségeket a későbbiekben részletesen is tárgyaljuk.)

Mivel az egyes származási csoportok a Magyarországon töltött idő, valamint az állampolgárság és a nyelvismeret szempontjából is eltérő összetételűek, a továbbiakban – az elemzést a *külföldön született népességre* szűkítve – a foglalkoztatottság esélyét magyarázó modellekbe a már említett kontrollváltozók és a származási ország mellé bevonjuk a Magyarországra *érkezés óta eltelt idő*³⁵ változóját, majd ezt követően külön-külön az *állampolgárság*, a *nemzetiség* és a *nyelvismeret* változóit.

A fogadó országban töltött idő fontos magyarázó tényező, növekedésével a foglalkoztatottság esélye is növekszik: a legfeljebb két éve érkezettekhez képest a 6–10 éve itt élők 60 százalékkal nagyobb eséllyel, a több mint 20 éve itt élők pedig már kétszeres eséllyel voltak foglalkoztatottak (7. táblázat, 4. modell). A származási ország szerinti esélykülönbségek ebben a modellben is jól kirajzolódnak: a referenciakategóriának választott romániai születésű népességhez képest a Kínában születettek foglalkoztatottsági esélye kétszer akkora, a Vietnámban születetteké közel 80 százalékkal, a Szlovákiában születetteké pedig 20 százalékkal nagyobb, ugyanakkor a német, ukrán és szerb csoportoké enyhén, az orosz, nigériai, szíriai és iráni csoportoké jelentős mértékben kisebb volt.

³⁵ Mivel az érkezés ideje a külföldi születésűek egy részénél ismeretlen, az elemszámcsökkenés elkerülése érdekében a „nem ismert” kategória is szerepel a változóban.

A kontrollváltozók közül legnagyobb hatása az iskolai végzettségnek van (az alapfokú végzettségűekhez képest a diplomások foglalkoztatottsági esélye közel négyszeres), de jelentős a nemek közötti különbség is: a külföldi születésű nők foglalkoztatottsági esélye mintegy fele a külföldi születésű férfiakénak.³⁶ A 25–29 évesekhez képest a 30 és 54 év közötti életkor kissé növeli, az 54 év feletti viszont csökkenti a foglalkoztatottság esélyét.

A nemek szerinti modellben (4A) a származási országok közötti különbségek még élesebben rajzolódnak ki. A Kínából és a Vietnámból származók magasabb foglalkoztatottsági esélye mindkét nemnél megfigyelhető, noha a kínaiak esetében a férfiaknál sokkal hangsúlyosabb. A Szlovákiából származók magasabb foglalkoztatottsági esélye azonban csak a nőknél érvényesül. Ezzel szemben a török származás – bár összességében nem mutatott szignifikáns hatást – a férfiak esetében növelte, a nők esetében viszont csökkentette a foglalkoztatottság esélyét. Hasonlóképpen a sírek alacsonyabb foglalkoztatottsági esélye is csak a nőknél volt szignifikáns és jelentős mértékű. A szíriai és a török nőknek az azonos országbeli férfiakhoz képest is hátrányosabb foglalkoztatási helyzete mögött sajátos kulturális minták, illetve munkaerőpiaci stratégiák sejthetők, különösen annak fényében, hogy mindkét csoport esetében a férfiak foglalkoztatási aránya jóval átlag feletti, és az etnikai vállalkozások elterjedtsége is jelentős.³⁷ Ugyanakkor néhány származási csoport esetében (az oroszországi, az iráni és a nigériai születésűeknél) a foglalkoztatottság esélye mindkét nemnél jelentősen elmarad a honos népességéhez képest.

Az érkezés óta eltelt idő hatása sokkal erőteljesebb a nők esetében, mint a férfiaknál (a több mint 20 éve itt élő nők közel háromszor nagyobb eséllyel foglalkoztatottak, mint az utóbbi két évben érkezettek), ami feltehetően abból adódik, hogy a családi migrációt jellemzően a férfiak munkavállalási lehetősége határozza meg, a nők munkába állására csak idővel kerül sor. A férfiak esetében viszont a felsőfokú végzettség szerepe nagyobb.

³⁶ A külföldi születésű népességben a foglalkoztatottság nemek közötti esélykülönbsége nagyobb, mint a teljes népességben.

³⁷ Koopmans (2016) vizsgálata is rávilágított arra, hogy az Európában élő muszlim bevándorlók egyes csoportjainak hátrányos munkaerőpiaci helyzetét főként bizonyos szocio-kulturális jellemzők – többek közt a nemi szerepekkel kapcsolatos értékek – magyarázzák.

7. táblázat: A foglalkoztatottság esélyét magyarázó tényezők a külföldi születésű 25–64 éves népességben (logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai)

Factors explaining the likelihood of being employed in the foreign-born population aged 25–64 (the odds ratios of logistic regression models)

Magyarázó változók és kategóriák	4. modell	4A. modell		5. modell	
		férfiak	nők	férfiak	nők
Nem (ref.: férfi)					
nő	0,523***				
Korcsoport (ref.: 25–29)					
30–39	1,185***	1,402***	1,021	1,136**	1,146***
40–49	1,207***	1,360***	1,060	0,988	1,260***
50–54	1,115***	1,214***	0,999	0,860**	1,192***
55–59	0,937*	1,021	0,846***	0,705***	0,977
60–64	0,879**	1,080	0,734***	0,736***	0,847*
Iskolai végzettség (ref.: max. 8 általános)					
érettségi nélküli középfokú	1,577***	1,618***	1,613***	1,576***	1,543***
érettségi	2,063***	2,133***	2,036***	2,070***	1,892***
felsőfokú	3,775***	4,234***	3,586***	4,031***	3,292***
Családi állapot (ref.: nőtlen/hajadon)					
házas				1,743***	0,789***
élettársi kapcsolatban él				1,269***	0,785***
özvegy				0,860	1,147*
elvált				0,889*	1,057
Gyermekszám (ref.: nincs gyermeke)					
egy				1,152***	0,847***
kettő				1,317***	0,830***
három vagy több				1,144**	0,558***
Mióta él Magyarországon (ref.: legtöbb 2 éve)					
3–5 éve	1,334***	1,274***	1,413***	1,235***	1,429***
6–10 éve	1,608***	1,438***	1,805***	1,347***	1,833***
11–15 éve	1,616***	1,386***	1,886***	1,310***	1,923***
16–20 éve	1,760***	1,298***	2,254***	1,257***	2,313***
több mint 20 éve	1,961***	1,249***	2,809***	1,258***	2,860***
nem ismert	6,866***	4,758***	9,655***	5,010***	9,449***
Születési ország (ref.: Románia)					
Ukrajna	0,690***	0,644***	0,701***	0,632***	0,700***
Szerbia	0,862***	0,860**	0,869**	0,873**	0,870**
Szlovákia	1,196***	1,080	1,224***	1,123	1,232***
Németország	0,618**	0,848**	0,488**	0,900	0,491***
Órosország	0,388***	0,592***	0,327***	0,603***	0,329***
Kína	1,991***	2,773***	1,670***	2,488***	1,778***
Vietnám	1,769***	1,505**	1,938***	1,296*	2,045***
Törökország	0,910	1,390*	0,412***	1,364*	0,436***
Irán	0,530***	0,577**	0,459***	0,597**	0,460***
Szíría	0,468***	0,860	0,129***	0,833	0,149***
Nigéria	0,408***	0,366***	0,495*	0,347***	0,501*
egyéb	0,580***	0,671***	0,491***	0,683***	0,500***
<i>Nagelkerke-féle R²</i>	<i>0,110</i>	<i>0,078</i>	<i>0,117</i>	<i>0,093</i>	<i>0,126</i>

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

Megjegyzés: Kontrollálva a lakóhely régiójára és településtípusára is.

Szignifikanciaszintek: ***: p<0,001; **: p<0,01; *: p<0,05.

A nők munkaerő-piaci integrációját sajátos szempontok (is) alakítják, ezért két további tényező – a *családi állapot* és a *gyermekszám* – hatását is megvizsgáltuk (7. táblázat, 5. modell). Látható, hogy a férfiak esetében a házassági állapot és kisebb mértékben az élettársi kapcsolat is szignifikánsan növelte a foglalkoztatottság esélyét, a nőknél azonban mindkettő csökkentette, és csak az elvált státusz növelte kissé. Továbbá a gyermektelenekhez képest a gyermekes férfiak nagyobb eséllyel dolgoztak, a nőknél viszont a gyermek(ek) – különösen a 3 vagy több gyermek – megléte csökkentette a foglalkoztatottság esélyét. A származási ország szerinti hatásokban e tényezők bevonása nem hozott érdemi változást egyik nemnél sem.

A külföldi születésű népességben az érkezési idő, illetve a származási ország szerinti különbségek akkor sem változnak, ha – a kontrollváltozók mellett – az *állampolgárságot* (magyar/nem magyar), a *nemzetiséget* (magyar/nem magyar), valamint a *magyar nyelvismeretet* is külön-külön figyelembe vesszük. A szomszédos országok esetében (ahonnan jelentős arányban érkeztek magyar nemzetiségűek és a honosítottak aránya is magas) sem módosította érdemben a foglalkoztatottság esélyhányadosait e jellemzők figyelembevételével. Ugyanakkor ezek a jellemzők maguk is szignifikáns hatásokat mutatnak: a magyar állampolgárság megléte 15 százalékkal, a magyar nemzetiség 20 százalékkal, a magyar anyanyelv vagy nyelvismeret pedig közel 60 százalékkal növelte a foglalkoztatottság esélyét (8. táblázat). Bár az állampolgárság megszerzése fontos lépés az integrációs folyamat során, és általános tapasztalat, hogy a honosított bevándorlók foglalkoztatási rátája magasabb, és jobb munkahelyeken dolgoznak, mint a külföldi állampolgárok, az oksági kapcsolat nem mindig egyirányú, hiszen maga a sikeres integráció is növelheti az állampolgárság megszerzésének az esélyét. A fogadó ország nyelvének ismerete többnyire szintén hozzájárul a sikeres integrációhoz, noha az etnikai vállalkozásokban való foglalkoztatottság esetén ez nem feltétlenül szükséges.

A nemek szerinti modellekben látható, hogy a fenti tényezők hatása csak a nők esetében volt szignifikáns, és mindhárom növelte – a magyar állampolgárság 24 százalékkal, a magyar nemzetiség 30 százalékkal, a magyar nyelvismeret pedig több mint kétszeresére – a foglalkoztatottság esélyét. A férfiak esetében feltehetően egyéb, meg nem figyelt tényezők járultak inkább hozzá a foglalkoztatottsághoz, és nagyobb volt köztük a munkavállalási céllal érkezők aránya.

8. táblázat: Az állampolgárság, a nemzetiség és a magyar nyelvismeret hatása a foglalkoztatottság esélyére a 25–64 éves külföldi születésű népességben (logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai)

The impact of citizenship, nationality and language proficiency on the likelihood of being employed in the foreign-born population aged 25–64 (the odds ratios of logistic regression models)

Magyarázó változók és kategóriák	4. modell	4. modell	4. modell	4A. modell + állampolgárság		4A. modell + nemzetiség		4A. modell + nyelvismeret	
	+ állam-polgárság	+ nemzetiség	+ nyelv- ismeret	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők
Állampolgárság									
magyar (is)	1,148***			1,026	1,240***				
külföldi	ref.			ref.	ref.				
Nemzetiség									
magyar		1,203***				1,070	1,305***		
nem magyar		ref.				ref.	ref.		
nincs válasz		1,088**				0,994	1,150***		
Magyar nyelvismeret									
anyanyelve			1,596***					1,061	2,060***
nem említette anyanyelvként, de beszéli			1,557***					1,028	2,203***
nem beszéli			ref.					ref.	ref.
<i>Nagelkerke-féle R²</i>	<i>0,110</i>	<i>0,097</i>	<i>0,112</i>	<i>0,078</i>	<i>0,119</i>	<i>0,065</i>	<i>0,104</i>	<i>0,078</i>	<i>0,122</i>

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

Szignifikanciaszintek: ***: p<0,001; **: p<0,01; *: p<0,05.

A munkaerő-piaci integráció másik fontos mutatójának, a *túlképzettségnek* a magyarázó tényezőit vizsgálva a fenti logika alapján, azt látjuk, hogy a teljes 25–64 éves felsőfokú végzettségű magyarországi népességben – nem és kor szerinti összetételre, valamint területi elhelyezkedésre kontrollálva – a külföldi állampolgárság közel 70%-kal, a külföldi születési hely mintegy 30%-kal növelte a túlképzettség esélyét (9. táblázat). Ez azonban nem minden származási csoportra jellemző, a születési ország szerinti esélykülönbségek ebben a tekintetben is megmutatkoznak: a kínaiak és különösen a vietnámiak – a diplomások közt is a két legmagasabb foglalkoztatottságú csoport – esetében kiemelkedő a túlképzettség esélye, de a szíriai, a nigériai, a török és az orosz származás is több mint kétszeres esélyt jelent a magyarországi születésűekhez képest.

A túlképzettség esélyét a külföldi állampolgárság, illetve a külföldi születési hely kissé nagyobb mértékben növeli a nőknél, mint a férfiaknál, és ez a legtöbb származási csoportra érvényes. Ugyanakkor néhány esetben (a török, a nigériai és a kínai születésűeknél) a férfiak túlképzettsége hangsúlyosabb.

9. táblázat: A külföldi állampolgárság, a külföldi születési hely és a származási ország hatása a túlképzettség esélyére a 25–64 éves népességben (logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai) *The impact of foreign citizenship, foreign birthplace and country of birth on the likelihood of overqualification in the population aged 25–64 (the odds ratios of logistic regression models)*

Magyarázó változók és kategóriák	1.	2.	3.	1A. modell		2A. modell		3A. modell	
	modell	modell	modell	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők
Állampolgárság (ref.: magyar vagy kettős)									
külföldi	1,683***			1,590***	1,755***				
Születési hely (ref.: Magyarország)									
külföld		1,318***				1,204***	1,408***		
Születési ország (ref.: Magyarország)									
Románia			0,998			0,887***	1,078**		
Ukrajna			1,444***			1,297***	1,556***		
Szerbia			1,045			0,952	1,118 ^x		
Szlovákia			0,994			0,673***	1,251***		
Németország			0,948			0,776**	1,159 ^x		
Oroszország			2,071***			1,736***	2,398***		
Kína			6,850***			7,611***	6,159***		
Vietnám			14,431***			10,775***	22,761***		
Törökország			2,396***			2,807***	1,877*		
Irán			0,907			0,948	0,848		
Szíria			2,785***			2,581***	3,359**		
Nigéria			2,639***			2,936***	1,975 ^x		
egyéb			1,348***			1,256***	1,506***		
<i>Nagelkerke-féle R²</i>	0,015	0,014	0,018	0,014	0,027	0,013	0,027	0,019	0,031

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

Megjegyzés: Kontrollálva a nem, korcsoport, iskolai végzettség, lakóhely régiója és településtípusa változókra.

Szignifikanciaszintek: ***: p<0,001; **: p<0,01; *: p<0,05; ^x: p<0,1.

A külföldön született népességben belül az *érkezés óta eltelt idő* hatása nem egyértelmű: a több mint 20 éve itt élőkhez képest a később érkezők körében ugyan nagyobb a túlképzettség esélye, de nem az utóbbi két évben érkezettek körében a legnagyobb (10. táblázat). Ez mindkét nemnél megfigyelhető, noha az

érkezés idejének nagyobb szerepe van a nők esetében. A születési ország szerinti különbségekben a már említett tendenciák rajzolódnak ki. A legnagyobb csoport-hoz – a romániai születésűekhez – képest a kínai és a vietnami származásúaknál kiugróan magas a túlképzettség esélye, az utóbbiaknál főként a nők esetében.

10. táblázat: A túlképzettség esélyét magyarázó tényezők a külföldi születésű 25–64 éves népességben (logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai)

Factors explaining the likelihood of overqualification in the foreign-born population aged 25–64 (the odds ratios of logistic regression models)

Magyarázó változók és kategóriák	4. modell	4A. modell	
		férfiak	nők
Nem (ref.: férfi)			
nő	1,170***		
Korcsoport (ref.: 25–29)			
30–39	0,700***	0,787***	0,678***
40–49	0,783***	1,017	0,670***
50–54	0,874*	1,166	0,713***
55–59	0,844**	1,246*	0,594***
60–64	0,802**	1,062	0,608***
Mióta él Magyarországon (ref.: több mint 20 éve)			
legtöbb 2 éve	1,237***	1,154	1,342***
3–5 éve	1,426***	1,285**	1,563***
6–10 éve	1,418***	1,311***	1,474***
11–15 éve	1,355***	1,322***	1,345***
16–20 éve	1,191**	1,184**	1,153*
nem ismert	0,937	0,995	0,877*
Születési ország (ref.: Románia)			
Ukrajna	1,428***	1,469***	1,444***
Szerbia	1,044	1,017	1,085
Szlovákia	0,906	0,691**	1,055
Németország	0,951	0,815	1,143
Óroszország	1,879***	1,804***	2,027***
Kína	6,490***	7,364***	5,722***
Vietnám	13,583***	10,342***	20,928***
Törökország	2,857***	3,187***	2,256*
Irán	1,080	1,190	0,948
Szíria	2,919***	2,655***	3,797**
Nigéria	2,929***	3,166***	2,264 ^x
egyéb	1,336***	1,271***	1,446***
<i>Nagelkerke-féle R²</i>	<i>0,076</i>	<i>0,086</i>	<i>0,077</i>

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

Megjegyzés: Kontrollálva a lakóhely régiójára és településtípusára is.

Szignifikanciaszintek: ***: $p < 0,001$; **: $p < 0,01$; *: $p < 0,05$; ^x: $p < 0,1$.

Míg a teljes népességben a nők túlképzettségi esélye kissé elmaradt a férfiakéhoz képest, a külföldi születésűeknél ennek a fordítottja figyelhető meg, és a korcsoport hatása is gyengébb. A nőknél a 25–29 évesekhez képest valamennyi idősebb korcsoportban kisebb eséllyel fordult elő a túlképzettség, de egyértelmű csökkenő tendenciáról nem beszélhetünk.

Az állampolgárság, a nemzetiség, illetve a magyar nyelvismeret figyelembevételével a származási ország hatása kissé mérséklődik, de az alapvető tendencia megmarad. Ugyanakkor e tényezők maguk is szignifikáns hatásokat mutatnak. A külföldi születésű népességben a magyar állampolgárság megléte, valamint a magyar nemzetiség csökkenti a túlképzettség esélyét (mintegy 50, illetve 30 százalékkal), közel azonos mértékben a nők és férfiak körében. A magyar nyelvtudás hiánya nem mutat szignifikáns hatást, viszont azok esetében, akik beszélnek ugyan magyarul, de nem az anyanyelvük, 50%-kal nagyobb a túlképzettség esélye a magyar anyanyelvűekhez képest, és ez a hatás valamelyest hangsúlyosabb a külföldi születésű nők esetében.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy átfogó képet nyújtsunk a Magyarországon élő bevándorlók integrációjáról a zaragozai indikátorok alapján, majd a legfőbb integrációs terület – a munkaerő-piaci integráció – vonatkozásában részletesen is bemutassuk az integrációs minták sokféleségét, és feltárjuk a főbb mutatók magyarázó tényezőit.

A Magyarországra érkező, illetve itt élő bevándorlók a hazai népességhez képest köztudottan fiatalabbak, magasabb iskolai végzettségűek és munkaerő-piaci helyzetük is jobb. Noha ez általánosságban jellemző a bevándorló népességre, születési országok szerint jelentős heterogenitás figyelhető meg mind a társadalmi-demográfiai összetételük és területi elhelyezkedésük, mind az érkezésük ideje tekintetében, ami az integrációs esélyeiket is meghatározza.

Az áttekintett integrációs mutatók alapján összességében egy munkaerő-piaci szempontból integrálódott, képzettségi mutatóit tekintve sokkal jobb helyzetben lévő, ugyanakkor a túlképzettséget nagyobb arányban megtapasztaló migráns népesség képe rajzolódik ki, amely egészségi állapotát tekintve jobb, lakáshelyzetét tekintve viszont rosszabb helyzetben van, mint a honos népesség. Az integráció vonatkozásában kiemelt figyelmet kapó harmadik országbeli állampolgárok foglalkoztatottsági és képzettségi mutatói is jobbak, mint a teljes népességé, azonban a túlképzettség és a vállalkozók aránya körükben

mintegy kétszer akkora, ami arra utal, hogy munkaerő-piaci integrációjuk sok esetben az etnikai gazdaságok révén valósul meg, illetve számottevő tudástökevesztéssel jár. Bár összességében az EU-tagállamokból származó bevándorlók munkaerő-piaci mutatói jobbakként mutatkoznak, mint a harmadik országból származóké, e két csoporton belül is jelentős különbségek vannak származási országok szerint.

A Magyarországon élő külföldi állampolgárságú, illetve külföldi születésű népességnek a hazai népességhez képest magasabb foglalkoztatási rátája kivételnek számít az EU-s országok közt. Magyarázata elsősorban a bevándorlók jellemzőiben keresendő, ugyanis a társadalmi-demográfiai összetételükre és területi elhelyezkedésükre kontrollálva a különbségek jórészt eltűnnek. Ugyanakkor a pozitív összkép jelentős származási országok szerinti különbségeket takar, amelyeket a többváltozós elemzésünk is megerősített. Továbbá a nemek közötti esélykülönbség is egyértelműen kimutatható: a külföldi születésű nők az életkor és iskolai végzettség szerinti összetétel, valamint a területi elhelyezkedés hatását kiszűrve is nagyobb eséllyel szorultak ki a munkaerőpiacról nemcsak a hazai születésű nőkhöz, hanem a külföldi születésű férfiakhoz képest is. Emögött bizonyos származási csoportok esetében a tradicionális női szerepeket elfogadó értékrend, kulturális minták és társadalmi normák, míg más esetekben a migráció motivációival, körülményeivel összefüggő munkaerő-piaci stratégiák sejthetők. A kínai és a vietnámi születésű bevándorlók esetében a nők foglalkoztatottsági esélye is nagyobb a magyarországi születésűekhez képest, nagyon magas viszont a túlképzettek aránya mindkét nemnél, és az etnikai gazdaságban foglalkoztatottak aránya is jelentős. Ezzel szemben a szíriai és a török származású csoportokban – ahol szintén elterjedtek az etnikai vállalkozások – az alacsony foglalkoztatottsági esély csak a nők esetében figyelhető meg.

A bevándorlók társadalmi-demográfiai összetétele és letelepedési helye mellett a Magyarországra érkezés ideje, valamint az állampolgárság, a nemzetiség és a magyar nyelvismeret is meghatározza a munkaerő-piaci integráció esélyeit. A fogadó országban töltött idő növekedésével, a magyar állampolgárság megszerzésével, magyar nemzetiség és anyanyelv esetén, illetve a magyar nyelv elsajátításával a munkaerő-piaci mutatók többnyire javulnak. Mindezen tényezők azonban főként a nők foglalkoztatottsági esélyét növelik, a férfiak esetében hatásuk gyengébb vagy egyáltalán nem érvényesül. A túlképzettség esélyét – mely a társadalmi-demográfiai összetételükre és területi elhelyezkedésükre kontrollálva is nagyobb a bevándorlók körében, mint a hazai népességben – a magyar állampolgárság megszerzése, valamint a magyar nemzetiség és anyanyelv viszont mindkét nem esetében csökkenti. A figyelembe vett magyarázó tényezők azonban a foglalkoztatottság és a túlképzettség származási ország szerinti különbségeit csak részben magyarázzák, az országspecifikus sajátosságok ezek hatását kiszűrve is megmaradnak.

IRODALOM

- Alba, Richard – Nee, Victor 1997: Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration. *The International Migration Review*, 31(4), Special Issue: Immigrant Adaptation and Native-Born Responses in the Making of Americans, 826–874.
- Barth, Ernest A. T. – Noel, Donald L. 1972: Conceptual Frameworks for the Analysis of Race Relations: An Evaluation. *Social Forces*, 50(3), 333–348.
- Coleman, David A. 2004: Europe at the cross-roads – Must Europe’s population and workforce depend on new migration? *International migration: ICPD+10*. Scientific Series “International Migration of Population: Russia and Contemporary World”, Vol. 12. MAX Press, Moscow, 19–33.
- Coleman, David A. 2008: The demographic effects of international migration in Europe. *Oxford Review of Economic Policy*, 24(3), 452–476.
- Demény Pál 2016: Európa két demográfiai válsága: a látható és a fel nem ismert. In Demény Pál: *Népességgpolitika a közjó szolgálatában*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 357–367.
- Entzinger, Han – Biezeveld, Renske 2003: *Benchmarking in immigrant integration*. European Research Centre on Migration and Ethnic Relations (ERCOMER), Rotterdam.
- Espenshade, Thomas J. 2001: „Replacement Migration” from the Perspective of Equilibrium Stationary Populations. *Population and Environment*, 22(4), 383–389.
- European Commission 2011: *Indicators of Immigrant Integration. A Pilot Study*. Eurostat Methodologies & Working papers. Publications Office of the European Union, Luxembourg. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/5849845/KS-RA-11-009-EN.PDF> (Letöltve: 2014. 02. 11.)
- European Union 2011: *Migrants in Europe. A statistical portrait of the first and second generation*. Eurostat Statistical books. http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/pdf/migrants_in_europe_eurostat_2011_en.pdf (Letöltve: 2013. 11. 20.)
- European Union 2014: *The 2015 Ageing Report. Underlying Assumptions and Projection Methodologies*. European Economy 8/2014. European Commission.
- Eurostat 2016: Migrant integration statistics – employment. Eurostat Statistics Explained. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migrant_integration_statistics_-_employment (Letöltve: 2016. 06. 08.)
- Gans, Herbert J. 1992: Second-Generation Decline: Scenarios for the Economic and Ethnic Futures of the Post-1965 American Immigrants. *Ethnic and Racial Studies*, 15(2), 173–192.
- Gesano, Giuseppe – Strozza, Salvatore 2011: Foreign migrations and population aging in Italy, *GENUS*, LXVII(3), 83–104.
- Gordon, Milton M. 1964: *Assimilation in American Life*. Oxford University Press, New York.
- Gödri Irén 2011: Nemek közötti eltérések a külföldi állampolgárok munkaerő-piaci helyzetében Magyarországon. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth I. György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a férfiak és a nők helyzetéről 2011*. TÁRKI, Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Budapest, 88–112.

- Gödri Irén 2015: Nemzetközi vándorlás. In Monostori Judit – Óri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2015*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 187–211.
- Gödri Irén 2016: Bevándorlók munkaerő-piaci integrációja Magyarországon – népszámlálási helyzetkép. In *Munkaerőpiaci Tükör 2015*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 121–134.
- Hárs Ágnes 2010: Migráció és munkaerőpiac Magyarországon. Tények, okok, lehetőségek. In Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 15–53.
- Hárs Ágnes 2013: Túlképzettség és integráció a harmadik országbeli migránsok körében. In Kováts András (szerk.): *Bevándorlás és integráció. Magyarországi adatok, európai indikátorok*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 70–88.
- Huddleston, Thomas – Niessen, Jan – Tjaden, Jasper D. 2013: *Using EU indicators of immigrant integration*. Final Report for Directorate-General for Home Affairs. European Commission.
- Juhász Judit – Makara Péter – Makara Eszter 2011: *A munkaerő-piaci integráció kihívásai Magyarországon – A harmadik országbeli bevándorlók beilleszkedésének esélyei és korlátai*. Kutatási Zárótanulmány. Panta Rhei Bt., Budapest.
- Károlyi Róbert 2013: Miért jobbak a bevándorlók foglalkoztatási mutatói? In *Munkaerőpiaci Tükör 2015*, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 135–137.
- Kincses Áron 2015: *A nemzetközi migráció Magyarországon és a Kárpát-medence magyar migrációs hálózatai a 21. század elején*. KSH Műhelytanulmányok 8. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Koopmans, Ruud 2016: Does assimilation work? Sociocultural determinants of labour market participation of European Muslims. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(2), 197–216.
- Kováts András 2013: Bevándorlók integrációja Magyarországon korábbi kutatások adatai alapján. In Kováts András (szerk.): *Bevándorlás és integráció. Magyarországi adatok, európai indikátorok*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 25–41.
- KSH 2015: Az Európai Unión kívüli országok állampolgárai a magyar munkaerőpiacon. *Statisztikai tükör*, 2015/85.
- KSH 2016: *2011. évi népszámlálás. 19. Műhelytanulmányok*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Lesthaeghe, Ron 2000: *Europe's demographic issues: Fertility, household formation and replacement migration*. Expert Group Meeting on Policy Responses to Population Ageing and Population Decline, United Nations Population Division, New York.
- Murphy, Michael 2016: The effect of long-term migration dynamics on population structure in England & Wales and Scotland. *Population Studies*, 70(2), 1–14.
- OECD/European Union 2014: *Matching Economic Migration with Labour Market Needs in Europe*, Policy Brief.

- OECD/European Union 2015: *Indicators of Immigrant Integration 2015: Settling In*. OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264234024-en> (Letöltve: 2015. 07. 03.)
- Örkény Antal – Székelyi Mária 2010: Hat migráns csoport összehasonlító elemzése. In Örkény Antal – Székelyi Mária (szerk.): *Az idegen Magyarország – Bevándorlók társadalmi integrációja*. ELTE Eötvös Kiadó, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 49–96.
- Park, Robert E. 1928: Human Migration and the Marginal Man. *American Journal of Sociology*, 33(6), 881–893.
- Piore, Michael J. 1979: *Birds of passage: migrant labor and industrial societies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Portes, Alejandro – Böröcz, József 1989: Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation. *International Migration Review*, 23(3), 606–630.
- Portes, Alejandro – Manning, Robert D. 2005: The Immigrant Enclave: Theory and Empirical Examples. In Lin, Jan – Mele Christopher (eds.): *The Urban Sociology Reader*. Routledge, London, 47–68.
- Portes, Alejandro – Sensenbrenner, Julia 1993: Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action. *The American Journal of Sociology*, 98(6), 1320–1350.
- Portes, Alejandro – Zhou, Min 1993: The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 530, 74–96.
- Saczuk, Katarzyna 2013: Development and critique the concept of replacement migration. In Kupiszewski, Marek (ed.): *International Migration and the Future of Populations and Labour Force Resources in Europe*. Springer, 233–242.
- Szigel Gábor 2016: Miért ne rettegjünk annyira a demográfiai katasztrófától. http://index.hu/gazdasag/penzbeszel/2016/03/24/miert_ne_rettegjunk_annyira_a_demografiai_katasztrofatol/ (Letöltve: 2016. 04. 05.)
- Turner, Jonathan H. – Bonacich, Edna 2001: A közvetítő kisebbségek összefoglaló elmélete felé. In Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 127–140.
- United Nations Population Division 2000: *Replacement Migration: Is it a Solution to Declining and Ageing Population?* United Nations, New York.
- van Nimwegen, Nico – van der Erf, Rob F. 2010: Europe at the Crossroads: Demographic Challenges and International Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(9), 1359–1379.
- Várhalmi Zoltán 2013: Vállalkozó migránsok Magyarországon. In Kováts András (szerk.): *Bevándorlás és integráció. Magyarországi adatok, európai indikátorok*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 89–100.
- Zhou, Min 1997: Segmented Assimilation: Issues, Controversies, and Recent Research on the New Second Generation. *International Migration Review*, 31(4), 975–1008.

MELLÉKLET

M1. táblázat: A külföldi születésű népesség diverzitása a 2001-es és a 2011-es népszámlálás alapján
The diversity of foreign-born population based on census 2001 and 2011

	2001	2011
A születési országok száma	192	218
a legalább 100 fős csoportok esetében	58	87
a legalább 1000 fős csoportok esetében	17	32
A különböző állampolgárságok száma*	161	167
a legalább 100 fős csoportok esetében	49	74
a legalább 1000 fős csoportok esetében	12	27
Első nemzetiségként a magyart megnevezők aránya (%)		
a teljes külföldi születésű népességben	80,4	61,5
a nemzetiségi kérdésre válaszoló külföldi születésű népességben	87,2	83,5

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

* Az első állampolgárság alapján.

M2. táblázat: A 15–64 éves külföldi állampolgárságú, illetve külföldi születésű népesség munkaerőpiaci mutatói nem és korcsoport szerint (%)

Labour market indicators of foreign citizens and foreign-born population aged 15–64 by gender and age group (%)

Demográfiai jellemzők	Aktivitási arány			Foglalkoztatási ráta			Munkanélküliségi ráta		
	külföldi állampolgárok	kül-földön született népesség	teljes népesség	külföldi állampolgárok	kül-földön született népesség	teljes népesség	külföldi állampolgárok	kül-földön született népesség	teljes népesség
Nem									
férfi	73,9	78,3	70,5	69,6	72,1	61,5	5,8	7,9	12,8
nő	59,5	65,8	60,2	55,2	59,6	52,6	7,2	9,4	12,7
Korcsoport									
15–19	8,4	7,4	4,9	7,3	6,4	3,3	12,8	13,7	32,5
20–24	41,5	45,7	52,5	37,5	39,3	40,8	9,4	14,0	22,3
25–29	72,1	76,5	81,9	67,3	69,1	69,3	6,7	9,7	15,4
30–39	82,3	83,1	84,2	77,2	76,3	74,3	6,2	8,2	11,8
40–49	85,9	89,4	86,9	80,8	82,3	77,1	6,0	8,0	11,3
50–54	78,8	83,9	80,0	74,3	76,9	71,0	5,7	8,3	11,3
55–59	62,4	69,8	61,1	58,4	63,6	54,2	6,5	8,9	11,3
60–64	23,8	25,9	17,7	22,8	24,3	16,5	4,1	6,1	6,9
Együtt	66,7	71,7	65,3	62,4	65,5	57,0	6,5	8,7	12,7

Megjegyzés: A 30–34 és 35–39, valamint a 40–44 és 45–49 éves korcsoportokat a közel azonos mutatók miatt összevontuk.

M3. táblázat: A 25–64 éves külföldi állampolgárságú, illetve külföldi születésű népesség munkaerő-piaci mutatói iskolai végzettség szerint (%)

Labour market indicators of foreign citizens and foreign-born population aged 25–64 by level of education (%)

Iskolai végzettség	Aktivitási arány			Foglalkoztatási ráta			Munkanélküliségi ráta		
	külföldi állampolgárok	külföldön született népesség	teljes népesség	külföldi állampolgárok	külföldön született népesség	teljes népesség	külföldi állampolgárok	külföldön született népesség	teljes népesség
8 általános alatt	53,6	50,6	29,9	48,0	43,6	16,7	10,5	14,0	44,2
8 általános	65,3	65,0	54,5	58,5	56,1	40,8	10,4	13,7	25,3
Érettségi nélküli közép fokú	77,1	78,9	75,3	71,7	70,9	65,0	7,0	10,1	13,7
Érettségi	74,9	78,3	76,6	70,4	71,5	69,4	6,0	8,8	9,4
Felsőfokú	79,6	82,4	83,7	76,6	78,2	79,6	3,7	5,1	4,9
Együtt	74,8	77,8	73,1	70,2	71,4	64,4	6,1	8,3	11,8

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

M4. táblázat: A logisztikus regressziós elemzésben szereplő változók megoszlása a 25–64 éves teljes népességben, illetve külföldi születésű népességben (%)

Distribution of variables included in logistic regression analyses in total population and foreign-born population aged 25–64 (%)

Változók	Teljes népesség	Külföldön született népesség		
		összesen	férfiak	nők
Nem				
férfi	49,0	46,6		
nő	51,0	53,4		
Korcsoport				
25–29	10,0	10,6	10,4	10,8
30–39	27,9	30,3	30,8	30,0
40–49	23,8	28,2	29,5	27,0
50–54	12,0	11,2	11,0	11,5
55–59	14,3	10,6	9,9	11,1
60–64	12,0	9,1	8,4	9,6
Iskolai végzettség				
max. 8 általános érettségi nélküli középfokú érettségi	19,3	12,9	11,4	14,2
érettségi	29,3	21,1	26,7	16,2
felsőfokú	31,0	35,4	31,5	38,7
	20,4	30,6	30,4	30,9
Településtípus				
Budapest	17,4	33,9	34,1	33,8
város	52,1	42,6	42,4	42,8
község	30,5	23,5	23,5	23,5
Régió				
Közép-Magyarország	29,6	50,6	50,8	50,5
Közép-Dunántúl	11,1	8,2	8,0	8,4
Nyugat-Dunántúl	10,3	7,7	7,9	7,5
Dél-Dunántúl	9,4	6,3	6,4	6,1
Észak-Magyarország	11,8	5,1	4,8	5,3
Észak-Alföld	14,8	10,3	9,7	10,8
Dél-Alföld	13,0	11,8	12,3	11,4
Családi állapot				
nőtlen/hajadon	17,8	13,2	16,7	10,2
házas	53,5	61,0	60,2	61,7
élettársi kapcsolatban él	13,8	14,8	16,2	13,5
özvegy	4,3	2,7	0,9	4,4
elvált	10,6	8,3	6,1	10,2
Gyermekszám				
nincs gyermeke	24,8	25,9	31,0	21,3
egy	23,1	30,3	28,4	32,0
kettő	36,3	32,1	29,3	34,6
három vagy több	15,9	11,7	11,3	12,1

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás.

M4. táblázat: A logisztikus regressziós elemzésben szereplő változók megoszlása a 25–64 éves teljes népességben, illetve külföldi születésű népességben (%) (folytatás)

Distribution of variables included in logistic regression analyses in total population and foreign-born population aged 25–64 (%) (continued)

Változók	Teljes népesség	Külföldön született népesség		
		összesen	férfiak	nők
Mióta él Magyarországon				
legtöbb 2 éve		7,3	8,5	6,2
3–5 éve		6,8	7,2	6,5
6–10 éve		12,1	11,6	12,5
11–15 éve		12,5	12,4	12,7
16–20 éve		14,9	14,6	15,1
több mint 20 éve		26,9	25,5	28,2
nem élt legalább egy évet külföldön		5,2	5,2	5,1
nem ismert		14,3	15,0	13,7
Születési ország				
Románia		51,4	50,5	52,3
Ukrajna		9,8	7,8	11,5
Szerbia		6,9	8,1	5,9
Szlovákia		4,4	3,3	5,3
Németország		5,5	5,4	5,6
Oroszország		2,0	1,3	2,6
Kína		2,9	3,2	2,6
Vietnám		0,9	1,0	0,8
Törökország		0,5	0,8	0,3
Irán		0,4	0,5	0,3
Szíria		0,3	0,5	0,2
Nigéria		0,3	0,4	0,2
egyéb		14,7	17,3	12,4
Állampolgárság				
magyar (is)		61,2	58,6	63,5
külföldi		38,8	41,4	36,5
Nemzetiség				
magyar		70,7	68,1	73,0
nem magyar		16,4	18,1	14,9
nincs válasz		12,9	13,8	12,1
Magyar nyelvismeret				
anyanyelve		57,6	55,2	59,7
nem említette anyanyelvként, de beszéli		36,9	38,1	35,9
nem beszéli		5,5	6,7	4,4
<i>N</i>	<i>5 436 996</i>	<i>219 472</i>	<i>102 218</i>	<i>117 254</i>

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás.

INTEGRATION OF IMMIGRANTS IN HUNGARY

ABSTRACT

This study investigates the integration of immigrants in Hungary based on data from the 2011 Population Census, with particular emphasis on their labour market integration. We distinguish between foreign citizens and foreign-born population, revealing the heterogeneity of different groups of origin. Based on the Zaragoza indicators adopted in 2010, the study provides a general overview of the situation of immigrants in the main areas of integration (employment, education, health status and housing). Then we analyse in detail the main indicators of labour market integration (employment, unemployment, overqualification and self-employment) by sociodemographic characteristics and the country of birth of immigrants. Moreover, based on multivariable analyses, we present the factors explaining the likelihood of being employed and of overqualified in the foreign-born population. The findings indicate that the higher employment rate of the foreign citizens and foreign-born population in Hungary are in fact due to their composition and territorial distribution, but important differences by country of origin and time of arrival are detected, and gender differences are also revealed. Holding Hungarian citizenship, the Hungarian ethnicity and Hungarian language skills increase the employment probability for women, and decrease the overqualification probability for both sexes.

NEM MAGYAR NEMZETISÉGŰ KÁRPÁT-MEDENCEI ÁTTELE- PÜLŐK MAGYARORSZÁGON ÁTTELEPÜLÉSÜK JELLEMZŐI, LETELEPEDÉSÜK TERÜLETISÉGE, LEHETSÉGES HATÁSUK AZ ŐSHONOS NEMZETISÉGI KÖZÖSSÉGEINKRE

Péti Márton

ÖSSZEFOGLALÓ¹

A tanulmány Magyarország európai szinten igazi különlegességnek számító nemzetközi vándorlási folyamataival foglalkozik: a szomszédos Kárpát-medencei országokból Magyarországra való áttelepüléssel. Ez a folyamat döntően a külhoni magyarság részvételével zajlik, azonban ennek nem magyar nemzeti-ségű résztvevői is vannak. A tanulmány ez utóbbi csoport vizsgálatára irányul. A nem magyar áttelepülők száma még emelkedett is az utóbbi időszakban, feltételezhetően elsősorban a határon átnyúló agglomerációs áttelepülésnek köszönhetően. E folyamat eredményeképpen a magyarországi őshonos nemzeti kisebbségi közösségek létszáma is jelentősen megnövekedett. Mindez azonban vélhetően nem jelent valódi utánpótlást az őshonos közösségeknek, az áttelepülők alapvetően nem az őshonos településterületeken telepedtek le.

Tárgyszavak: külhoni magyarok, nemzeti kisebbségek, cigányság, határon átnyúló agglomerációk

Péti Márton

Nemzetstratégiai Kutatóintézet; Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz,
Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet

E-mail: marton.peti@nski.gov.hu

¹ A cikkben ismertetett táblázatok és grafikonok adatai Szabó Laura (2015) adatleválogatásának és elemzésének adatbázisára támaszkodnak, és az abban meghatározott módszertant követik.

BEVEZETÉS

Az elmúlt három évtizedben Magyarország demográfiai helyzetét a térségben sajátos módon alakították a migrációs folyamatok. A környező országokhoz képest a hazánkba irányuló áttelepülés jelentős volt, és egyedülálló módon a bevándorlók nagy része a fogadó ország nemzetiségével megegyező, tehát magyar volt. Ez természetesen elsősorban az ország határain túl élő magyarok áttelepülésének köszönhető. A szomszédos országokból a 2010-es évekig áttelepülők biztos és tartós pozitív vándorlási mérlege ellenére Magyarország demográfiai helyzete (a jelentős természetes fogyás miatt) kedvezőtlenül alakult. A Kárpát-medence peremterületeiről zajló betelepülésnek tehát kulcsszerepe volt a negatív demográfiai tendenciák mérséklésében.

Érdeemes tehát megvizsgálni az áttelepülési folyamatot, tendenciáit és hatását a magyarországi demográfiai, sőt, az azon túlmutató társadalmi és gazdasági tényezőkre is. A Nemzetstratégiai Kutatóintézet (NSKI) 2015-ben kutatást indított e tárgykörben. A kutatás során a KSH Népeség-tudományi Kutatóintézet (NKI) közreműködésével a 2011. évi népszámlálási adatok másodelemzésével, adatleválogatással és adatbecsléssel előállt egy részletes adatbázis a Magyarországgal szomszédos országokból és elődállamaikból hazánkba áttelepült népességről (Szabó 2015). Az NSKI jelenleg is zajló kutatása fel kívánja tárni az áttelepült népesség hozzájárulását az ország gazdasági teljesítményéhez, különösen a humán erőforrás vagyonához, valamint egyes társadalmi jellemzőihez. A kutatás további fázisai pedig majd e témakörök prognózisalkotásának és demográfiai előrejelzések pontosításához segíthetnek hozzá.

Az áttelepülő népesség hatása különböző megközelítésekben is vizsgálható. A jelen tanulmányban ismertetett elemzések apropóját az adta, hogy az áttelepülési folyamatok során nem csak magyar nemzetiségűek érkeztek Magyarország területére, ami nemzetstratégiai szempontból izgalmas kérdéseket vet fel. Érdeemes megvizsgálni, hogy kik is lehetnek ezek az áttelepülők, például honnan érkeznek, hol telepednek le, milyen a nyelvi szocializációjuk. Felmerülhet az a kérdés is, hogy ez az áttelepülés hogyan járulhat hozzá a Magyarországon élő őshonos nemzeti kisebbségi közösségek demográfiai erőforrásaihoz. Érdekes továbbá az a kutatási eredményekből tükröződő jelenség is, hogy a nem magyar nemzetiségűek aránya az áttelepülők között növekszik, ami akár összefüggésben lehet a határon átnyúló agglomerációs jelenségekkel is.

A témával kapcsolatban már megjelentek tanulmányok az utóbbi években (Tátrai 2014, Kapitány 2015). Ez az írás abban próbál további adalékokkal szolgálni e témakörhöz, hogy egy sajátosan lehatárolt népességgel foglalkozik, a Kárpát-medencéből áttelepülőkkel, továbbá időben és térben is részletes elemzésekkel próbál hozzájárulni a folyamatok megértéséhez.

MÓDSZERTAN

A vizsgált népességet a 2011-es népszámlálás időpontjában a Magyarországon élő, a szomszédos országokban és elődállamaikban született, majd onnan 1985 után Magyarországra áttelepültek alkotják (ők az összes hazánkban élő, külföldön születettek 83,2%-át adják).

A statisztikai és a demográfiai szakirodalom a most vizsgált sokaságot bevándorlóknak, az azt eredményező folyamatot pedig bevándorlásnak nevezi. A tanulmány inkább az áttelepültek és az áttelepülés kifejezést használja. A kutatás kiinduló feltevése szerint ugyanis érdemes ezeket a folyamatokat még nevezéktanában is elkülöníteni a típusos nemzetközi vándorlási folyamatoktól. Ahogy a bevezetőben is említésre került, Magyarország nemzetközi vándorlási helyzete az elmúlt három évtizedben európai összehasonlításban számos sajátosságot hordoz: éppen a tanulmány által vizsgált külhoni magyarságnak köszönhetően mutat túl a szokásos kelet- vagy nyugat-európai vándorlási mintázatokon. Másrészt a folyamatok történelmi és politikai földrajzi háttere, valamint a nemzetstratégiai kontextusa miatt kifejezőbb lehet a bevándorlás helyett az áttelepülés kifejezés használata. Az érintettek érzékenységéhez is jobban igazodhat.

Érdekes dilemma, hogy vajon az áttelepülők megkülönböztetett kategóriáját lehet-e alkalmazni a Kárpát-medence ide érkező nem magyar nemzetiségű tagjaira is, vagy ők inkább bevándorlóknak tekinthetők? A kérdés megválaszolásakor érdemes figyelembe venni azt a tényt, hogy a Kárpát-medencére kiterjedő egykori Magyar Állam a nemzet fogalmát politikai nemzetként értelmezte. A politikai nemzet tagjai közé tartoztak a nem magyar nemzetiségű lakosok is (Hajdú 2009). E történelmi jogi alapokból kiindulva a Kárpát-medencéből hazánkba áttelepülők nemzetiségi hovatartozástól függetlenül, nagy valószínűséggel tagjai az egykori közös nemzetnek, vagy a tagok leszármazottjai. Minden áttelepülőt megillettehet a bevándorlóktól megkülönböztető áttelepülő kategória.

A fentiek alapján fontos kérdés, hogy pontosan milyen térségekből is származnak a nem magyar nemzetiségű áttelepülők és családjaik, hiszen a környező országok szinte mindegyike jelentős, Kárpát-medencén kívüli területekkel is rendelkezik. Alaposan feltételezhető, hogy a környező országokból érkező nemzetiségi lakosság is döntően Magyarország egykori területeiről, azaz a Kárpát-medencéből érkezett a mai Magyarország területére. Ezeknek az országoknak az összes áttelepülői körét ugyanis a Kárpát-medencei ország-részeikből érkezők dominálják (Kincses 2015a, Kincses–Bálint 2016). Természetesen elképzelhető, hogy a nem magyar nemzetiségűek aránya magasabb Szerbia, Ukrajna és Románia nem Kárpát-medencei térségeiből érkezők körében (kivételek Csángóföld). Területi elven azonban nem lehet kiválogatni az áttelepülő nem magyarokat, mert a származási helyekről nem érhetőek el adatok.

Nem csak a területi elv miatt nem érdemes eltérően kategorizálni a nem magyar és a magyar áttelepülőket, és esetleg bevándorlóként hivatkozni a nem magyarokra. A témában egy érdekes érv lehet az áttelepülő nem magyar nemzetiségűek magyar identitáshoz való kötődése is. Az ide érkező nem magyarok között lehetnek magyar kötődésűek is, például a környező országok többségi nemzeteibe asszimilálódott egykori magyarok. E kör tagjai – a 2011-es népszámlálás módszertani meghatározottságai miatt (Kapitány 2015) – nagy eséllyel besorolásra kerültek a magyar mellett a más nemzetiségűek közé is. Ez a kör az áttelepülésnek köszönhetően rövid időn belül visszanyerheti magyar identitását.

A gyors váltás a magyar identitásra nem csak a magyar gyökerekkel bíró nemzetiségi áttelepülőkre lehet érvényes. Magyarország nem magyar nemzetiségű közösségének asszimilációja már a régmúltban is erős volt (Fehér 1993), ami érdemben nem sokat változott napjainkra sem (Kapitány 2015). A későbbiekben a tanulmány eredményei is szolgáltatnak erről adatokat. Így azokra az ide érkezőkre is vélhetően gyors asszimiláció vár, akik korábban nem rendelkeztek magyar kötődéssel. (Még ha a népszámlálások esetleges módszertani meghatározottságai miatt nem is feltétlen lesznek magyar nemzetiségűként vagy csak magyar nemzetiségűként feltüntetve [ld. Kapitány 2015].)

A magyar nemzetiségi kötődéstől függetlenül is elképzelhető, hogy egyes nem magyar nemzetiségű ide érkezőknek is van kötődésük az államhoz és a területhez (elsősorban persze felmenőiken keresztül). Magyarország és a környező államok XX. századi területváltozásai ugyanis nemcsak a magyarság településterületét szabdalták fel különböző államok között, hanem más nemzetek esetében

is így történt. Ennek kapcsán látni kell azt is, hogy a környező országok minden többségi nemzete, sőt minden népesebb anyanemzet nélküli kisebbsége őshonos nemzeti közösséget alkot a mai Magyarország területén is. Továbbá szinte mindegyik Kárpát-medencei államalkotó nép kisebbséget alkot mindegyik Kárpát-medencei ország területén.

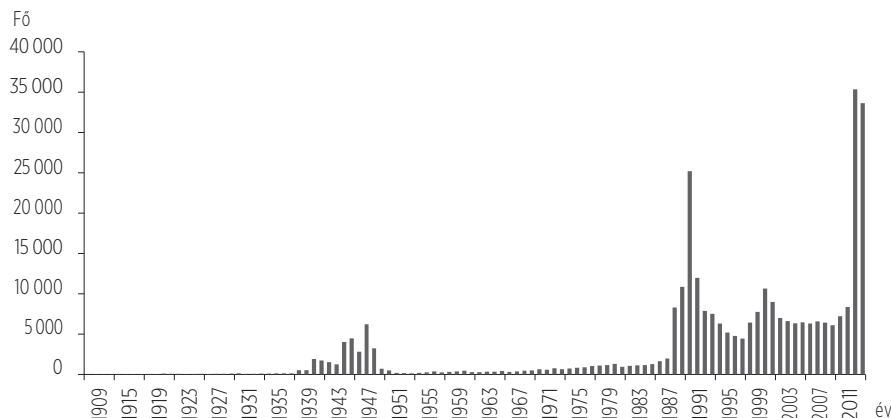
Külön említést érdemel a mai Magyarország területéről tömegesen kitelepített németység. A kitelepített magyarországi németek a magyarsághoz és Magyarországhoz erősen kötődtek (Fehér 1993). A kitelepítettek és leszármazottaik visszatérése tehát nem tekinthető egyszerű bevándorlásnak. A szintén a II. világháborút követően önkéntesen kitelepülő magyarországi szlovákság identitása egyébként sok tekintetben hasonló volt a németekéhez (Fehér 1993), de esetükben a visszatérés a vizsgált időszakban már nem feltételezhető (kiköltözésük önkéntes volt, későbbi kártalanítást nem igényelt).

A vizsgált sokaság meghatározásának időbelisége

A tanulmány által vizsgált adatbázisban csak az 1985 utáni időszakban áttelepültek jelennek meg. Az időbeli szűkítés célja az volt, hogy alapvetően a külhoni magyarság egyéni döntésein alapuló népmozgása képezhesse a vizsgálat tárgyát (még ha e döntések mögött számos esetben valójában egzisztenciális fenyegetettség állt, mint például az 1980-as és az 1990-es évek elejei politikai üldöztetések, vagy az 1990-es évek háborúi). Továbbá a kutatás valóban jelentős, azaz a feltételezhetően nagy hatással járó népmozgásokra kívánt fókuszálni.

A 2011. évi népszámlálás ugyanakkor külföldön született népességnek tekintette mindazokat, akik Magyarország jelenlegi határain kívül születtek. Az ország korábbi területén zajló belső vándorlásokkal (pl. Észak-Erdélyből Budapestre áramlás az 1940-es években), illetve a nemzetközi egyezmények kényszere miatt áttelepült népességgel (különösen a Csehszlovák–Magyar Lakosságcsere Egyezmény eredményeként) jelen kutatás nem kívánt foglalkozni. Az időbeli szűkítés segít ezeknek az egyébként nagy tömegű népmozgásoknak a kizárásában. A fentiek miatt a legfontosabb vizsgálati terepnek végül az 1988 körül elindult és a mai napig is tartó bevándorlási hullám (Sárosi-Meleg 2015) ígérkezett (*1. ábra*). Végül a kiváltó okok történeti háttere miatt (ld. politikai üldöztetések megjelenése, különösen Erdélyben) 1985 lett az áttelepülések idejének alsó határértéke.

1. ábra: A szomszédos országokból és elődállamaikból áttelepülők eloszlása a költözés éve szerint
 Number of immigrants from neighbouring countries or from former neighbouring states by year of migration

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás. Szabó (2015).

Becsléseink alapján 1985 után a szomszédos országokból és elődállamaikból áttelepülők átlagosan 78%-a költözött Magyarországra. Magas arányban jöttek a vizsgált időszakban a Romániában (88%) és az Ukrajnában (81%) születettek, míg a Szlovákiában született áttelepülő népességnek alig 32%-a érkezett.

A vizsgált sokaság meghatározásának földrajzi lehatárolása

A szomszédos országokra és elődállamokra vonatkozó területi szűkítést is alkalmazni kellett, ugyanis a kutatás csak a Kárpát-medencei áttelepülésről, azon belül is különösen a külhoni magyarok áttelepülésének magyarországi humán erőforrásokhoz való hozzájárulásának feltérképezéséről szól. Nem volt cél tehát a Kárpát-medencén kívülről érkezőkkel foglalkozni, még abban az esetben sem, ha az esetleg cirkulációs jelenségként, korábbi jellemző magyar kivándorlási hullámok után visszatérő magyarországi eredetű vagy származású népességet jelezne. (Ilyen visszaáramlás a vizsgált időszakban feltételezhetően nem is lehetett jelentős. Az elmúlt években felgyorsult kivándorlás miatt ez azonban megváltozhat, bár a kivándorolt népesség visszatérési hajlandósága nem mutat egyértelmű értékeket [SEEMIG 2014].)

Az elődállamok vizsgálata pedig azért fontos, hogy a környező országok korábbi államalakulatain belüli belső vándorlások miatt távolabbra került Kárpát-medencei származású népességet is meg lehessen ragadni a vizsgálatokban. Az ilyen belső vándorlások ugyanis nem tekinthetők a Kárpát-medencéből való kivándorlási szándékok eredményeinek. Továbbá többek között a nemzetiségek vizsgálata miatt is célszerű volt befoglalni a földrajzi tárgykörbe a korábbi magyarországi nemzetiségek kényszerű vagy ösztönzött kitelepítéseinek (németek és szlovákok) eredményeként kialakuló Kárpát-medencei vagy azon túli településterületekről való önkéntes visszaáramlásokat. Németország szerepeltetése a vizsgálati körben ezért is indokolt.

A fentiek alapján az *1. táblázatban* rögzített országokból áttelepülőkre készült el adatleválogatás és becslés, a teljes vizsgált népesség számai a *2. táblázatban* találhatóak.

*1. táblázat: A vizsgálatba bevont szomszédos országok és elődállamaik
Countries of origin of the analysed immigrant population (neighbouring countries and former neighbouring states)*

Szomszédos állam	Szomszédos állam elődállamából létrejött további állam
Szlovákia Ukrajna	Csehország Oroszország, Kazahsztán, Észtország, Lettország, Litvánia, Moldova, Fehéroroszország, Örményország, Grúzia, Azerbajdzsán, Üzbegisztán, Türkmenisztán, Tádzsikisztán, Kirgizisztán
Románia Szerbia	Moldova
Horvátország Szlovénia	Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Montenegró, Koszovó
Ausztria	Németország*

Megjegyzés: * Németország elsősorban nem azért került a válogatásba, mert egy rövid ideig közös államalakulatot képezett Ausztriával, hanem e két ország összefüggő és könnyen átjárható nyelvterülete okán, valamint az innen érkező áttelepülők nagy – több szomszédos országnál is nagyobb – száma és az ország Kárpát-medencéhez közeli pozíciója miatt. Továbbá azért is, mivel magyar állampolgárok kitelepítési célterülete volt a II. világháborút követően.

2. táblázat: A szomszédos országokból és elődállamaikból áttelepülők becsült száma és aránya (N=249 753 fő)

Number and share of immigrants from neighbouring countries or from former neighbouring states by country of origin (N=249 753)

Ország	Az áttelepülők		Ország	Az áttelepülők	
	becsült száma, fő	aránya, %		becsült száma, fő	aránya, %
Románia	155 955	62,44	Egyéb jugoszláv utódállam	703	0,28
Ukrajna	28 587	11,45	Csehország	555	0,22
Szerbia	22 125	8,86	Bosznia-Hercegovina	415	0,17
Németország	18 060	7,23	Kazahsztán	402	0,16
Szlovákia	10 641	4,26	Szlovénia	344	0,14
Ausztria	4 695	1,88	Moldova	234	0,09
Oroszország	4 225	1,69	Litvánia	117	0,05
Horvátország	1 410	0,56	Észtország	108	0,04
Egyéb szovjet utódállam	1 072	0,43	Lettország	105	0,04

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás. Szabó (2015).

A sokaság területi vizsgálatának alapegységei

A területi elemzések alapegységét a járások jelentik, ezért célszerű megemlíteni, hogy a KSH a lakónépesség földrajzi kategóriákba történő besorolásakor az életvitelszerűen lakott település, illetve járás szerinti csoportosítást használta. A tanulmány térképei a 2013. január 1-jén létrejött 175 járást ábrázolják, Budapest esetében is a járási bontással a kerületalapú bontás helyett.

Módszertani kihívások

A célcsoport meghatározása és leválogatása (tehát a szomszédos országokból és elődállamaikból 1985 után Magyarországra vándorolt népességé) számos módszertani nehézségbe ütközött. A népszámlálási eredmények alapján az összes nem Magyarországon született személy száma 383 236 fő, ebből a szomszédos országokban és elődállamaikban született összesen 318 897 fő (megjegyzés: a hazánkban élő külföldiek csak akkor tartoznak bele a lakónépességbe, ha legalább 12 hónapja életvitelszerűen Magyarországon élnek vagy szándékoznak élni). E népesség 22%-áról azonban nem tudjuk a Magyarországra költözésének évét: 33 814 fő nem válaszolt erre a kérdésre (11%), míg 35 550 fő azt válaszolta,

hogy nem élt legalább egy évet külföldön (miközben külföldön született). Ebből adódik, hogy ha csak a költözés évét megadókat számát vennénk figyelembe, akkor a szomszédos országokban és elődállamaikban született, 1985 után Magyarországra költözött népesség száma 199 247 fő lenne. Ahhoz, hogy ne veszítsen el az elemzés 70 ezer főt, a költözés évét megbecsültük a születési ország és a születési év szerint: az azonos országban és azonos évben született személyek költözési évének mediánjával helyettesítve a hiányzó értékeket (azt feltételezve, hogy a bevándorlók korösszetétele nem változott időben). Így a hiányzó értékek 99,7%-át sikerült pótolni. Ha nem volt az adott születési országban és/vagy évben költözési év megadva, ott továbbra is adathiány maradt, és azok a személyek kiestek az elemzésből, összesen 148 esetben. Tehát a költözési év becslése után összesen 249 753 személy maradt a vizsgálatban, ők azok, akik a szomszédos országokban és elődállamaikban születtek, és 1985 után költöztek Magyarországra.

A magyarországi népszámlálások a nemzetiségi hovatartozás szempontjából minden összeírt személyt anyanyelvre való tekintet nélkül, olyan nemzetiségűként vettek számba, amelyhez tartozónak vallotta magát. A nemzetiségi kérdés a 2011-es népszámlálás során is az önkéntesen megválaszolható kérdések között szerepelt, újdonság volt azonban az előző censzusokhoz képest, hogy a KSH két különálló kérdésben kérdezett rá a nemzetiségre („Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?”, illetve „Az előző kérdésnél megjelölten kívül tartozik-e másik nemzetiséghez is?”). Abból a megfontolásból kiindulva, hogy a második lehetőség során nagy valószínűséggel többen felvállalják magyartól eltérő nemzetiségüket. Mivel két különálló, egy első és egy második kérdés során kérdezett rá a KSH a nemzetiségre, így elkülöníthető az első és a második nemzetiség. Ez az elkülöníthetőség fontos, ugyanis mivel az előző években egy választ adhattak erre a kérdésre a kérdezettek, időben csak a 2011-es első nemzetiségre adott válaszok összehasonlíthatóak, és azok is csak korlátozott mértékben (Kapitány 2015). A nemzetiségi vizsgálatokat megnehezíti a kérdésre választ nem adók kiugróan magas száma is.

Itt kell megemlíteni, hogy mivel az áttelepülő népesség demográfiai összetétele nagyon eltér a magyarországi népességétől (ld. a vizsgált népesség bemutatása), ezért Magyarország népességével való egyszerű (standardizálás nélküli) összehasonlítása félrevezető lehet. A kutatás küldetésének szempontjából erre azonban nincs is szükség, mert az csak az áttelepült népesség humán erőforrásokhoz való abszolút mértékű hozzájárulását vizsgálta. A kutatások jelen tanulmányban bemutatott területi aspektusai is ezt a megközelítést követik, és csak olyan összefüggésekben alkalmaznak összehasonlításokat, amelyek standardizálás nélkül is valós képet mutatnak.

A teljes áttelepült népességre irányuló kutatás ugyan számos társadalmi mutatót vizsgált, de az adatellátottság és az adatleválogatásra fordítható erőforrások ezek közül csak a következők esetében tettek lehetővé a járási szinten részletes területi elemzést: az áttelepülés ideje, az áttelepültek képzettsége és nemzetiségi hovatartozása. Az előbbi két tényező vizsgálati eredményeinek közzététele egy önálló tanulmányban tervezett. Néhány mutató, köztük a nemzetiségi hovatartozás is olyan alacsony elemszámokat adott egy-egy járásra vetítve, amit adatvédelmi okok miatt nem lehetett az adatbázisba építeni. Az alacsony elemszámú cellákról ugyanis nem adható ki adat. Az áttelepülő népesség nemzetiségi hovatartozására utaló területi kimutatások ezért hiányosak.

SZAKIRODALMI ELŐZMÉNYEK

A jelen tanulmányban meghatározott Kárpát-medencei, és azon belül is kifejezetten a külhoni magyar áttelepülő népességgel még nem foglalkoztak kutatások, így annak térbeli mintázatával sem. Ugyanakkor az elmúlt években néhány tanulmány már foglalkozott a hazánkban élő külföldiekkel és az ide bevándorlókkal, többek között a területi sajátosságaikkal is. E vizsgálatok során a bevándorlókat többnyire a korábbi állampolgárság és nem a születési ország szerint azonosították (pl. Gödri 2010, Kincses 2014). Az adatkörök eltérése ellenére persze van átfedés a bevándorlókra irányuló korábbi kutatások által vizsgált népesség és a jelen tanulmányban elemzett Kárpát-medencei áttelepülők körében.

A témában készült kutatások egyik fő megállapítása, hogy ha a történelmi Magyarországot nézzük, akkor a bevándorlás a „peremterületekről” a „központ” irányába folyik, azonban elemzők azt is kiemelik, hogy egy másik letelepedési minta is létezik, amely során a szomszédos országokból betelepülők egy része a kibocsátó országok határaihoz közel telepedik le Magyarországon (Kincses 2014). A szomszédos országokból a bevándorlók nagyobb valószínűséggel telepedtek le a határ menti területekre; a nyugat-európai országokból (főleg Ausztriából, Németországból) bevándorlók pedig a Dunántúl, azon belül is leginkább a Balaton vonzáskörzetébe, míg az Európán kívülről érkező, elsősorban ázsiai népesség egyértelműen a fővárost preferálta (Kincses 2014).

Gödri 2011-es kutatásában megállapítja, hogy a regionális eltéréseket nemcsak az állampolgárság, hanem a demográfiai jellemzők alapján is meg lehet határozni. Megfigyelhető ugyanis, hogy a fiatalabb korosztály (20–39 évesek), valamint a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők jellemzően Közép-Ma-

gyarországon, elsősorban Budapesten, valamint a vidéki nagyobb városokban telepednek le. Ezzel szemben az alacsonyabb iskolai végzettségűek és az idősebbek nagyobb arányban fordulnak elő a falvakban és az alföldi régiókban. A Gödri által feldolgozott 2001-es népszámlálási adatok is alátámasztották azokat a különböző felmérésekből származó eredményeket, miszerint a bevándorlók körében alacsonyabb a munkanélküliség és magasabb a foglalkoztatottság, mint a hazai népesség körében. Kimutatható továbbá, hogy a Magyarországra érkező külföldi állampolgárok számára a közepes méretű városok nem kínálnak vonzó letelepedési lehetőséget (Kincses 2014). Kincses (2014) feltételezése szerint a bevándorlók letelepedése elsősorban gazdasági, megélhetési okokra vezethető vissza, amelyre a nagyvárosok, Budapest és Közép-Magyarország kínálják a legkedvezőbb feltételeket. A könnyebb megélhetés, valamint a nyugodt, természeti értékekben gazdag környezet keresésével összefüggő motivációk pedig inkább a falvakban való letelepedésre ösztönzik a betelepülőket, elsősorban a nyugat-európai idősebb korosztályt (Kincses 2015).

A korábbi tanulmányok érthetően nem terjednek ki minden társadalmi paraméterre, de tudósítanak a nem magyar nemzetiségűek főbb demográfiai folyamatairól és településterületi változásairól. Az ezredfordulót követő területi etnikai folyamatok vizsgálata szerint a hazai nemzetiségek területi koncentrációja oldódott a rendszerváltást követő két évtizedben, különösen a kisebb lélekszámú hazai nemzetiségek területi elhelyezkedése változott jelentősen (Tátrai 2014). Tátrai (2014) a nemzetiségi településterületek változása mögött a bevándorlás hatását feltételezte. További feltételezése szerint a határon átnyúló szuburbanizációt már a 2011-es népszámlálási adatok is tükrözik, és a két legjelentősebb Magyarországra átterjedő szuburbanizációs zóna (a pozsonyi és a nagyváradi) mellett már további kisebb hatású városi zónák is kimutathatók. E vizsgálatok érintették azt a kérdést is, hogy a bevándorló nem magyar nemzetiségű népesség milyen mértékben járul hozzá az őshonos kisebbségek demográfiai jellemzőihez.

Kapitány (2015) célirányosan ez utóbbi kérdéskörre (illetve többek között erre is) irányuló kutatása összehasonlította a magyar és a nem magyar állampolgárságú, valamint a Magyarországon és a nem Magyarországon született őshonos nemzetiségek létszámát 1990 és 2011 között. Az 1990-es és a 2011-es népszámlálási adatok alapján a románok, a szerbek, a szlovákok és a németek esetében a migráció jelentős utánpótlást biztosított a hazai nemzeti kisebbségeknek. Ez a jelenség azonban a létszámhoz való kétségtelen hozzájáruláson túlmutatóan, nem feltétlenül utal az őshonos hazai nemzeti kisebbségi közösségek fennmaradására (Kapitány 2015).

EREDMÉNYEK

Az áttelepültek teljes körének főbb jellemzői

A tanulmánynak nem célja az áttelepülő népesség demográfiai és gazdasági paramétereinek részletes ismertetése, csak a nem magyar nemzetiségűek területi jellegzetességeire koncentrálnak. A viszonyítás érdekében ugyanakkor célszerű a kutatás körében vizsgált teljes áttelepült népesség főbb jellemzőinek megismerése is.

A 2011-es népszámlálás adatai alapján a szomszédos országokból és elődálmaikból az 1985 után Magyarországra vándorolt népesség főbb demográfiai és társadalmi jellemzőit érdemes összevetni a teljes magyarországi népességgel. Az áttelepülő népesség – a lentebb részletesen bemutatott becslés alapján – 2011-ben 249 753 főt tett ki.

A szomszédos országokból 1985 után áttelepültek összességében abszolút mértékben nem fiatalították a magyar lakónépességet (3. táblázat). Az áttelepülő népesség képzetesebb, mint a magyar népesség, így nem meglepő, hogy köreikben a foglalkoztatottak aránya is jóval magasabb (55, illetve 40%). Nagy eltérések lehetnek azonban az egyes küldő országok szerint.

3. táblázat: Az áttelepülő népesség néhány fontosabb mutatója, %
Main characteristics of the analysed immigrant population, %

	Áttelepülő népesség N=249 753 fő	Magyarország N=9 937 628 fő
15 évesnél fiatalabbak	6	15
65 év feletti	15	17
Nők aránya	54	53
18+ éves, legalább érettségivel rendelkezők	64	49
25+ éves, diplomával rendelkezők	28	19
Foglalkoztatottak	55	40
Munkanélküliek	6	6
Inaktív keresők	24	30
Eltartottak	15	25

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás. Szabó (2015).

A teljes áttelepült népesség területi és időbeli mintázatai

A teljes áttelepülő népesség számára minden periódusban a főváros, illetve Közép-Magyarország képezte a legnépszerűbb letelepedési helyszínt. Ezen túlmenően nem rajzolódik ki az áttelepülések markáns területi mintázata.

A Magyarországon élő külföldi állampolgárokra irányuló korábbi vizsgálatok is ehhez hasonló következtetésekre jutottak (Gödri 2011, Kincses 2014). Ugyanakkor az áttelepülő népesség egyes származási országok szerinti csoportjainak magatartásformája jelentősen eltér egymástól, köztük akadnak karakteres településterületekkel jellemezhető is (4. és 5. táblázat).

Az Erdélyből (Romániából) érkezők alkotják az áttelepülők túlnyomó többségét. Az Erdélyből érkezettek – a kiemelkedő fővárosi koncentrációjukat leszámítva – más nemzetiségekhez képest meglehetősen egyenletesen jelen vannak az ország területén. A keleti határszél vonzereje csak az 1980-as években, valamint a legújabb időkben, azaz 2008-tól gyanítható, utóbbi adatok határon átnyúló agglomerációkra utalhatnak. A kárpátaljai (ukrajnai) és a németországi áttelepülők számára jelent még első számú vonzerőt Közép-Magyarország, de esetében az ukrán határ közeli térségek is fontosak. A vajdasági (szerbiai), a kárpátaljai (ukrajnai), az ausztriai és a felvidéki (szlovákiai) áttelepülők esetében egyértelműen az adott határszakaszok közelsége a leginkább meghatározó vonzerő, de esetükben is fontos koncentrációt jelenít meg Közép-Magyarország is. A felvidéki áttelepülők 2004-től, majd különösen 2008-tól jelentősen megemelkedett számban települtek le az ország északnyugati határszakaszai mentén.

A német ajkú államokból érkezők letelepedése sajátos mintázatú. Körükben azonosítható egy Balaton térségi koncentráció is (Budapest mellett), egyébként azonban viszonylag egyenletesen oszlanak el. Nemcsak a nagyvárosi járásokban jelennek meg átlagon felül – mint az más származási országokra jellemző –, hanem a falvakban is (és relatíve nagy gyakorisággal őshonos sváb településterületeken), az ausztriaiak pedig még a nyugati megyékben. Mindez összhangban áll korábbi tanulmányok megállapításaival, miszerint az átlagnál egyébként idősebb németajkú letelepedők a nyugodt életvitelt kínáló rekreációs övezeteket és falvakat keresik, vagy mezőgazdasági tevékenység folytatása céljából érkeznek.

A fővárosi térség és a határszakaszok közelsége mellett kirajzolódnak még olyan helyszínek, amelyek minden származási országból áttelepülők körében népszerűek. Jelentős vonzerőt képviselnek a gazdasági növekedés helyszínei, a nagyvárosok és egyes iparosodott térségek (Közép-Dunántúlon). A határ túloldalán fekvő nagyvárosokból kiinduló agglomerációs folyamatok is egyre erősödő tényezők. Az áttelepülők feltárt területi és településhierarchiabeli mintázata tehát követi az általános nemzetközi vándorlási mintákat: letelepedésük a gazdasági növekedés színtereit részesíti előnyben, mindez összecseng a korábbi, Magyarországon élő külföldi állampolgárokra irányuló vizsgálatok következtetéseivel (Gödri 2011, Kincses 2014). Igazoltnak tűnik, hogy a külhoni magyarság áttelepülésének sem csak etnicitás a mozgatórugója (Gödri 2004).

4. táblázat: A szomszédos országokban és elődállamaikban született, 1985 után Magyarországra áttelepült népesség megoszlása településtípus és születési ország szerint, %
Immigrants in Hungary coming after 1985 from neighbouring countries or from former neighbouring states by type of residence and by country of origin, %

Ország	Budapest	Megye- székhely, megyei jogú város	Többi város	Nagyközség, község
Románia	30,4	15,7	28,6	25,3
Ukrajna	29,3	19,7	26,8	24,2
Szerbia	22,5	37,4	22,3	17,9
Szlovákia	26,3	17,8	25,0	30,9
Németország	19,1	21,1	21,8	37,9
Ausztria	15,8	15,5	22,7	46,0
Többi ország	45,2	18,4	22,3	14,1
<i>Szomszédos országok és elődállamok összesen (N=249 753 fő)</i>	28,9	18,6	26,8	25,7
<i>Magyarország (N=9 937 628 fő)</i>	17,4	20,4	31,7	30,5

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás. Szabó (2015).

5. táblázat: A szomszédos országokban és elődállamaikban született, 1985 után Magyarországra áttelepült népesség megoszlása a letelepedés egyes frekvenciáltabb térségeiben*, % (N=249 753 fő)
Immigrants in Hungary coming after 1985 from neighbouring countries or from former neighbouring states by place of residence and by country of origin, % (N=249 753)

Terület	Magyar- ország lakos- sága	Összes át- települő	Romá- nia	Szlová- kia	Ukrajna	Szerbia	Ausztria	Német- ország + Ausztria
Kárpátaljai határszakasz (Ukrajna)	1,49	1,59	0,57	0,31	10,34	0,02	0,06	0,08
Partiumi határszakasz (Románia)	6,32	8,91	8,07	1,32	6,30	29,37	1,14	3,89
Várvidéki határszakasz (Ausztria)	4,10	3,96	2,92	18,46	1,74	2,31	28,64	9,06
Felvidéki határszakasz (Szlovákia)	9,41	6,53	5,29	40,34	4,55	2,66	13,38	6,27
Délvidéki határszakasz (Szerbia, Horvátország, Szlovénia)	7,77	8,35	4,74	2,06	2,50	39,78	9,14	11,83
Határszakaszok mentén összesen	25,27	22,66	18,00	45,06	21,65	45,06	41,83	25,01
Balaton térsége	2,53	3,03	1,66	1,64	1,58	1,67	10,19	16,32
Közép-Magyarország	29,65	46,20	52,20	35,18	42,72	29,78	22,52	26,45
Egyéb térségek	42,81	28,36	28,42	18,80	34,15	23,54	25,57	32,36

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

Megjegyzés: * A határszakasz a közvetlenül az országhatárral érintkező járásokat foglalja magába. Egyes jársok több határszakaszhoz is tartoznak.

Az áttelepülések időben változó térbeli mintázata látványos változásokat ugyan nem mutatott, de a geopolitikai folyamatokat leképező hangsúlyeltolódások kimutathatók (6. és 7. táblázat). Az 1980-as években az erdélyi magyarság üldöztetései és a mélypontra jutó romániai életkörülmények miatt útnak indulók jelentős koncentrációt alakítottak ki az ország keleti részében és Budapest környékén. Az 1990-es évek délszláv válságai okozta menekülthullám az ország déli részén talált otthonra. Az 1990-es évektől gazdasági és más okokból útra kelő erdélyi magyarok szinte mindenhol letelepedtek az országban, de az ígéretesebb gazdasági lehetőséget kínáló helyszínek nagyobb vonzerőt jelentettek számukra. Így növekedett a nyugati országrész népszerűsége is a körökben. A felvidékiek jellemző letelepedési időszaka a 2000-es évek derekától kezdődött, döntően ők is az északnyugati országhatárhoz közeli térségek népességét növelték. A kárpátaljai ukrán határhoz közeli és fővárosi tömörülései az 1990-es évek második felétől formálódtak élénkebben. A németajkúak az 1990-es évek második felétől megjelenő beáramlása elsősorban a nyugati országrészekbe érkezett. A térség országainak az Európai Unióhoz és a Schengeni övezethez történő csatlakozása adott lendületet az északnyugati, majd a keleti országhatár menti határon átnyúló agglomerációs folyamatok kibontakozásának.

6. táblázat: Az áttelepülő népesség aránya a határ menti térségekben és Közép-Magyarországon, % (N=249 688 fő)

Immigrant population considered in the analysis by type of residence and time of migration, % (N=249 688)

Terület	1985-1989	1990-1995	1996-1999	2000-2003	2004-2007	2008-2011	Összesen
Kárpátaljai határszakasz (Ukrajna)	1,2	1,4	2,5	2,0	1,4	1,3	1,6
Partiumi határszakasz (Románia)	8,0	8,7	9,1	7,6	8,5	12,2	8,9
Várvidéki határszakasz (Ausztria)	2,5	2,7	3,6	3,8	5,0	8,2	4,0
Felvidéki határszakasz (Szlovákia)	5,8	5,3	5,2	5,8	7,2	12,0	6,5
Délvidéki határszakasz (Szerbia, Horvátország, Szlovénia)	5,3	9,5	9,6	7,0	8,2	8,7	8,4
Határszakaszok mentén összesen	19,2	21,3	23,1	20,7	23,4	31,0	22,7
Balaton térsége	2,2	2,3	3,7	3,3	4,5	3,3	3,0
Budapest és Pest megye (Közép-Magyarország)	45,9	47,2	46,1	49,3	46,3	39,5	46,2
Egyéb térségek összesen	33,1	29,5	27,3	27,0	26,1	26,3	28,4

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

7. táblázat: Az áttelepülő népesség származási ország és az érkezés ideje szerint (N=249 688 fő)
Immigrant population by country of origin and time of migration (N=249 688)

Ország	1985– 1989	1990– 1995	1996– 1999	2000– 2003	2004– 2007	2008– 2011	1985– 2011	Össze- sen, fő
Az adott időszakban áttelepültek %-ában								
Románia	78	70	50	64	54	45	62	155 955
Szlovákia	3	1	3	3	8	15	4	10 641
Ukrajna	10	10	18	15	10	9	11	28 587
Szerbia	1	12	12	6	8	9	9	22 125
Németország	4	3	8	8	13	14	7	18 060
Ausztria	0	1	3	2	4	3	2	4 695
Többi ország	4	3	6	2	4	6	4	9 625
Összesen, fő	27 493	85 727	29 422	45 255	29 509	32 282	249 688	249 688
Az adott országból áttelepültek %-ában								
Románia	13,8	38,7	9,4	18,6	10,1	9,3	100,0	155 955
Szlovákia	6,7	8,4	8,1	11,7	21,1	44,0	100,0	10 641
Ukrajna	9,5	29,2	18,0	23,0	10,5	9,9	100,0	28 587
Szerbia	1,7	45,6	16,6	13,2	10,5	12,4	100,0	22 125
Németország	6,0	14,6	13,3	19,6	21,2	25,3	100,0	18 060
Ausztria	1,8	10,7	19,1	22,0	24,9	21,4	100,0	4 695
Többi ország	10,4	30,1	17,8	10,3	12,0	19,5	100,0	9 625
Összesen	11,0	34,3	11,8	18,1	11,8	12,9	100,0	249 688
Összesen, fő	27 493	85 727	29 422	45 255	29 509	32 282	249 688	

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

Magyarok és magyartól eltérő nemzetiségű áttelepülők

A 2011-es népszámlálás adatai alapján a vizsgált népesség csupán 69%-a vallotta magát magyarnak (8. táblázat). Ennél persze magasabb a magukat magyar nemzetiségűnek is vallók aránya, mert a népszámlálási kérdőív többes nemzetiségi hovatartozást is megengedett. A Kárpát-medence országaiból Magyarországra áttelepültek körében ráadásul még a teljes népesség körében mértnél is nagyobb, közel kétszeres aránnyal fordulnak elő a nemzetiségi hovatartozás kérdésére a választ megtagadó, rejtőzködő polgárok, ami szintén nem növeli a magyarság arányát. Az áttelepültek adatbázisában a nem magyar nemzetiségi hovatartozás meghatározásában az elsődleges és a másodlagos nemzetiségűek is megjelennek, ami növeli a különböző nemzetiségűek arányát. Kapitány (2015) kimutatásai szerint az elsődleges nemzetiségek az elsődleges és másodlagos nemzetiségi közösségeknek csak kisebb részét képezik: a románság esetében csak 30,2%-át, a szerbség esetében 38%-át, a szlovákság ese-

tében 23,9%-át, a németek esetében 33,5%-át. A nem magyar nemzetiségűek számosságának megítéléséhez ezért érdemes számba venni a magát kifejezetten nem magyar nemzetiségűnek tartó válaszadókat is, akiknek aránya mindössze 3,7% (ld. magyar anyanyelv és nyelvismeret nélküli, a nemzetiségi kérdésre magát magyarként egyik helyen sem megjelölők köre). Nem meglepő, hogy ez a szám is magasabb, mint a Magyarország lakosságában mért átlagérték. (Szlovákia, Ausztria, Németország és a távolabbi elődállamok magasabb nem magyar nemzetiségi arányainak lehetséges okait ld. később.)

8. táblázat: A szomszédos országokból és elődállamaikból áttelepülők becsült száma, valamint nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása
Immigrants in Hungary coming after 1985 from neighbouring countries or from former neighbouring states by national/ethnic background and mother tongue

Ország	Áttelepülők száma	Magyar nemzetiségű	Magyar nemzetiségű	Nem magyar nemzetiségű*	Rejtőzködő/válasz-megtagadó	Magyar anyanyelvű
		fő	%	%	%	%
Románia	155 955	124 203	79,6	0,7	17,5	78,9
Ukrajna	28 587	18 731	65,5	1,6	28,7	62,1
Szerbia	22 125	14 620	66,1	1,6	29,4	65,5
Szlovákia	10 641	6 976	65,6	9,7	19,4	64,9
Németország	18 060	4 140	22,9	22,1	46,9	17,9
Ausztria	4 695	1 313	28,0	16,8	48,6	25,6
Többi ország	9 690	3 220	33,2	16,6	39,0	21,8
Összesen	249 753	173 203	69,3	3,7	23,3	67,6
Magyarország	9 937 628	8 314 029	83,7	0,3	14,1	84,6

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás. Szabó (2015).

Megjegyzés: * Magyar anyanyelv és nyelvismeret nélküli, a nemzetiségi kérdésre magát magyarként egyik helyen sem megjelölők köre.

A válasz nagyon sokrétű lehet arra a kérdésre, hogy vajon kik is lehetnek a nem magyar nemzetiségű áttelepülők. Fontos tudni, hogy megjelenhetnek ebben a népességben a magyar és más nemzetiségi hovatartozást is vállaló többes identitásúak. Lehetnek közöttük olyanok, akik nemzetiségi polgárként települtek át Magyarországra, de asszimilációjuk elindult. Elképzelhető az is, hogy magyarként települtek át, de vagy tudatosan, vagy kevésbé tudatosan egy második nemzetiséget is meghatároztak a népszámláláskor, célszerűen a származási országuk többségi nemzetét. Lehetnek közöttük valóban csak a magyartól eltérő identitással rendelkezők is, akik tanulmányaik, vagy munkájuk, vagy lakóhelyválasztásuk miatt kerültek Magyarországra. Utóbbi esetben leginkább a határon átnyúló agglomerációknak lehet szerepe napjainkban (pl. Tátrai 2014). Vélhető-

en nagy számmal lehetnek jelen a külhoni magyarok vegyes házasságaiból fogant áttelepülő családok nem magyar tagjai is. Kiindulva a nemzetközi vándorlásokat mozgató hálózatok logikájából, és számításba véve, hogy még az erdélyi magyar áttelepülést sem feltétlen csak etnikai megfontolások mozgatják (Gödri 2004), az is feltételezhető, hogy a nem magyar nemzetiségű áttelepülők jelentős része a külhoni magyarok ismeretségi körébe tartozik. A németajkú államok áttelepülőinek sajátos vándorlási motivációi tovább színesítik a nem magyar nemzetiségűek körének társadalmi hátterét (minderről ld. később részletesen).

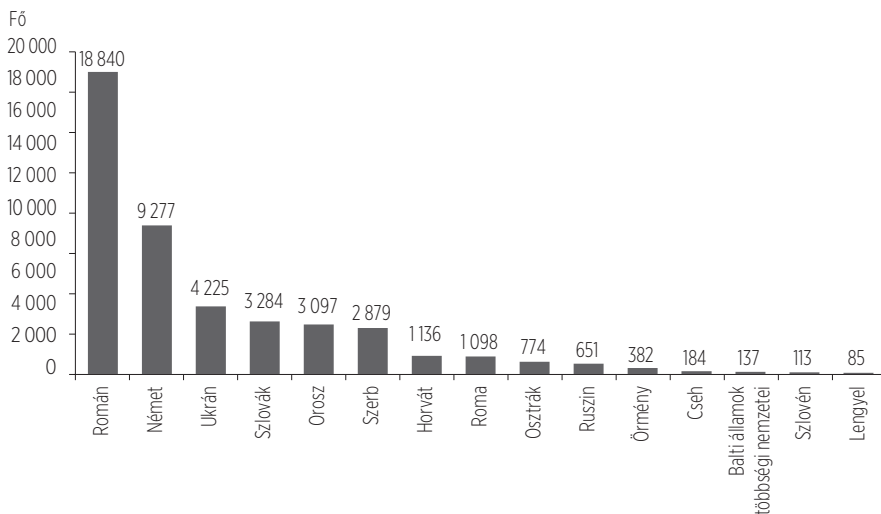
Az egyes nemzetiségek az áttelepültek között

A nem magyar nemzetiségű áttelepülő népesség körében a környező államok többségi nemzeti fordulnak elő a legnagyobb számban (2. ábra). (Fontos tudni, hogy közöttük lehetnek a nemzetiségi kérdésre magukat egyik helyen magyarként megjelölők is.) Kivételt jelentenek a szlovének, akiknek körében más környező államalkotó nemzetekhez képest nagyon kismértékű Magyarországra irányuló mobilitás azonosítható. Értéke annál is alacsonyabb, mint azt Szlovénia kis népessége magyarázná. Hiszen a Szlovéniánál nem sokkal több, mint kétszer népesebb Szlovákiából és Horvátországból az ottani többségi nemzetek a szlovénekhez képest sokszoros számban érkeznek.

A legnépesebb áttelepülő közösségek között megjelennek az oroszok is, a szerbeknél népesebb közösséggel. Ez annak ismeretében nem meglepő, hogy a vizsgált sokaság kibocsátó területébe Oroszország is beletartozik. Oroszok azonban nemcsak Oroszországból érkeznek jelentős számban, hanem Ukrajnából is (mintegy 664 fő). Az Ukrajnából érkező orosz népesség identitása nem feltétlen stabil, különösen az ukrajnai politikai válság és az ennek kapcsán felgyorsult nemzeti identitás ébredése akár pozitív, akár negatív irányban befolyásolhatja a jövőben az Ukrajnából származó szláv népesség önazonosságtudatát. Mindez érvényes a döntően Ukrajnából érkező, magukat 2011-ben ruszinnak és természetesen az ukránnak vallókra is.

A nem magyar nemzetiségű áttelepülők nemzetiségi összetétele eltér a Kárpát-medence nemzetiségi összetételétől (9. táblázat). Ez egyrészt azzal van összefüggésben, hogy milyen méretű magyar kisebbségi közösségek élnek együtt az egyes többségi nemzetekkel. Ahol nagyobbak a magyar közösségek, onnan több nem magyar, illetve nem csak magyar kötődésű áttelepülő is érkezik.

2. ábra: Az 1985 után a környező államokból és elődállamaikból Magyarországra áttelepült nem magyar népesség nemzetiségek szerint (a rejtőzködő válaszadók nélkül), N=46 162
Non Hungarian Immigrants in Hungary coming after 1985 from neighbouring countries or from former neighbouring states by nationality/ethnicity (those excluded who did not declare it), N=46 162

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

A relatíve jelentős számú és arányú ukrán áttelepülésnek több magyarázata is lehet. Egyrészt Ukrajna többségi nemzete a többi államalkotó nemzettel összehasonlítva nagyon nagy létszámú. Másrészt Ukrajna a térség legkedvezőtlenebb gazdasági helyzetű állama. A vizsgált időszak nagy részében szintén kedvezőtlen gazdasági helyzetben volt Szerbia is, de onnan a népesség már évtizedek óta Nyugat-Európa irányába áramlik.

A németség messze felülreprezentált az áttelepülőkön belül a Kárpát-medence etnikai összetételével összevetve. Ez a németajkú államokból áttelepülők sajátos helyzetével van összefüggésben (erről ld. a tanulmányban később).

9. táblázat: Az 1985 után a környező államokból és elődállamaikból Magyarországra áttelepült népesség nemzetiségek szerinti összetétele összehasonlításban a Kárpát-medence etnikai összetételével*, %

Immigrants in Hungary coming after 1985 from neighbouring countries or from former neighbouring states and the population of the Carpathian basin (historic Hungary) by national/ethnic background, %

Megnevezés	Magyar	Román	Német/oszt-rák	Ukrán/ru-szin	Szlovák	Szerb	Horvát	Roma	Cseh	Szlovén	Egyéb/nem válasszott	Összesen
Áttelepülők (N=249 753 fő)	69,3	7,5	4,0	2,0	1,3	1,2	0,5	0,4	0,1	0,0	13,7	100
Kárpát-medencei (N=28 234 000 fő)	36,9	17,3	1,5	4,0	15,8	5,1	9,7	2,7	0,2	0,3	6,5	100
**Nem magyar áttelepülők (N=46 162 fő)		25	13	7	4	4	2	1	0	0	44	100
Nem magyar Kárpát-medenceiek (N=17 815 654 fő)		27	2	6	25	8	15	4	0	0	10	100

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás, valamint a környező országok statisztikai hivatalainak adatai. Saját számítás.

Megjegyzés: * Az összehasonlítás torzítható, az áttelepülők nemzetisége tartalmazza az első és második helyű bevallásukat is, de a Kárpát-medencei adatsor (környező országok) nagy valószínűséggel csak az első és egyetlen nemzetiséget.

** Fontos tudni, hogy közöttük lehetnek a nemzetiségi kérdésre magát magyarként egyik helyen megjelölők is.

A nem magyar nemzetiségű áttelepülők aránya származási országok szerint

A rejtőzködők miatt nehéz megítélni, hogy mennyi is pontosan a magyar és a nem magyar nemzetiségűek aránya az áttelepült közösségben. A származási országok szerinti összesítésből (10. táblázat) mindenesetre kitűnik, hogy a környező jelentős őshonos magyar közösségeknek otthont adó országokon kívül (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia) sehol nem haladja vagy közelíti meg az átlagot az áttelepülő magyar nemzetiségűek aránya. A magyar nemzetiségűek alacsonyabb arányát mutatják a kisebb magyar őshonos közösségeknek otthont adó szomszédos államok, igaz e csoportban Horvátország arányai magasabbak (55%) Szlovéniához és Ausztriához képest. A magyarok alacsonyabb aránya tapasztalható a távolabbi országok áttelepülői körében is. Az országok e csoportján belül Oroszország és Csehország mutat relatíve kissé magasabb arányokat.

Egy érdekes kivételt képvisel Szlovákia, ahol a jelentős magyar közösségek jelenléte ellenére is magas a nem magyar, kifejezetten a szlovák áttelepülők száma. E jelenség mögött biztosan meghúzódnak a felvidéki (szlovákiai) nagyszámú szlovák lakossággal rendelkező határhoz közeli települések határon áthúzódo agglomerációi. Ezek az agglomerációs folyamatok ugyanis feltételezhetően és a tapasztalatok szerint nem csak a magyar nemzetiségűekre terjednek ki (Tátrai 2014). Az adatok kapcsán megfontolandó az is, hogy a külhoni magyar nemzetrészek között a felvidéki (szlovákiai) magyarság körében tapasztalható a legnagyobb mértékű asszimiláció (Kapitány 2015a), a vegyes házasságok is itt a leginkább elterjedtek (Kiss 2016). Elképzelhető tehát, hogy a felvidéki (szlovákiai) magyar áttelepülők identitása nem kizárólagosan magyar kötődésű, amit a 2011-es népszámlálás nemzetiségi felvétele könnyen megragadhatott a módszertana miatt.

A nem magyar nemzetiségű áttelepülők abszolút létszámai az arányoktól eltérő szabályszerűség szerint alakulnak az egyes származási országokban. E közösségek nagyság szerinti sorrendjét döntően az határozza meg, hogy összességében mennyi áttelepülő is érkezik az adott országból. Nem véletlen, hogy Romániából érkezik a legtöbb nem magyar nemzetiségű áttelepülő annak ellenére is, hogy az innen áttelepülők körében messze a legmagasabb a magukat magyarnak vallók aránya.

A németajkú államokból érkező nagy létszámú nem magyar közösségek megjelenésének oka elsősorban az áttelepülés motivációjában kereshető. E népesség átlagéletkora magasabb, mint a többi származási országból érkezőké, és körükben népszerűbb célterületnek számítanak a kisebb települések. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy köztük megjelennek a nyugdíjas éveikben olcsóbb megélhetésre és nyugodt környezetre vágyók (Illés–Kincses 2008). Továbbá e csoporthoz hozzájárulhatnak a svábok kitelepítésének áldozatul esett családok leszármazottjai is, akik szintén nagyobb eséllyel gyarapítják a vegyes identitású és az idősebb korosztályokat (letelepedési területek és az őshonos német nemzetiségi településterületek összefüggéseiről ld. később). Az osztrákok esetében, különösen a nyugati határhoz közel a kifejezetten csak mezőgazdálkodási céllal érkezők is megjelennek (Rechnitzer 2005). Szerte az országban jelen vannak a német, az osztrák és a multinacionális cégek német tulajdonosai, menedzserei és szakértői. Ugyanakkor a Németországból és az Ausztriából érkezők között számos munkavállalási vagy politikai okokból kitelepült család (diaszpóra) vegyes identitású leszármazottjai is bizonyosan jelen vannak.

10. táblázat: Az 1985 óta a Kárpát-medencei országokból és elődállamaikból Magyarországra áttelepült népesség származási országok szerint és nemzeti hovatartozás alapján
Immigrants in Hungary coming after 1985 from neighbouring countries or from former neighbouring states by national/ethnic background and country of origin

Ország	Összesen, fő	Magyarok		Vizsgált származási ország(ok)			
				többségi nemzetéhez tartozók		egyéb nemzetiségéhez tartozók	
		száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %
Áttelepülő népesség összesen	249 753	173 203	69	44 328	18	1 834	1
Németország	18 060	4 140	23	7 051	39	188	1
Ausztria	4 695	1 313	28	708	15	708	15
Szlovákia	10 641	6 976	66	3 152	30	242	2
Csehország	555	220	40	151	27	90	16
Ukrajna	28 587	18 731	66	4 036	14	1 489	5
Románia	155 955	124 203	80	18 779	12	2 135	1
Szerbia	22 125	14 620	66	2 634	12	764	3
Szlovénia	344	114	33	88	26	21	6
Horvátország	1 410	780	55	508	36	113	8
Bosznia-Hercegovina	415	88	21	n.a.	n.a.	205	49
Egyéb egykori jugoszláv tagállam utódállama	703	104	15	n.a.	n.a.	95	14
Moldova (többségi nemzet itt: román)	234	52	22	16	7	43	18
Balti államok	330	60	18	126	38	34	10
Oroszország	4 225	1 452	34	2 102	50	211	5
Kazahsztán	402	90	22	0	0	114	28
Egyéb egykori szovjet tagállam utódállama	1 072	260	24	n.a.	n.a.	359	33
Magyarország	9 937 628	8 314 029	84	238 238	2	318 010	3

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

A cigány (roma) nemzetiségű áttelepülők sajátosságait

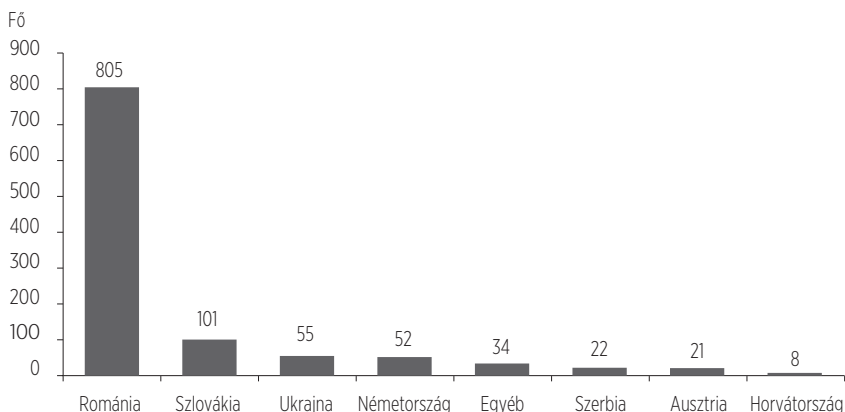
A cigányság vizsgálata meglepő eredményeket adott. A számok alapján úgy tűnik, a Kárpát-medence többi nemzetiségével összehasonlítva a cigányság nagytér-ségi mobilitása rendkívül alacsony szintű (2. ábra). Ismert, hogy a népszámlálási adatok – az adatfelvétel módszertani meghatározottságai, valamint a cigányság sajátos identitásmintái miatt – nem feltétlen tudósítanak hitelesen a cigányságról,

és jellemzően a cigányság valóságosnál jóval alacsonyabb megjelenését jelzik. A többi nemzetiséghez hasonlóan a cigánysághoz tartoznak mindazon áttelepülők, akik legalább egyik nemzetiségi bevalláskor a cigányt jelölték meg. Ugyanezzel a módszerrel tehát a statisztikai hatásnak is köszönhetően, látványosan megnövekedett a magyarországi cigány közösség létszáma (Kapitány 2015). Érdekes, hogy a kisebbségi közösségek létszámát növelő megközelítéssel is csak nagyon csekély létszámú cigány nemzetiségű áttelepülőt lehetett azonosítani.

A cigányság leggyakoribb kibocsátó területei egyébként a legnagyobb magyar közösségeknek otthont adó, egyúttal a legtöbb magyart kibocsátó országoknak felelnek meg (10. táblázat). A cigány áttelepülők származási ország szerinti csoportjainak számossága alapján felállítható sorrendje ugyanakkor eltér a magyar áttelepülők sorrendjétől: Romániát a jelentős cigány közösségekkel rendelkező Szlovákia követi, megelőzve Ukrajnát és Szerbiát (3. ábra).

3. ábra: Az 1985 után a környező államokból és elődállamaikból Magyarországra áttelepült roma nemzetiségűek származási ország szerint (N=1098)

Roma immigrants Hungary coming after 1985 from neighbouring countries or former neighbouring states by country of origin (N=1098)

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

Történelmi etnikai településterületek leképeződése az áttelepült népesség származási helyszíneiben

A magyarokon kívül döntően minden nemzetiség olyan országból érkezett, ahol a többségi nemzetet alkotja, ettől csak nagyon kis számban tapasztalható eltérés (11. táblázat).

11. táblázat: Az 1985 óta a Kárpát-medencei országokból és elődállamaikból Magyarországra áttelepült népesség származási országok szerint és nemzeti hovatartozás alapján
Immigrants in Hungary coming after 1985 from neighbouring countries or from former neighbouring states by national/ethnic background and country of origin

Ország	Vizsgált származási ország(ok) többségi nemzetéhez tartozó	Egyéb nemzetiségű	A többségi nemzethez tartozók aránya az egyéb nem magyar nemzetiségűekhez viszonyítva
Áttelepülő népesség összesen	44 328	1 834	24,17
Németország	7 051	188	37,51
Ausztria	708	708	1,00
Szlovákia	3 152	242	13,02
Csehország	151	90	1,68
Ukrajna	4 036	1 489	2,71
Románia	18 779	2 135	8,80
Szerbia	2 634	764	3,45
Szlovénia	88	21	4,19
Horvátország	508	113	4,50
Bosznia-Hercegovina	n.a.	5	n.a.
Egyéb egykori jugoszláv tagállam utódállama	n.a.	95	n.a.
Moldova (többségi nemzet itt: román)	16	43	0,37
Balti államok	126	34	3,71
Oroszország	2 102	211	9,96
Kazahsztán	0	114	0,00
Egyéb egykori szovjet tagállam utódállama	n.a.	359	n.a.

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

A kivételek között ugyanakkor figyelemre méltó érdekességek is előfordulnak. Feltételezhető, hogy a Kárpát-medence és a Kárpátok térsége történelmi etnikai területi mintázatainak lenyomatai is kirajzolódnak (12. táblázat). E megállapítások alapját képező egykori nemzetiségi mintázatok lenyomatát számos hazai szakirodalom feldolgozta, legutóbb Kocsis-Tátrai (2012).

A Kárpát-medencében a XX. század első feléig szinte mindenhol népes közösségeket alkotó németek minden környező országból viszonylag jelentős számban érkeztek. Érdekes az osztrák nemzetiségűek felbukkanása a környező államokban. Kérdés, hogy vajon ez a németiségtől tudatosan eltérő identitásválasztás lehet-e az egykori Osztrák-Magyar Monarchiából megőrzött családi identitásminták leképeződése, vagy csak több országon megélt életutakat tükröz, esetleg egyszerű véletlen és téves adatfelvétel eredménye. Csaknem 50 fő német nemzetiségű áttelepülő érkezett a távolabbi országokból, köztük tradíci-

onális (Oroszország, Moldávia, Balti térség) vagy kitelepített német közösségek településterületeiről (Kazahsztán, más Európán kívüli területek).

Az örmények egykori fő Kárpát-medencei településterületének megfelelően jelentős számban megtalálhatók az erdélyi áttelepülők körében (155 fő). Figyelemre méltó, hogy az erdélyi örmény áttelepülők száma nem sokkal marad el a volt Szovjetunió egyéb területeiről, köztük Örményországból származó örmény áttelepültektől (200 fő, kivéve Ukrajna). Az Ukrajnából áttelepült örmények (15 fő) lehetnek akár a Külső-Kárpátok vidékének városi örmény közösségeinek a tagjai is.

A döntően a Kárpát-medence északi részén élő szláv népet (ruszinok, ukránok és szlovákok) érdemes együtt vizsgálni, mert az idetartozó nemzetiségek identitásának elkülönülése és regisztrálásuk is gyakran bizonytalan és változó (ld. ukrán és ruszin, valamint szlovák és ruszin identitásváltások: Fehér 1993, Bindorffer 2010). Bár viszonylag kis számban, de a Felvidék (Szlovákia) és Kárpátalja (Ukrajna) mellett e népesség kimutatható a Kárpát-medence déli területeiről származók körében is. Elképzelhető, hogy utóbbi csoportjuk a történelmi időkben e déli térségekbe kirajzott szlovák és ruszin telepes közösségek legújabb kibocsátását jelzi. E közösségek a XX. században még erőteljesebbek voltak, de esetenként napjainkban is léteznek (ld. Horvátország baranyai és szlavóniai területei, Szerbia vajdasági területei, Románia bánáti és a partiumi területei). A hasonló telepes közösségekkel rendelkező csehek esetében azonban nem mutatható ki hasonló jelenség.

Nem meglepő, hogy a ruszinok a legnagyobb számban Ukrajnából érkeztek, hiszen ma is Kárpátalja ad otthont a legnagyobb kiterjedésű településterületüknek. A vélhetően második legnépesebb közösségüknek otthont adó Szlovákiából kevesebben érkeztek, mint a csak a kirajzó telepes közösségeikhez köthető Vajdaságból, Bánátból és Partiumból (Szerbiából és Romániából). Érdekes kérdés, hogy az áttelepülő ruszin származásúak identitásának meghatározásában vajon mennyire lehet jelentős szerepe a ruszin mint nemzetiség és nyelv adott országban elfoglalt státusza, hivatalos elismertsége. Máshogy alakulna-e az Ukrajnából áttelepülők körében az ukránok és a ruszinok aránya, ha a kibocsátó közösségeik a Magyarországon, vagy akár csak a Szlovákiában meglévő jogi státuszt élvezhetnék.

Kézenfekvő, hogy az etnikailag napjainkban is sokszínű Vajdaságból horvátok is nagy számban érkeznek a magyarok és a szerbek mellett, de Horvátországból is érkeznek szerbek a magyarokon és a horvátokon kívül. A bánáti szerbség és horvátság kibocsátásaira utalhatnak a kis számban Romániából érkező szerb és horvát nemzetiségű áttelepülők. A románság népesebb Magyarországon kívüli Kárpát-medencei kisebbségi közösségei közül – 23 ezer fős bánáti, valamint az

összesen 150 ezer fős kárpátaljai és észak-bukovinai – csak az ukrainaiak bocsátanak ki Magyarországra.

A fenti kisebbségi közösségek egyébként többnyire mind együtt élnek a kisebbségi magyar közösségekkel. Feltételezhető, hogy az így kialakuló rokoni és baráti kapcsolatok elősegítik e nem magyar nemzetiségűek Magyarországra történő áttelepülését.

A Kárpát-medencén belüli, tradicionálisan az északi területen élő lengyelek áttelepülése alapvetően nem kimutatható. Vélhetően azonban a Külső-Kárpátok vidékén máig jelentős számban élő lengyelek jelen lehetnek az Ukrajnából áttelepülő lengyelek között. (A nagy létszámú lengyel diaszpórának otthont adó Oroszországból egyébként az Ukrajnából érkezetteknel jóval kisebb számban, 14-en érkeztek lengyel nemzetiségűek hazánkba.)

Az áttelepülő nemzetiségi népesség által megjelenített történelmi településterületekhez hasonlóan érdemes megvizsgálni a magyarság Kárpát-medencén kívüli történeti meghatározottságú településterületeit is. Ezen a téren persze csak nagyon óvatos feltételezésekkel lehet élni, hiszen nincs ismeretünk a kibocsátó térségek pontos elhelyezkedéséről az adott országon belül, illetve a közösség tagjainak életútjáról.

A volt Szovjetunió távolabbi térségeiből érkező magyarok esetében a fő kérdés, hogy vajon milyen arányban találhatók közöttük a kárpátaljai magyarok Szovjetunión belüli belső vándorlásaiból visszatérők és a magyarországi lakosok vegyes házassága révén kikerülőik közül visszatelepülők. Elképzelhető-e, hogy ezek az áttelepülők ennél régebbi történeti korok mintázatait hordozzák? E kérdések talán érvényesek a Moldáv Köztársaságból áttelepült magyarok esetében is. E közösség a többi kisebb volt szovjet tagköztársasághoz képest is jelentős, és érdekes, hogy az innen áttelepült közösségek magyar nemzetiségű tagjai (52 fő) számosságban, mint az innen érkező románság (16 fő). A Kazahsztánból és az Oroszországból áttelepülő relatíve szintén jelentős létszámú magyarság (90, illetve 1452 fő) körében megjelenhetnek a hadifogság, vagy a sztálinista terror és más szovjet kényszeráttelepítések következtében távolra szakadt Kárpát-medencei (különösen magyarországi és kárpátaljai) magyarok és leszármazottaik (pl. a Gulág kapcsán).

A németajkú államokból, különösen a Németországból érkezők körében fontos tényező lehet a kitelepített magyarországi németek (svábok) visszatérése. A magyarországi németek (ld. *Ungarndeutsche*) az egykori – a kitelepítések idejében – identitásmintájuk alapján (Fehér 1993) nem zárhatók ki feltétlenül a magyarság köréből. Ugyanez a felvetés érvényes lehet az esetlegesen visszatelepülő szlovákságnál, esetükben a kitelepülést szintén nem az erős nemzeti hovatartozás motiválta (Fehér 1993).

12. táblázat: A Kárpát-medence sajátos nemzetiségi mintáztatának megjelenése a Magyarországra áttelepülő népességben: a nem a származási ország többségi nemzetéhez tartozó és a nem magyar áttelepülők száma (N=33 645 fő)
Immigrant population, who are neither Hungarians nor belong to the majority ethnic group of the sender country by country of origin (N=33645)

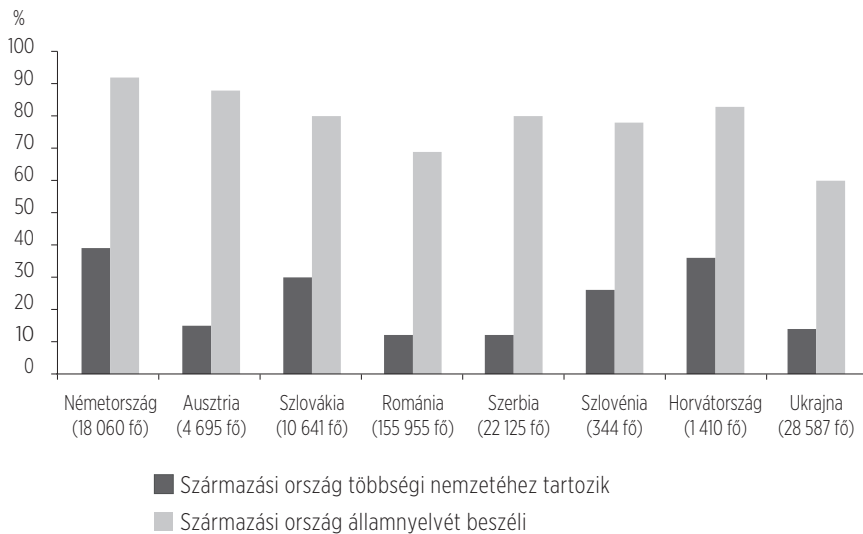
Megnevezés	román	német	osztrák	ruszin	szlovák	szerb	horvát	örmény	ukrán	cseh	lengyel	szlovén
Szlovákia	4	67	3	7	(3 152)	0	0	0	11	22	3	6
Ukraina	15	81	0	583	32	0	0	15	(4 036)	7	25	0
Románia	(18 779)	1 019	23	16	50	23	10	155	12	0	0	4
Szerbia	6	272	6	20	8	(2 634)	411	0	2	2	0	9
Horvátország	2	31	3	0	1	65	(508)	0	1	0	0	2
Ausztria	5	(650)	(708)	0	6	3	16	1	2	0	2	0
Szlovénia	2	8	1	0	0	5	4	0	0	0	1	(88)
Összes áttelepülő (fő)	18840	*10051		651	3284	2879	1136	382	-	-	-	-
összesből az anyaországból származók (%)	100%	84%		**90%	96%	91%	45%	***41%	-	-	-	-
összesből az egyéb Kárpát-m. közösségekből származók (%)	0%	15%		6%	6%	3%	37%	6%	-	-	-	-
összesből a máshonnan származók (%)	0%	1%		4%	4%	6%	18%	53%	-	-	-	-

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.
Megjegyzés: * Német és osztrák, ** Kárpátaljáról és Felvidékről, *** Erdélyből.

Az áttelepültek anyanyelve, nyelvismerete és nemzeti identitása

Annak ellenére, hogy az áttelepülők mintegy ötöde nem magyar nemzetiségű vagy nem csak magyar nemzetiségű, és a nem magyar anyanyelvűek is hasonló arányt képviselnek (13. táblázat), az áttelepülők 96%-a beszél magyarul. Az áttelepülők a származási ország államnyelvét is nagyobb arányban beszélik annál, mint amekkorá a többségi nemzetekhez tartozók aránya (4. ábra). Tehát a magyar nemzetiségűek többsége is elsajátította a származási ország államnyelvét. A legnépesebb csoportban, az Erdélyből (Romániából) érkezők körében az egyik legalacsonyabb ez az arány, ami összefügghet azzal, hogy az ottani magyar tömbös településterületen, különösen a Székelyföldön, nem általános a román nyelvismeret. Az Ukrajnából érkezők gyenge államnyelvismeretét árnyalja 50%-uk orosz nyelvismerete.

4. ábra: A származási ország államnyelvének ismerete az 1985 után a Kárpát-medence államaiból és azok elődállamaiból Magyarországra áttelepülő népesség körében
Immigrants in Hungary coming after 1985 from neighbouring countries or from former neighbouring states by the knowledge of the official language of the country of origin

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

A korábbi kutatásokhoz (pl. Tóth 2004) hasonlóan jelen tanulmány eredményei is azt mutatják, hogy az áttelepülők anyanyelv és nemzetiség szerinti megoszlása közel azonos (69% a magyar nemzetiségűek, 68% a magyar anyanyelvűek aránya).

Az áttelepültek anyanyelve utalhat az áttelepülők születés kori nemzetiségi hovatartozására. Érdekes megfigyelni, hogy mindenhol jóval magasabb a magukat nem magyar anyanyelvűnek tartók aránya, mint a magukat kifejezetten nem magyarnak tartóké (13. táblázat). Az anyanyelvi és nemzetiségi identitások eltérése az áttelepülő népesség asszimilációjára is utalhat. Különösen annak fényében, hogy a magyar nyelv ismerete szinte teljes körű az áttelepülők körében, a magyar nemzeti identitásban ugyanis a magyar nyelv tudása meghatározó.

13. táblázat: Az 1985 után a Kárpát-medence államaiból és azok elődállamaiból Magyarországra áttelepülő népesség anyanyelve és nemzetiségi hovatartozása, % (N=249 753 fő)

Immigrants in Hungary coming after 1985 from neighbouring countries or from former neighbouring states by national/ethnic background and mother tongue, % (N=249 753)

Ország	Magyar nyelv ismerete	Vizsgált származási ország(ok) államnyelve az anyanyelve (összes áttelepülő arányában)	Csak nyelvi kötődés (a magyarsághoz)	Magyar nyelvismeret nélküli, magát magyarként egyáltalán nem jelölő	Származási ország többségi nemzetéhez (is) tartozó
Románia	99,2	6,0	2,2	0,7	12
Szlovákia	88,8	20,3	5,4	9,7	30
Szerbia	98,1	6,9	2,9	1,6	12
Ukrajna	98,6	9,0	4,1	1,6	14
Ausztria és Németország	75,9	37,0	7,8	21,0	39/15*
Egyéb	85,0	39,6	16,6	16,6	7/50**
Összesen	95,9	11,1	3,7	3,7	18

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

Megjegyzés: * Ausztria: 39, Németo.: 15; **Egyéb országok közül a legkisebb értékű ország értéke: 7, Egyéb országok közül a legnagyobb értékű ország értéke: 50.

Első látásra meglepően elterjedt az a jelenség, hogy magasabb arányban fordulnak elő a származási ország többségi nemzetéhez tartozók, mint a származási ország többségi nemzetének nyelvét anyanyelvként beszélők. Az anyaországi magyarság feltételezhető erős asszimilációs erejének valószínűségét mégsem csökkenti ez a jelenség. Az okok ugyanis a sajátos népszámlálási adatfelvételi és kimutatási módszertanban keresendők, amely a nemzetiséghez tartozók számát megnöveli (Kapitány 2015).

A nem magyar nemzetiségűek áttelepülésének időbeli változása

A kutatás az áttelepülés időbeliségét a nemzetközi migrációt leginkább meghatározó geopolitikai események szerint tagolt időszakokban vizsgálta: 1) a rendszerváltást megelőző időszak; 2) az 1990-es évek eleji gazdasági válság és erdélyi üldöztetés; 3) a délszláv konfliktus lezárulta; 4) az EU-csatlakozást megelőző gazdasági kibontakozás; 5) Magyarország és Szlovákia uniós csatlakozása; 6) Románia EU-csatlakozása és a gazdasági válság. Napjainkhoz közeledve végig egyenletesen és határozottan emelkedett a nem magyar nemzetiségűek aránya az áttelepülőkhöz belül. Számuk is fokozatos és jelentős emelkedést mutat, egyedül csak az 1990-es évek tömeges erdélyi és délvidéki menekülthullámai mutatnak e tendenciától eltérő, kiugró értékeket. Ez utóbbi időszak egyébként a magyar nemzetiségűek áttelepülésében is csúcsot jelentett.

14. táblázat: Az 1985 után a Kárpát-medence államaiból és azok elődállamaiból Magyarországra áttelepülő nem magyar nemzetiségű népesség aránya egyes időszakokban (N=28 772 fő)

Non-Hungarian immigrants in Hungary arriving after 1985 from neighbouring countries or from former neighbouring states by time of immigration (N=28 772)

Áttelepülők	1985– 1989	1990– 1995	1996– 1999	2000– 2003	2004– 2007	2008– 2011	Össze- sen, fő (%)
Román nemzetiségű, %	7	23	10	21	17	21	18 804 (100) 3 242
Szlovák nemzetiségű, %	5	6	4	7	19	59	(100) 4 061
Ukrán nemzetiségű, %	5	19	17	24	17	18	(100) 2 665
Szerb nemzetiségű, %	2	34	15	13	13	23	(100)
Fenti nemzetiségűek összesen, %	6	22	11	19	17	25	(100)
Fenti nemzetiségűek összesen, fő	1705	6206	3167	5502	4936	7256	28 772
Fenti nemzetiségűek összesen, fő/év	341	1034,33	791,75	1375,5	1234	1814	1 065,63
Fenti nemzetiségűek összesen aránya az összes áttelepülőből, %	7	8	13	14	21	29	(13)

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

Annak, hogy az idő előrehaladásával egyre inkább nem magyar nemzeti-ségűek is áttelepültek, két oka alaposan feltételezhető. Egyrészt a magyarok nemzeti-ségi fenyegetettsége által motivált áttelepülési hajlandóság csökken-hetett, miközben a nemzeti-ségi hovatartozástól függetlenebb gazdasági meg-fontolások erősödtek. Ennek kapcsán Magyarország uniós tagságának várható elnyerése is többletvonzerőt gyakorolhatott, már akár a belépést megelőzően is. A másik jelenség pedig a határok átjárhatóságához kapcsolódik. A térség or-szágainak uniós tagsága lehetővé tette a határon átnyúló nagyvárosi agglome-rációs jelenségek élénkülését is. E jelenségek érzékelhetők az északi és a keleti határok mentén (pl. a pozsonyi és a nagyváradi agglomeráció), és nem csak a magyar nemzeti-ségűeket mobilizálják (Tátrai 2014). A legutolsó időszak kiugró szlovák és növekvő román arányaiért ez lehet a felelős.

Az egyes nemzeti-ségek nagyjából követték az anyaországukból származó összes áttelepülő időbeli mintázatát (ld. 7. és 14. táblázat). Ennek megfelelően térnek el néha a fent említett, összességében az áttelepülés fokozatos növeke-dését mutató tendenciától is. Az anyaországuk összes áttelepülőjétől eltérően viselkednek azonban a románok és az ukránok a legutóbbi időszakokban: az anyaországaikból érkező összes áttelepülő száma nem emelkedett, míg a román és ukrán nemzeti-ségűeké igen. A románok esetében ebben szerepe lehet a keleti határ menti agglomerációs jelenségeknek is.

A nem magyar nemzeti-ségűek képzettsége

Az áttelepülő nem magyar népesség képzettségét csak egyes kiválasztott, ve-zető értelmiséghez kötődő szakmák szerint lehetett megvizsgálni az adatle-válogatás meghatározottságai miatt. Ezen túlmenően még a jellemzően erős nemzetközi mobilitású középfokú egészségügyi végzettségűek is összesítésre kerülhettek.

A nemzeti-ségek anyaországuk összes áttelepülőjén belüli arányából kiindulva (10. táblázat) elmondható, hogy szinte minden áttelepülő nemzeti-ségi közösség jelentősen alulreprezentált az áttelepülő magyarokhoz képest ezekben a szak-mákban (15. táblázat). Egyedül a középfokú egészségügyi végzettségűek köré-ben tapasztalhatóak magasabb, olykor akár a nemzeti-ségi népesség arányát is meghaladó értékek. Az áttelepülő magyarok e szakmákban kimutatható egyéb-ként jelentős felülreprezentáltságát (Magyarország teljes népességével össze-vetve) csak az ukránok és a szlovákok értékei közelítik meg, míg a románok és a szerbek értékei különösen alacsonyak.

15. táblázat: Az 1985 után a Kárpát-medence államaiból és azok elődállamaiból Magyarországra áttelepülő nem magyar nemzetiségű népesség aránya egyes szakmákban (N=2580 fő)
Non-Hungarian immigrants in Hungary arriving after 1985 from neighbouring countries or from former neighbouring states by certain professions (N=2580)

Megnevezés	Egészségügyi						Kiválasztott szakmák összesen
	felsőfokú végzettségű	középfokú végzettségű	Mérnök	Pedagógus	Informatikus	Jogász	
Szlovák, fő	45	94	60	116	60	12	387
Ukrán, fő	135	108	63	233	29	17	585
Román, fő	269	436	195	311	100	23	1 334
Szerb, fő	36	52	54	77	48	7	274
Fenti nemzetiségűek összesen, fő	485	690	372	737	237	59	2 580
Szlovák nemzetiségűek aránya az összes szlovákiai áttelepülőjének arányában az adott szakmán belül, %	22,61	35,88	26,55	20,79	26,91	18,75	25,26
Ukrán nemzetiségűek aránya az összes ukrainai áttelepülőjének arányában az adott szakmán belül, %	14,21	14,77	13,85	9,74	10,62	15,60	11,92
Román nemzetiségűek aránya az összes romániai áttelepülőjének arányában az adott szakmán belül, %	5,56	9,34	6,17	4,91	5,59	4,27	6,25
Szerb nemzetiségűek aránya az összes szerbiai áttelepülőjének arányában az adott szakmán belül, %	5,50	10,08	9,31	7,47	10,28	5,07	8,09
Fenti nemzetiségűek összesen az anyaországuk összes áttelepülőjének arányában az adott szakmában, %	7,30	11,17	8,41	7,14	8,61	6,94	8,28

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

A szomszédos országok nem magyar elitje számára tehát messze nem kínál olyan erős vonzerőt Magyarország, mint magyar honfitársaik számára. Az okok között bizonyosan hangsúlyosan jelen vannak a nyelvi akadályok, amelyek e szakmák többségének végzését megnehezíthetik. Felmerülhet a kulturális különbségek visszatartó ereje is. A szomszédos országok között vannak olyanok, ahol az elitzakmák gyakorlóinak nemzetközi mobilitása erős (Románia, Szerbia). E nemzetközi vándorlást mérlegelő nem magyar elit számos Magyarországnál nyelvileg kezelhetőbb és gazdaságilag vonzóbb célterületből válogathat.

A nem magyar nemzetiségű áttelepülők településterülete

Az áttelepülő népesség nemzetiség szerinti részletes területi (járási) vizsgálatára különösen igaz a korábban már jelzett módszertani probléma. A szabályok szerint nem közölhetők azok az adatok, ahol 3 főnél alacsonyabb a cellaérték, ezért a nemzetiségek csak a legtöbb áttelepülőt kibocsátó országok esetében vizsgálhatók érdemben (román, szlovák, ukrán, szerb).

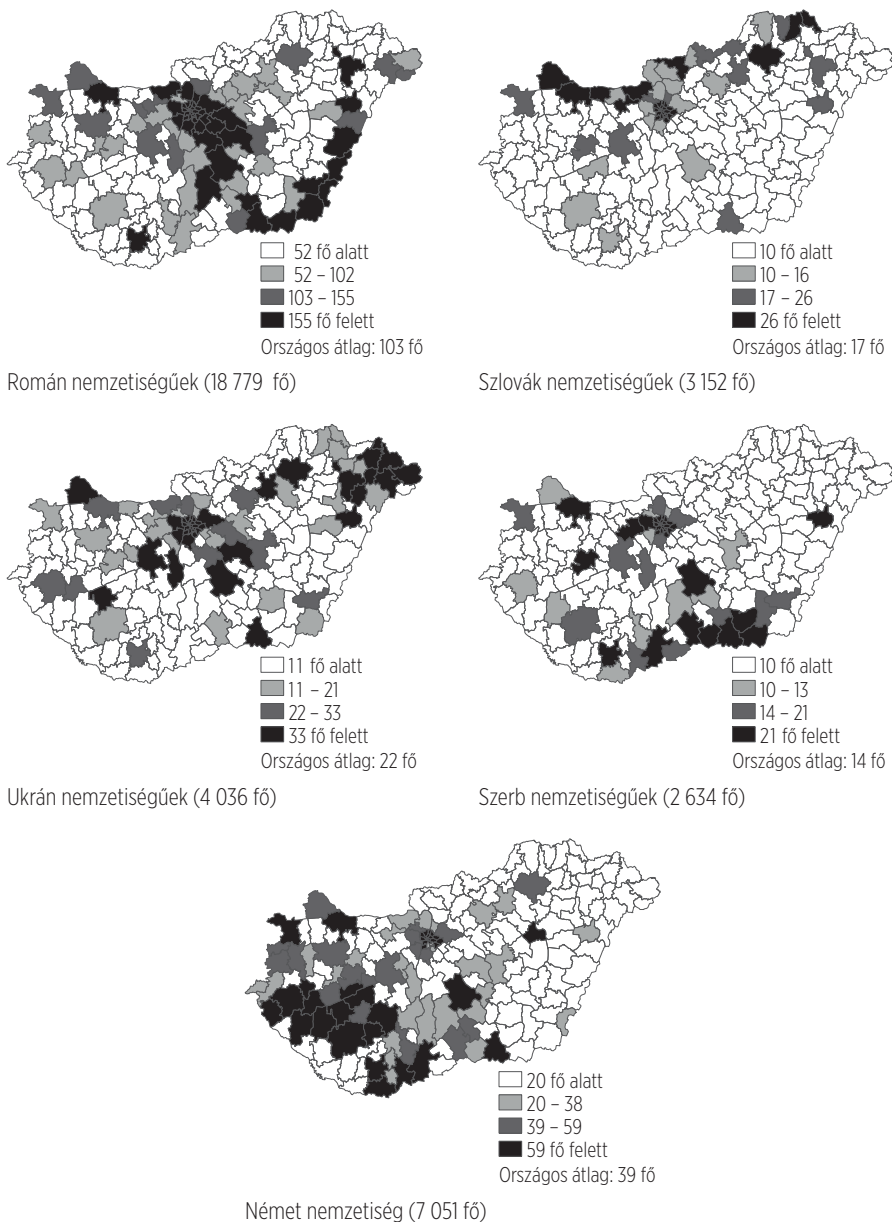
Mindegyik nemzetiségnek van egy erőteljes koncentrációja az anyaországgal szomszédos térségekben, ez kifejezetten markáns a szlovákok és a szerbek esetében (5. ábra). A románok, hasonlóan a Romániából (alapvetően Erdélyből) érkezett teljes népességhez, az ország egész területén előfordulnak, de Közép-Magyarországon különösen magas a jelenlétük.

Érdemes külön megvizsgálni az áttelepülések korábban említett három leginkább markáns célterületét a nemzetiségek esetében is (15. táblázat). A szomszédos országok többségi nemzeteihez tartozó áttelepülők szinte kivétel nélkül jobban koncentrálnak az anyaországgal szomszédos határ menti térségekben, mint az adott országból érkező összes áttelepülő. Ezzel párhuzamosan a közép-magyarországi koncentrációjuk gyengébb. Mindez Szlovákia és Románia esetében biztosan sokban köszönhető a határon átnyúló agglomerációs folyamatoknak (Tátrai 2014, Hardi-Zuriczky 2012). Látható, hogy a határ menti sűrűsödésekhöz közel a határ túloldalán általában nagyvárosok találhatók.

Kivételt csak az ukránok és a németek jelentenek, akik az anyaországból érkező magyaroknál is magasabb arányban telepednek le Közép-Magyarországon. A Balaton térsége pedig valamivel népszerűbb a németek körében, mint az a németajkú államokból érkezők összességénél tapasztalható. Mindez vélhetően e származási országokból érkezők rekreációs célú letelepedéséhez köthető (Illés-Kincses 2008). (A Balaton térsége ugyan az ukránok körében is jóval népszerűbb, mint minden Ukrainából érkező körében, de az ő esetükben az itt letelepedők mindössze néhány tíz fős közösséget képviselnek.)

5. ábra: Az 1985 után áttelepülő román, szlovák, ukrán, szerb és német nemzetiségűek száma járásonként

Romanian, Slovakian, Ukrainian, Serb and German immigrants arriving in Hungary after 1985 from neighbouring countries or from former neighbouring states by small region

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

16. táblázat: Az 1985 után áttelepülők és az adott országból áttelepülő román, szlovák, ukrán és szerb nemzetiségűek területi koncentrációja egyes kitüntetett célterületek szerint
Concentration of the immigrants from a given sender country and the concentration of the immigrants with an ethnic background same as the majority of the sender country in certain regions by country of origin

Megnevezés	Népességszám, fő	Határ menti térségek	Közép-	Balaton térség
			Magyarország %	
Romániából áttelepülők	155 955	18,0	52,2	1,7
Romániából áttelepülő románok	18 715	22,4	46,9	1,3
Szerbiából áttelepülők	22 125	45,1	29,8	1,7
Szerbiából áttelepülő szerbek	2 633	36,4	39,9	0,9
Szlovákiából áttelepülők	10 641	45,1	35,2	1,6
Szlovákiából áttelepülő szlovákok	3 150	64,5	26,3	0,5
Ukrajnából áttelepülők	28 587	21,6	42,7	1,6
Ukrajnából áttelepülő ukránok	4 031	19,0	44,0	2,3
Ausztriából és Németországból áttelepülők	22 755	25,0	26,4	16,3
Ausztriából és Németországból áttelepülő osztrákok és németek	8 436	22,7	22,2	18,6

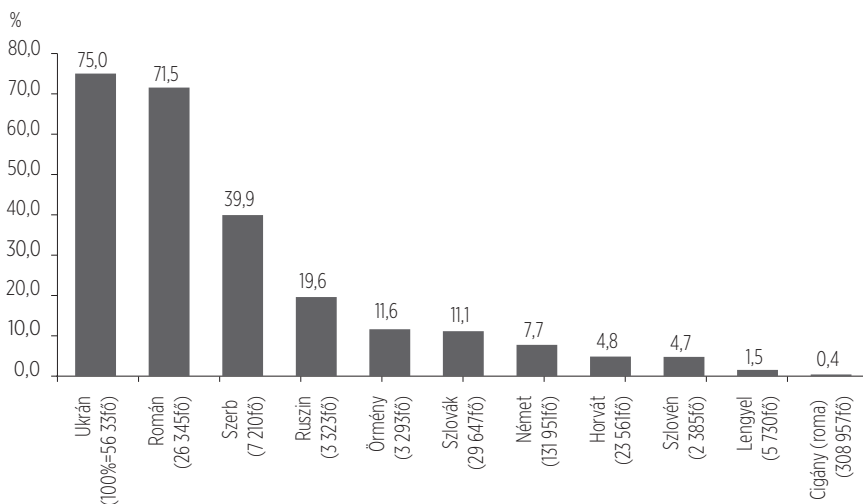
Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

A nem magyar nemzetiségű áttelepülők és az őshonos magyarországi nemzetiségek

Az azonos nemzetiségű áttelepülőket az őshonos nemzeti kisebbségi közösségeink létszámával összevetve egyes esetekben az tapasztalható, hogy az áttelepülők dominálják az adott közösségeket (6. ábra). Mindebből az azonban nem olvasható ki, hogy az adott nemzetiségek elismert őshonos közösségeihez hogyan viszonyulnak az áttelepülő közösségek. Az elismert őshonos nemzeti kisebbségi közösségek tagjai ugyanis magyar állampolgárok, míg ez nem minden áttelepülőről mondható el. Mindenesetre Kapitány (2015) vizsgálati eredményei a jelen tanulmányban kimutatott kiemelkedően magas arányok az elismert nemzeti kisebbségi közösségek dimenziójában is fennállnak.

6. ábra: Az 1985 után áttelepült népesség egyes nem magyar nemzetiségű csoportjainak létszáma az adott nemzetiség teljes magyarországi népességének arányában

Rate of Non-Hungarian immigrants in the whole Non-Hungarian population of Hungary by national/ethnic background

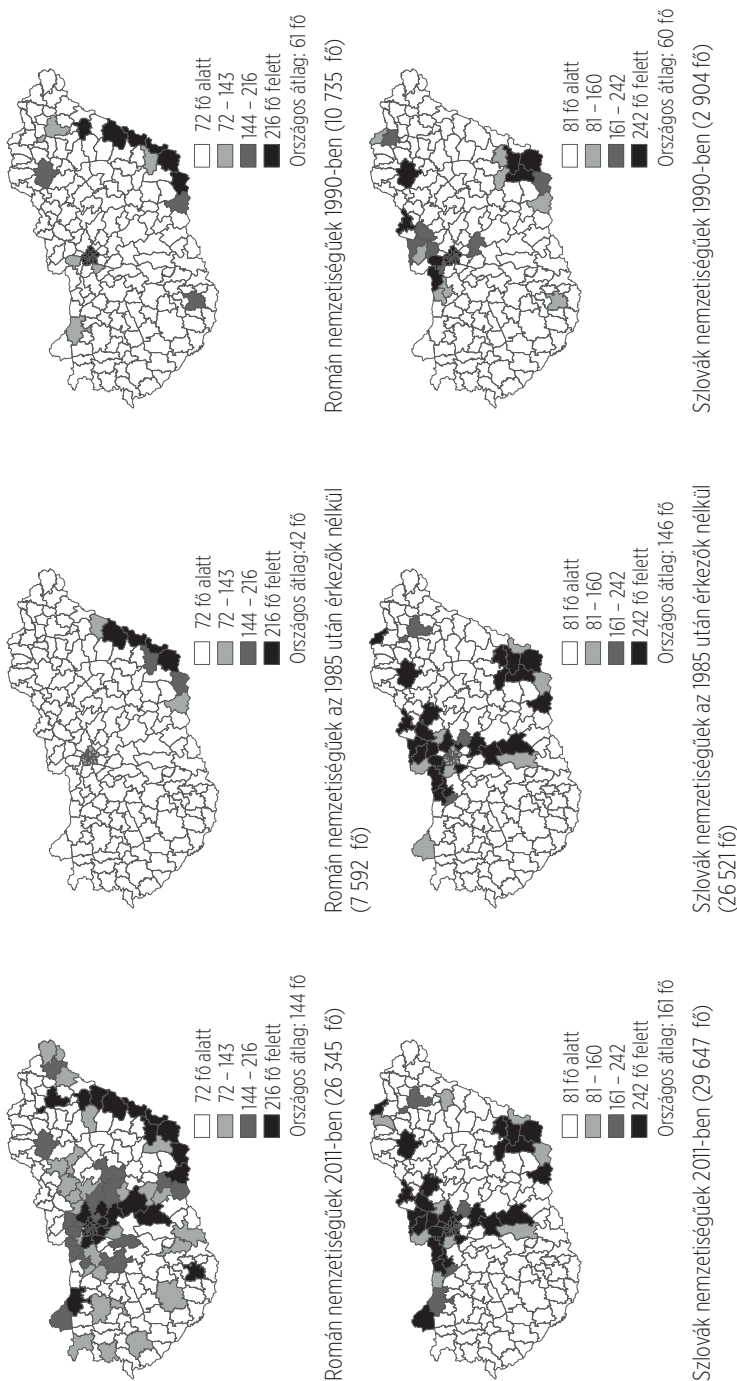

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

A nem magyar nemzetiségű áttelepülők és az őshonos magyarországi nemzetiségek településterülete

A szomszédos népek köréből érkező áttelepülők jelentősen hozzájárulnak az elismert őshonos nemzeti kisebbségi közösségeink létszámához. Vitatható, hogy ez a létszámbeli hozzájárulás mennyiben pozitív hatású az őshonos közösségek fennmaradása és gyarapodása szempontjából. E témakörben pro (Tátrai 2014) és kontra (Kapitány 2015) érveket soroló tanulmányok is megjelentek már. Tátrai (2014) kimutatta, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozók lakóhelye földrajzilag kiterjedtebbé vált 2001 és 2011 között; továbbá az őshonos nemzetiségek hagyományos településeinek némelyikén – feltételezhetően agglomerációs áttelepülőknek köszönhető jelenségek miatt – a nemzetiségi lakosság növekedését mérte. Jelen kutatás ezért megvizsgálta, hogy a markáns földrajzi karakterű őshonos nemzeti kisebbségeink hagyományos településterületeit hogyan is érintette pontosan a külföldi nem magyar nemzetiségű áttelepülés.

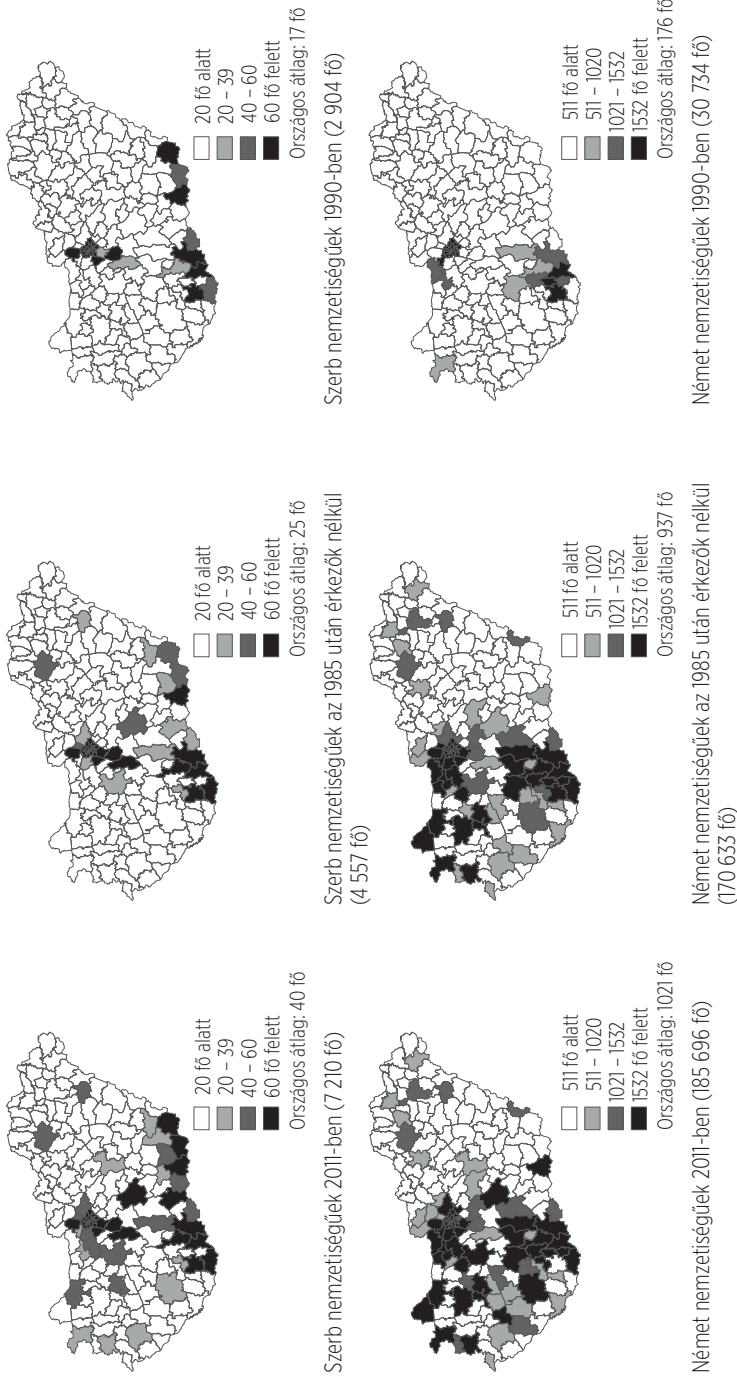
7. ábra: A román és a szlovák nemzetiségűek száma járásonként, valamint ugyanezen nemzetiségek száma az 1985 után áttelepülők nélkül*
 Number of Slovak and Romanian population by district and number of these national/ethnic groups excluding the analysed immigrant population

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

Megjegyzés: * A térképeken lévő 1990 és 2011. évi adatok összehasonlíthatóak, mert 1990-ben csak első és egyetlen nemzetiség szerepelt, míg 2011-ben az első és a második is.

8. ábra: A szerb és a német nemzetiségűek száma járásonként, valamint ugyanezen nemzetiségek száma az 1985 után áttelepülők nélkül*
 Number of Serb and German population by district and number of these national/ethnic groups excluding the analysed immigrant population

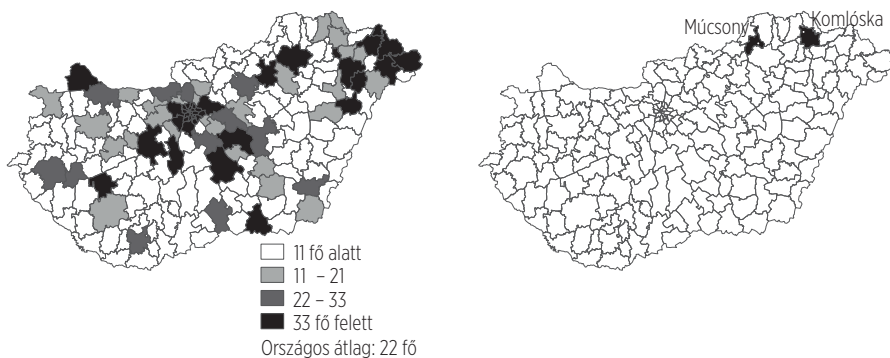

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

Megjegyzés: * A térképeken lévő 1990 és 2011. évi adatokat összehasonlíthatja, mert 1990-ben csak az első és egyetlen nemzetiség szerepel, míg 2011-ben az első és a második is.

9. ábra: Az ukrán/ruszin nemzetiségűek száma járásonként, valamint ugyanezen nemzetiségek száma az 1985 után áttelepülők nélkül*

Number of Ukrainian population by district and number of this national/ethnic group excluding the analysed immigrant population

Ukrán áttelepülők (4 036 fő, a ruszin áttelepülők térképi ábrázolása nem lehetséges)

Őshonos ruszin településterület Magyarországon

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

Megjegyzés: * A térképeken lévő 1990 és 2011. évi adatok összehasonlítása torzítást okozhat, mert 1990-ben csak az első és egyetlen nemzetiség szerepel, míg 2011-ben az első és a második is. ** Az áttelepült ruszinok területi vizsgálatára nem nyílt lehetőség, ezért helyettük az ukránok szerepelnek.

Az 1985 után áttelepülők minden nemzetiségünk hagyományos településterületét jelentősen átrajzolták (7., 8. és 9. ábrák). A románság és a ruszinság esetében már rá sem lehet ismerni az őshonos magyarországi román közösségek területi mintázatára (a ruszin áttelepülőket nem, csak az ukránokat tudjuk térképezni). A szlovák településterület jelentős része változatlan ugyan, de az egyik legfontosabb településterületi súlypont immár a magyarországi szlovákság tradicionális lakóhelyeitől távol található: a Mosonmagyaróvári és kisebb mértékben a Győri járásban. A külföldi térségekből érkező szerbesség áttelepülése szintén jelentősen túlterjed az őshonos szerb térségeken. A németesség esetében is hasonlóan változott a mintázat.

Látható, hogy nemzeti kisebbségeink közül a németek, a románok, a szlovákok és a szerbek elég jelentős arányban élnek a hagyományos településterületeiken (17. táblázat). Az áttelepülő nemzetiségek számára azonban többnyire nem jelent különösebb vonzerőt az azonos nemzetiségű őshonos közösségek jelenléte. A nemzetiségi áttelepülőkre nem jellemző, hogy az őshonos nemzeti-ségi településterületeken telepedtek volna le.

Kivételként a szerb és a német áttelepülők említhetők, akik relatíve magas arányban jelentek meg az őshonos nemzetiségi településterületeken is. Különösen a németesség már említett sajátos háttérű csoportjai (egykori kitelepítettek leszármazottjai, betelepülő nyugdíjasok) esetében sokatmondó, hogy körükben

átlagon felül népszerű célterületet képeznek egyes tradicionális németek által lakott térségeink is (Közép-Magyarországon kívül Veszprém, Baranya, Tolna, Bács-Kiskun egyes térségei, Sopron környéke). Ugyanakkor látni kell, hogy az áttelepülő némettség olyan kis arányú az őshonos csoportokhoz képest (összevetve a többi itt elemzett nemzetiséggel), hogy érdemi településterületi elválást nem is tudnának okozni. A német településterületek ennek ellenére jelentősen megváltoztak 1990 óta, de ez a németnek vallók számának növekedése és az adatfelvétel módjának már említett változása miatt történt.

17. táblázat: Az őshonos (vidéki) nemzetiségi településterületen élő nemzetiségi lakosok koncentrációja*

Concentration of national minority groups living in their traditional rural settlement area by nationality/ethnicity and immigration background

Megnevezés	Az őshonos nemzetiségi településterületen élők száma, 2011, fő	Az őshonos nemzetiségi településterületen élő nemzetiségi lakosok aránya az adott nemzetiség származási csoportjának (ld. őshonos/áttelepült) összlétszámán belül (zárójelben arány a budapesti közösségek beszámítása nélkül), 2011, %
Őshonos román közösségek (1990)	4 674	43,5 (49,3)
Áttelepült román közösségek	1 525	8,1 (11,3)
Őshonos szlovák közösségek (1990)	4 823	46,1 (49,9)
Áttelepült szlovák közösségek	261	8,3 (10,2)
Őshonos szerb közösségek (1990)	1 069	36,8 (42,2)
Áttelepült szerb közösségek	706	26,8 (38,7)
Őshonos ruszin közösségek (2001)	171	8,3 (12,8)
Áttelepült ukrán közösségek ^{a)}	38	0,9 (1,3)
Őshonos német közösségek (1990)	14 152	45,9 (50,2)
Áttelepült német közösségek	1 313	18,6 (22,4)

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

Megjegyzés: * Őshonos nemzetiségi területek meghatározása a következő módszertan szerint történt:

- Szerbek esetében az 1990-es népszámlálás szerint legalább 5%-ban szerb nemzetiségű, vagy minimum 100 fős szerb közösséggel rendelkező 20 ezer fő alatti településeket magukba foglaló járásook.
- Románok esetében az 1990-es népszámlálás szerint legalább 5%-ban román nemzetiségű, vagy minimum 100 fős román közösséggel rendelkező 20 ezer fő alatti településeket magukba foglaló járásook.
- Németek esetében az 1990-es népszámlálás szerint legalább 10%-ban német nemzetiségű, vagy minimum 100 fős német közösséggel rendelkező 20 ezer fő alatti településeket magukba foglaló járásook.
- Szlovákok esetében az 1990-es népszámlálás szerint legalább 10%-ban szlovák nemzetiségű, vagy minimum 100 fős szlovák közösséggel rendelkező 20 ezer fő alatti településeket magukba foglaló járásook.
- Ruszinok esetében a Múcsonyt és Komlóskát magukba foglaló járásook 2001-es népszámlálás szerinti ruszin népessége.

^{a)} Az áttelepült ruszinok területi vizsgálatára nem nyílt lehetőség, ezért helyettük az ukránok szerepelnek.

Az egyes nemzetiségek őshonos településterületein nagyon csekély arányban vannak jelen ugyanazon nemzetiség áttelepülői (18. táblázat). A románság viszonylag magas (25%) értékei csupán azzal magyarázhatók, hogy a Nagyváradhoz és az Aradhoz közeli határon átnyúló agglomeráció román áttelepülői olyan térségekben telepednek le, ahol egyébként őshonos magyarországi román közösségek is élnek. A városok körében tapasztalható magasabb értékek a románság és a szerbség körében azzal indokolhatók, hogy az őshonos közösségeknek tradicionálisan otthont adó városok mind nagyvárosok, amelyek általában is nagyobb vonzerőt jelentenek az áttelepülők számára.

18. táblázat: A tradicionális vidékies és a városias településterületen élő nemzetiségi áttelepülők aránya az adott nemzetiség összes áttelepülőjén belül*

Rate of the Romanian, Slovak, Serb, and German immigrant population living in the traditional rural or urban settlement area of their national minority group in Hungary within the whole immigrant population of the same national/ethnic background

Nemzetiség	Vidékies településterület	Városias településterület	
	Arány, %	Arány, %	Arány Budapest nélkül, %
Román (18840 fő)	25,8	69,2	14,1
Szlovák (3284 fő)	4,1	9,1	1,2
Szerb (2879 fő)	41,4	50,5	21,9
Német (10051 fő osztrákokkal együtt)	1,7	3,3	1,3

Forrás: KSH, 2011-es népszámlálás és Szabó (2015) adatai alapján saját számítás.

Megjegyzés: * Őshonos városias térségek meghatározása a következő módszertan szerint történt:

- Szerbek: az 1990-es népszámlálásban minimum 100 fős szerb közösséggel rendelkező 20 ezer fő feletti településeket bennfoglaló járások.
- Románok: az 1990-es népszámlálásban minimum 100 fős román közösséggel rendelkező 20 ezer fő feletti településeket bennfoglaló járások.
- Németek: az 1990-es népszámlálásban minimum 200 fős német közösséggel rendelkező 20 ezer fő feletti településeket bennfoglaló járások.
- Szlovákok: az 1990-es népszámlálásban minimum 100 fős szlovák közösséggel rendelkező 20 ezer fő feletti településeket bennfoglaló járások.

KONKLÚZIÓK

Jelen tanulmány eredményei szerint a környező országokból és elődállamaikból érkező magyartól eltérő nemzetiségi közösségek száma a magyarokhoz viszonyítva csekély. Arányuk az áttelepülőkön belül nem éri el a 20%-ot, és a legna-

gyobb áttelepülő népességet adó szomszédos országokban is 15% alatti (kivéve Szlovákia kiugró, csaknem 30%-os aránya). Ezek az alacsony számok nagy arányban magukba foglalnak olyan nemzetiségi lakosokat, akik magyar nemzetiséggel is rendelkeznek.

A nemzetiségi áttelepülők döntően az anyaországukból érkeznek, de pályájukban érzékelhető a Kárpát-medence összetett etnikai lenyomata is. Így találhatók közöttük például Erdélyből érkező németek és örmények, Szerbiából érkező ruszinok és horvátok. A cigányság viszont meglepő módon szinte semmi Kárpát-medencei mobilitást nem mutat.

Feltételezhető, hogy a magyartól eltérő nemzetiségű áttelepülők nagyobb része többes identitást hordoz: többségüknek csak a másodlagos nemzetisége különbözik a magyartól. Ez tükrözheti a külhoni magyarok áttelepülés előtti asszimilációját, vagy akár a magyarságba történő beolvadást is (alapvetően áttelepülés után). A magyartól eltérő nemzetiségű áttelepülők egyébként erős asszimilációs hajlamot mutatnak: magyar nyelvismeretük általános, továbbá kifejezetten és kizárólag magyartól eltérő identitásúként csak kis hányaduk határozza meg magát. Körükben a vezető értelmiségi szakmák a magyar áttelepülőkötől eltérően nem felülreprezentáltak.

Az áttelepülő nemzetiségi közösségek létszáma persze nem elhanyagolható, különösen az őshonos nemzeti kisebbségi közösségekkel való összevetésben. A nemzetiségi áttelepülők az őshonos kisebbségektől alapvetően eltérő településterületen élnek. Ennek köszönhetően az egyes nemzetiségek magyarországi településterülete napjainkra teljesen átalakult, többnyire nagyon kiterjedt, karakterét veszítette. A szerbség és a németség esetében van csak relatíve nagyobb átfedés az őshonos nemzetiségi térségek és a nemzetiségi áttelepülők lakóhelyválasztása között. A németség körében erőteljesen jelen lévő rekreációs vagy mezőgazdálkodási célú letelepedést tehát a tradicionális nemzetiségi térségek is orientálhatják, különösen a magyarországi gyökerekkel rendelkezők körében (kitelepítettek és leszármazottjaik).

A románság esetében mintegy véletlen egybeesésként a nagyváradi és az aradi agglomerációból áttelepülő románok olyan térségekbe is érkeznek, amelyek egyben a magyarországi románság őshonos településterületei is. Szintén nagymértékben köszönhető a határon átnyúló agglomerációknak, hogy az áttelepülő románság és szlovákság az összes romániai és magyarországi áttelepülőnél nagyobb arányban koncentrálódik a határ mentén és kisebb arányban Közép-Magyarországon. Az agglomerációs folyamatok is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a nem magyar nemzetiségűek aránya fokozatosan emelkedik az összes áttelepülőn belül.

DISZKUSSZIÓ

Számosságában ugyan nem jelentős folyamat a magyartól eltérő nemzetiségűek Kárpát-medencei áttelepülése, de sajátosságai miatt nemzetstratégiai szempontból mégis kifejezetten érdekfeszítő jelenség.

Ez az áttelepülő népesség az egyedüli a Kárpát-medencében, amelynek jelentős asszimilációs hajlama van a magyarságba történő beolvadásra. Hiszen a magyarság minden nemzetrésze asszimilációs veszteségnek van kitéve (Kiss 2016), nem említve persze a legutóbbi időszakokban kialakult sajátos potenciális asszimilációs nyereségeket a Kárpátalján, vagy esetleg a Vajdaságban. Mindebben még inkább különleges helyzetben vannak az asszimilációs hatásoktól jóval függetlenebb módon fejlődő szlovák és román határ menti agglomerációs áttelepülő közösségek.

Az egyes áttelepülő közösségekkel mint külön célcsoportokkal célszerű lenne differenciáltan foglalkoznia az oktatás- és közszolgáltatás-szervezési politikáknak, segítve a magyar és a nem magyar közösségek számára egymás megismerését. Egyaránt célirányos támogatásra érdemesek az asszimilációs utat választó áttelepülők erőfeszítései, valamint a Magyarországon is őshonos és elismert nemzetiségükben való megmaradást választó áttelepülők törekvései.

Az őshonos nemzetiségi közösségekre nincsen feltétlenül jó hatással a külhoni nem magyar nemzetiségűek áttelepülése, különösen nem a jelenlegi önkormányzati rendszereik által nyújtott feltételekkel. A közösségek számosságukban potenciálisan felhíghulhatnak asszimilálódó és még náluk is gyengébb identitás-mintákat (ld. csak másodlagos nemzetiség) hordozó áttelepülőkkel. Mindeközben az őshonos településterületek beleolvadtak az áttelepülők miatt két évtized alatt túlságosan szétterjedt és így karakterét veszített nemzetiségek által magasabb arányban lakott térségekbe. A legtöbb őshonos nemzeti kisebbségünk önmeghatározásának ugyanakkor fontos része a karakteres tradicionális településterületük (Fehér 1993). Mindehhez annak tükrében is érdemes viszonyulni, hogy az alapvető fejlesztési tervdokumentumok – már a 2005. évi Országos Területfejlesztési Konceptió, majd a 2014. évi Országos Fejlesztéspolitikai és Területfejlesztési Konceptió – feladatul jelöli ki a nemzetiségek által magas arányban lakott térségek sajátos táji és kulturális erőforrásainak megőrzését és az azokra épülő fejlesztéseket (egyébként a külhoni magyarok által lakott térségek hazai fejlesztési elképzeléseinek tükör-megfontolásaként).

Célszerű lenne ezért a tradicionális nemzetiségi közösségeket és településterületeiket még egyazon nemzetiségi csoporton belül is külön kezelni a nemzeti kisebbségi, az oktatás és kulturális örökségvédelmi politikákban. Ugyanakkor

meg kellene vizsgálni annak lehetőségét is, hogy az őshonos nemzeti kisebbségi közösségek valóban juthassanak előnyökhöz (pl. nyelvművelési, kulturális, gazdasági) az ugyanazon nemzetiségű áttelepülők helyi vagy országos közösségei révén. Mindezt úgy, hogy sajátos tradicionális értékeik ne kerüljenek veszélybe.

A népszámlálási adatbázis a tanulmányban közölnél természetesen több változó bevonására, sokoldalúbb vizsgálatokra is lehetőséget ad e sajátos népesség körében (pl. családi állapot, képzettség). Az eddigi eredmények ismeretében a jövőben érdemes lehet ezeket az elemzéseket is lefolytatni.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönöm Szabó Laurának e tanulmány elkészítését lehetővé tevő előkészítő munkáját, a kiinduló népszámlálási adatbázis kialakítását és az adatértelmezési módszertan kidolgozását. Köszönöm Szabó Baláznak az adatkezelésben, a táblázatok, ábrák és térképek összeállításában nyújtott segítségét, Csécsi Dávidnak a szövegkezelésben nyújtott segítségét.

IRODALOM

- Bindorffer Györgyi 2010: A jövevényektől az államalkotó tényezőkig - Nemzetiségek és nemzetiségpolitika Magyarországon 1790-től napjainkig. In Gyulavári Tamás - Kállai Ernő (szerk.): *A magyarországi nemzetiségi közösségek történelme és jelene*. Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest, 1-144. <http://www.kisebbsegiombudsman.hu/data/files/184992660.pdf>
- Fehér István 1993: *Az utolsó percben – Magyarország nemzetiségei 1945-1990*. Kossuth Könyvkiadó, 27-38, 49-60.
- Gödri Irén 2004: Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón. *Erdélyi társadalom*, 2(1), 37-54.
- Gödri Irén 2010: Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In Hárs Ágnes - Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció, változó környezet*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 87-124.
- Hajdú Zoltán 2009: Hol él a magyar nemzet? Államterület, államhatár-változások, államföldrajz és a nemzet kölcsönviszonyának szemlélete a magyar földrajztudományban 1947-ig. In Cieger András (szerk.): *Kötőerők – Az identitás történetének térbeli keretei*. Atelier, Budapest, 105-137.
- Hardi Tamás - Zubriczký Gabriel 2012: A határon átnyúló szuburbanizáció – Pozsony esete. In Kupa László (szerk.): *Együttélés és együttműködés – Interetnikus kooperáció Közép-Európában*. Virágmandula Kft., Pécs, 173-185.
- Illés, Sándor - Kincses, Áron 2008: Foreign Retired Migrants in Hungary. *Hungarian Statistical Review*, 12 (86), 88-111.
- Kapitány Balázs 2015: A magyarországi történelmi kisebbségi közösségek demográfiai viszonyai és perspektívái 1990-2011 között. *Kisebbségkutatás*, 24(3), 69-101.
- Kapitány Balázs 2015a: Külhoni magyar közösségek. In Monostori Judit - Őri Péter - Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2015*, KSH NKI, Budapest, 227-240.
- Kincses Áron 2014: A Magyarországon élő külföldi állampolgárok területi koncentrációja, 2001-2011. *Területi Statisztika*, 54 (6), 531-549.
- Kincses Áron 2015: *A nemzetközi migráció Magyarországon és a Kárpát-medence magyar migrációs hálózatai a 21. század elején*. KSH Műhelytanulmányok 8., KSH, Budapest.
- Kincses Áron 2015a: Román állampolgárok Magyarországon a 2011-es népszámlálás adatai alapján. In Fábián Attila - Bertalan Laura (szerk.): *Otthon a Kárpát-medencében – Területfejlesztési Szabadegyetem 2011-2015.*, Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 185-203.
- Kincses Áron - Bálint Lajos 2016: Vándorlási települési hálózatok a Kárpát-medencében. *Területi Statisztika*, 56 (1), 89-108.
- Kiss Tamás 2016: Demográfiai körkép – A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 25(1), 24-48.
- Kocsis Károly - Tátrai Patrik (szerk.) 2012: *A Kárpát-Pannon térség változó etnikai arculata / Changing Ethnic Patterns of the Carpatho-Pannonian Area*. 3. kiadás / 3rd edition. MTA CSFK Földrajztudományi Intézet / HAS RCAES Geographical Institute, Budapest.
- Rechnitzer János 2005: Az osztrák-magyar határ menti együttműködés múltja, jelene. *Tér és Társadalom*, 19 (2), 7-29.

- Sárosi Annamária – Melegh Attila 2015: Magyarország bekapcsolódása a migrációs folyamatokba. Történeti – strukturális megközelítés. *Demográfia*, 58(4), 221-265.
- SEEMIG 2014: Managing Migration in South East Europe transznacionális együttműködési projekt „Helyzetkép a magyarországi elvándorlásról” című sajtótájékoztatójának sajtóanyaga. KSH, Budapest.
- Szabó Laura 2015: *Adatleválogatás és leíró elemzés a szomszédos országokból és előd-államaikból 1985 után Magyarországra áttelepült népesség demográfiai hatásáról Magyarország népességére a 2011. évi népszámlálás alapján*. Készült a Nemzetstratégiai Kutatóintézet megrendelésére. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Tátrai Patrik 2014: Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után. *Területi Statisztika*, 54 (5), 506–523.
- Tóth Pál Péter 2004: A környező országokból Magyarországra vándorlók szocio-demográfiai összetétele és szocio-kulturális háttere. *Demográfia*, 47(3-4), 231–264.

NON-HUNGARIAN IMMIGRANTS TO HUNGARY FROM NEIGHBOURING COUNTRIES. MAIN FEATURES AND SPATIAL PATTERNS OF THE MIGRATION, AND THE POSSIBLE EFFECTS ON NATIVE MINORITY COMMUNITIES

ABSTRACT

This study aims to analyse the immigration flows from the neighbouring countries to Hungary. This type of immigration is mainly maintained by Hungarians living outside of Hungary, but non Hungarians also take part in it in a small number. The article focuses on these other nationalities, it maps their geographical distribution, the reasons behind their motivations (e.g. the effects of cross-border agglomerations), and also the differences between these new comer communities and the native national minority communities.

STABILITÁS ÉS VÁLTOZÁS AZ IDŐSEK HÁZTARTÁS- SZERKEZETÉBEN

Monostori Judit

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunk az idősek háztartásszerkezetében 1990 és 2011 között bekövetkezett változásokat mutatja be keresztmetszeti adatok felhasználásával és longitudinális megközelítésben. A vizsgált időszak fontos változása az egyedül élők és az elváltak arányának növekedése az idősek több korcsoportjában. Életpálya megközelítésben az egyszemélyes háztartások időben nagy stabilitást mutatnak. A 11 éves megfigyelési időszak alatt az egyszemélyes háztartástípusból volt a legkisebb a kilépési mobilitás. Ez azt jelenti, hogy ha valaki egyedülállónak válik, nagyon kevés esélye van arra, hogy idős korában ismét együtt éljen valakivel. A másik komolyabb változás a tekintetben figyelhető meg, hogy 1990 óta növekedik a partner nélkül, gyermekeikkel élő idősek aránya. Arányuk a „fiatalabbak” körében emelkedett, ami arra utal, hogy a fiatal generációk kései önállósodása, a párkapcsolataik törékenysége komoly hatással vannak még a 60 év feletti generációk családszerkezeti formáira is. Az egyéni életpályák mikroszintű vizsgálata rámutatott arra, hogy a 2001-ben 55-69 év közötti népesség felét érintette valamilyen családszerkezeti változás a vizsgált 11 éves periódusban. A nők és a fiatalabb kohorszok körében valamivel nagyobb volt az érintettség, azaz rájuk jellemzőbb volt, hogy család összetételük megváltozott 2001 és 2012 között.

Tárgyszavak: idősödés, családszerkezet, háztartásszerkezet, intézeti háztartások, panel kutatás

Monostori Judit, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

E-mail: monostori@demografia.hu

BEVEZETÉS

A népesség, és ezen belül az idősök háztartásszerkezetének alakulását makroszintű strukturális változások és mikroszinten működő hatásmechanizmusok is befolyásolják. A hosszú távú makrohatások közül a család gazdasági szerepének a megváltozását, az iskolai végzettség szerinti struktúra átalakulását, a gazdaság ágazati szerkezetének, a megélhetési viszonyoknak a megváltozását, valamint az állam társadalompolitikai szerepének átalakulását említhetjük meg. A XX. század első feléig sokkal inkább kijelölt pályán haladt, hogy az emberek milyen háztartás-struktúrában élték az életüket. A többgenerációs együttélési formák széles körben való elterjedtsége időszakában inkább arról beszélhetünk, hogy az egyének háztartáson belüli helyzete változott meg az életpálya során. A születésük utáni években gyermekként, fiatal felnőtt korukban az újabb generációk szüleiként, később idősödő szülőként, majd a család legidősebb tagjaként élték életüket. Családon belüli szerepük ezekhez a szakaszokhoz kapcsolódott. Továbbá az is jellemző volt, hogy az idősök mindvégig aktív tagjai maradtak a háztartásnak. Ma az életpálya különböző szakaszaiban más-más háztartás-szerkezetben élünk, idős korunkra nagy eséllyel kiszakadunk gyermekeink, unokáink közvetlen közelségéből. Életünk utolsó szakaszára többnyire egyedül maradunk.

A hosszú távú folyamatok mellett rövidebb távon is fontos változások zajlottak le, amelyek hatással vannak az idősök együttélési mintáira. A többgenerációs életforma további visszaszorulásával, az egyéni és a családi életpályák diverzifikálódásával, az alkalmazotti munka és a nyugdíjrendszer kiterjedésével és a várható élettartam megnövekedésével az idős kor egy önálló, a korábbi életszakaszoktól jól elkülöníthető szakasszá vált sok szempontból is. Ráadásul egy időtartamát tekintve folyamatosan növekvő életszakaszról van szó. 1980-ban egy 60 éves magyar férfi várható élettartama 14,6 év volt, 2014-ben 17,6. Egy ugyanilyen életkorú nő 1980-ban átlagosan még 18,4, 2014-ben már 22,5 életév-re számíthatott.

A tanulmány címében jelzett „stabilitást és változást” a fent említett makroszintű strukturális átalakulások tükrében értelmezzük, ám írásunk alapvetően a mikroszintű folyamatokra fókuszál, ezekbe ágyazva mutatja be az idősök háztartásszerkezetében az elmúlt két évtizedben bekövetkezett változásokat.

A mikroszintű tényezők köréből elsősorban az egyének életciklusához kötődő jellemzők, az anyagi körülmények, a szülői családtól hozott kulturális és demográfiai minták, az idős kor előtti életszakasz demográfiai eseményei azok, amelyek kényszerek és lehetőségek formájában alakítják az érintettek háztar-

tájszerkezetét. Ezeken kívül még számos egyéni döntés, preferencia formálja az együttélési formákat, amelyek így igen széles skáláját teremtik meg a mai társadalmakban megjelenő háztartástípusoknak.

Tanulmányunkban azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogyan alakulnak át az együttélési minták idős korban, milyen befolyást gyakorol erre az a tény, hogy a 60. életév utáni életszakasz meghosszabbodott, és az ún. legidősebbek – a 80–85 év felettiak – aránya növekszik legnagyobb mértékben a mai magyar társadalomban is. Rámutatunk arra, hogy az együttélési formák tekintetében mely tényezők mutatnak térben és időben is viszonylag nagy állandóságot, és milyen következményei vannak az utóbbi évtizedek változásainak.

Bár idős korban kevesebb életesemény történik, mint a fiatalabb életszakaszunkban, a háztartásszerkezet alakulását tekintve ez az időszak is hoz változásokat, részben az idősek, részben a gyermekek életeseményeinek következtében. Mindezek közül a legfontosabb, legnagyobb változást hozó esemény kétségkívül a társ elvesztése, az özvegyülés, amely jellemzően egyedülléthez vezet. Az egészségi állapot megromlása is állhat a háztartásszerkezeti változások mögött, hiszen a magát ellátni képtelen egyedül élő szülő újra összeköltözhet gyermekeivel, esetleg intézetbe is kerülhet (Dostie – Léger 2015). A fiatalabbak körében pedig szerepet játszhat a gyermekek szülői házból való kiköltözése is, amely után az idősödő szülők magukra maradnak (ezekről lásd Evandrou et al. 2001, Mutchler – Burr 1991, Boersch-Supan et al. 1988).

Számos kutatás foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy a párkapcsolatok növekvő instabilitása hogyan befolyásolja a generációk közötti kapcsolatot és az együttélési mintákat (lásd Doyle et al. 2010, Arber – Timonen 2012). Ennek a kérdésnek a vizsgálata szorosan összefügg azzal, hogy vajon a család, mint gazdasági egység funkciójának gyengülése mellett mivel magyarázhatjuk még azt, hogy egyre többen vannak, akik az életpálya különböző időszakasaiban – különösen idős korban – hosszabb ideig is egyedül élnek. Az egyedüllét oka ugyanis nem csupán a társ elvesztése, halála lehet, hanem az is, hogy az érintettek elválnak, és nem létesítenek újabb párkapcsolatot. A hazai statisztikák is utalnak arra, hogy a válások között egyre nagyobb arányban találunk olyanokat, amelyek több évtized után, a gyermekek „kirepülését” követő szakaszban történnek. Feltételezhetjük tehát, hogy az egyedülélővé válás okai is változnak az idők során. Nemcsak az idősek saját, hanem a gyermekek törékenyebb párkapcsolata is hatást gyakorolhat a háztartásszerkezetükre. És nem csupán abban a formában, hogy a gyermekek egy válás után hosszabb-rövidebb időre viszköltöznek a szülőkhöz, hanem más vonatkozásban is. A szülővel való stabil,

támogató kapcsolatot ugyanis gyengítheti is, ha a gyermek partnerkapcsolata nem stabil, esetleg felbomlik.

A családi együttélési forma az objektív és a szubjektív jólét alakulásának egyik legfontosabb meghatározója. Az egyedül élő idősök például jobban rászorulnak az egészségügyi és a szociális ellátórendszer támogatásaira, gyakrabban vesznek igénybe házi segítségnyújtást, hamarabb válnak elesettebbé, mint a családban élő társaik. Általában anyagi helyzetük is rosszabb, hiszen költségeik jelentős részét nem tudják másokkal megosztani. Nagyobb kiszolgáltatottságuk következtében lelkiállapotuk is labilisabb lehet, körükben magasabb a magukat magányosnak érzők aránya is (Dykstra et al. 2005). Mindez indokolja, hogy tanulmányunkban kiemelten foglalkozunk az egyedülállóvá válás demográfiai-szociológiai jellemzőivel.

ADATOK

A makroszintű változásokat leíró keresztmetszeti adataink az elmúlt két évtized censusaiból (1990, 2001, 2011) származnak. A nagy mintaelemszám lehetővé teszi, hogy részletesebb háztartásszerkezeti elemzéseket végezzünk, és a censusok teremtik meg a lehetőségét annak is, hogy számításokat végezzünk a magánháztartásban és az intézményekben élő idősök arányáról.

Az idős életszakaszban történt mikroszintű háztartásszerkezeti változásokat az *Életünk fordulópontjai* demográfiai panel adatfelvétel alapján mutatjuk be, amely 2001-ben indult el Magyarországon. A mintába bekerült személyek életét 11 éven keresztül követte az adatfelvétel. Felkeresésükre eddig négyszer, 2001-ben, 2004-ben, 2008-ban és 2012-ben került sor. A 2001-es kiinduló mintanagyság 16 363 fő volt. Az évek során a minta egy része meghalt, más része külföldre vagy intézetbe költözött, és számottevő volt a lemorzsolódás (a válaszadás visszautasítása, a válaszképtelenség) mértéke is (lásd Bartus 2015, Makay 2016). Összességében 8103 személy sikeres kérdezése történt meg mind a négy adatfelvételi hullám során.

Elemzésünkbe azokat a személyeket vontuk be, akik 2001-ben 55–69 év közöttiek voltak, azaz 1932 és 1946 között születtek, és mindvégig benne voltak az adatfelvételben. A súlyozatlan minta elemszáma 1908, a súlyozotté pedig 1588 főt tett ki (*1. táblázat*).

Amint az *1. táblázat* is mutatja, az idősök körében a megfigyelt népesség egészséhez képest lényegesen nagyobb (21%) azoknak az aránya, akik a megfigyelési

időszak alatt meghaltak. Értelemszerűen az ő életpályájukat nem tudtuk mindig megfigyelni, így kimaradtak az elemzésünkből.

1. táblázat: A panel elemzésben használt adatbázis minta- és alminta elemszáma az adatfelvétel hullámaiban (N)

Size of the sample and subsample used in the analysis in each wave of the panel survey (N)

	Teljes minta				1932–1946 között született kohorszok (súlyozatlan)			
	2001	2004	2008	2012	2001	2004	2008	2012
Sikeres interjú	16 363	13 540	10 449	8103	3697	3093	2473	1908
Meghalt		500	638	596		215	278	271
Külföldre költözött		n.a.	128	127		n.a.	3	1
Válaszadás visszautasítása		1041	1312	1038		217	220	178
Egyéb		1282	1013	585		172	119	115

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001–2012-es adatfelvételek.

Megjegyzés: Az „egyéb” kategória az alábbiakat tartalmazza: válaszképtelenség; nem található meg a keresett személy; ismeretlen helyre költözött.

Az *Életünk fordulópontjai* adatfelvételben a háztartásszerkezeti változásokat négy időpontban figyeljük meg, mivel az egyes adatfelvételi hullámok közötti időszokról nincsenek megbízható adataink. Ezáltal kismértékben alábecsüljük a családszerkezeti változások arányát, hiszen lehetséges, hogy a két adatfelvételi hullám között zajlottak változások, de ha a következő hullámban az előzővel azonos együttélési formát regisztráltunk, akkor azokat nem tudtuk figyelembe venni. Részben ez az oka annak is, hogy nem eseménytörténeti elemzést végeztünk, hiszen nem tudjuk pontosan megmondani, hogy egy adott együttélési forma bekövetkezett-e vagy sem az egyéni életpályán, és az mikor történt. Így tulajdonképpen csak az egyes hullámok alatt megfigyelt családszerkezeteket vizsgáljuk, részben az egyik hullámról a másikra, részben pedig az első hullámban és a negyedik hullámban megfigyelt adatok alapján.

A kétváltozós elemzések mellett kutatásunkban logisztikus és multinominális logisztikus regressziós elemzéseket végzünk. Ez utóbbiak mutatnak rá arra, hogy az egyes demográfiai és szociológiai ismérvek milyen szerepet játszanak az idős életpályán bekövetkező háztartásszerkezeti átalakulásokban.

AZ IDŐSEK HÁZTARTÁSSZERKEZETÉNEK ALAKULÁSA AZ UTÓBBI KÉT ÉVTIZEDBEN

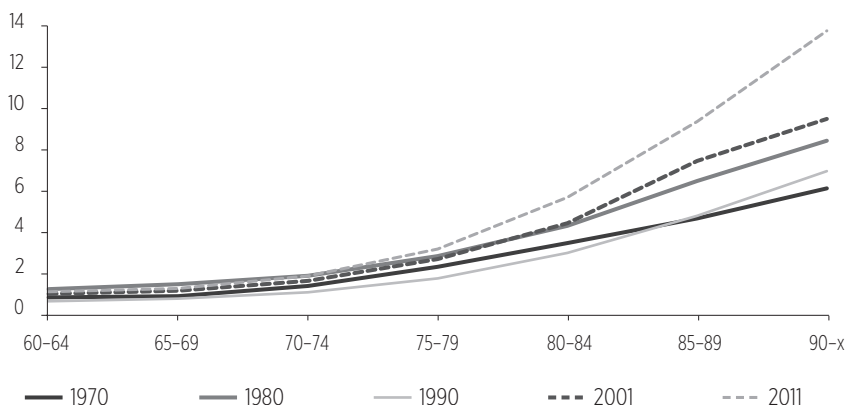
A lakossági vizsgálatokon alapuló kutatások többsége – így a mi kutatásunk is – alapvetően a magánháztartásokban élő idősök megfigyelésére szorítkozik, noha az idősök egy része élete utolsó éveit intézetben éli le. Más európai országokkal összevetve a magyarokra kevésbé jellemző az intézetbe vonulás/kerülés.¹ Különösen igaz ez a magyar férfiakra, akiknek a túlnyomó többsége még a 80–90-es éveiben is magánháztartásban él. Ennek oka alapvetően az, hogy a férfiak körében alacsony azok aránya, akik túlélnek a partnerüket, és egyedül kell magukról gondoskodniuk. Az intézetbe kerülés valószínűsége pedig elsősorban azoknál növekszik meg, akik egyedül élnek, azaz elsősorban a nők körében.

Az utóbbi évtizedekben ugyanakkor az intézetben élők aránya lassan növekedett, ami nem csupán annak köszönhető, hogy az idősök körében egyre nagyobb az ún. legidősebb idősök (85 éves és idősebb népesség) száma, hanem annak is, hogy az intézetben élők aránya már a 75 év felettiek körében is emelkedésnek indult (*1. ábra*). A 2011-es népszámlálás adatai szerint a 60 éves és idősebb népesség körében valamivel több mint 63 ezret tett ki az intézeti háztartásban élők száma.

Az intézményekben élők alacsony arányának feltehetően az az oka, hogy az állami intézményrendszer szűk kapacitásokkal rendelkezik, a magánszektor szolgáltatásaihoz pedig csak a jómódúak férhetnek hozzá. Szerepet játszhat benne az állami intézmények rossz állapota és szolgáltatásainak alacsony színvonala is, és ezzel összefüggésben a kedvezőtlen lakossági megítélése, illetve azok a beállítódások, amelyek az idősgondozás ügyét még ma is gyakran az idősöket körülvevő család feladatának tekintik. Ez abban a kontextusban jelenik meg komolyabb problémaként, hogy egyre kevesebben élnek egy háztartásban a gyermekeikkel és azok családjával, viszonylag alacsony azon gyermekek aránya, akik úgy vélik, hogy a gyermekeknek össze kellene költözniük idős szüleikkel, és az idősök körében is alacsony a támogatottsága annak, hogy amennyiben olyan állapotba kerülnek, hogy nehezen tudják ellátni magukat, szívesen összeköltöznének gyermekeikkel. Az 1932 és 1946 között születettek csoportjában nem érte el a 10%-ot azok aránya, akik életük utolsó szakaszában össze szeretnék költözni családtagjaikkal (*2. táblázat*).

¹ Erre vonatkozóan lásd az Eurostat CensusHub oldalait: <https://ec.europa.eu/CensusHub2/query.do?step=selectHyperCube&qhc=false> Letöltés: 2016. november 20.

1. ábra: Az intézetben élők aránya az idősek különböző korcsoportjaiban (%)
Rate of institutionalisation among older people by age group (%)

Forrás: KSH, Cenzusok. A KSH Népszámlálási főosztályon Kovács Marcell nem publikált számításai.

2. táblázat: Az idősellátás módjainak támogatottsága
Melyik állítást támogatja az alábbiak közül: Ha Ön már olyan idős lesz, hogy nehezen tudja egyedül ellátni magát, akkor mit szeretne...

Opinion about different types of eldercare in later life

	Megoszlás (%)	N
Elköltözni egy olyan otthonba, ahol szakember ellátásban részesülhet	17,9	272
Olyan megoldást találni, hogy továbbra is a saját otthonában élhessen	71,2	1080
Odaköltözni valamelyik családtagjához, összeköltözni valakivel	9,8	149
Egyéb megoldás	1,1	16
Összesen	100,0	1518

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001.

Megjegyzés: Az adatok az 1932 és 1946 között született kohorszokra vonatkoznak.

Mindezek után térjünk át a magánháztartásban élő idősek együttélési mintáinak vizsgálatára! A rendszerváltás utáni időszakban a magánháztartásban élő 60 éves és idősebb népesség legnagyobb csoportját azok teszik ki, akik partnerrel ketten élnek együtt. 1990-ben, 2001-ben és 2011-ben is 40% körüli volt az ide tartozó idősek aránya (3. táblázat). Az életkor előrehaladtával ennek a kategóriának a nagysága alapvetően csökkenő tendenciát mutat, azaz egyre többen veszítik el párjukat, és egyedül vagy más háztartásstuktúrában élnek tovább.

3. táblázat: Az idősek megoszlása háztartásszerkezet szerint (60+ népesség) (%)
Distribution of the elderly by household structure (60+ population) (%)

	1990			2001			2011		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
Pár gyermek nélkül	56,3	31,7	41,6	58,4	32,7	42,7	53,4	30,8	39,6
Pár gyermekkel	14,8	12,5	13,4	16,8	11,9	13,8	19,2	11,3	14,3
Csak gyermekével	2,6	7,3	5,4	3,1	12,5	8,8	4,3	13,7	10,0
Egyedül élő	12,7	30,8	23,5	14,2	36,0	27,5	17,6	37,7	29,9
Egyéb formában	13,6	17,8	16,1	7,4	6,9	7,1	5,6	6,5	6,2
ebből:									
Több családosban: párjával és egyéb személyekkel	6,8	3,2	4,7	5,5	2,3	3,6	2,4	1,2	1,7
Több családosban: gyermekével és egyéb személyekkel	0,9	3,2	2,3	0,2	0,3	0,3	0,1	0,1	0,0
Felmenő rokonként	0,3	1,1	0,8	0,1	0,7	0,5	0,0	0,2	0,0
Egyéb rokonként	1,7	4,2	3,2	0,7	2,2	1,6	0,9	1,9	1,5
Egyéb személyként	3,9	6,1	5,1	0,9	1,4	1,1	2,2	3,1	3,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>N</i>	<i>16 367</i>	<i>24 482</i>	<i>40 849</i>	<i>16 030</i>	<i>25 216</i>	<i>41 246</i>	<i>90 545</i>	<i>141 508</i>	<i>232 053</i>

Forrás: KSH, Cenzus 1990 és 2001, 2%-os minta, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.

Megjegyzés: (1.) Csak magánháztartásban élők. (2.) Az „egyéb formában” élők részletes kategóriái hierarchikus rendet mutatnak, azaz például, ha valakinek a partnere is a családban élt, akkor az első kategóriába került, függetlenül attól, hogy a gyermekei is ott élnek-e.

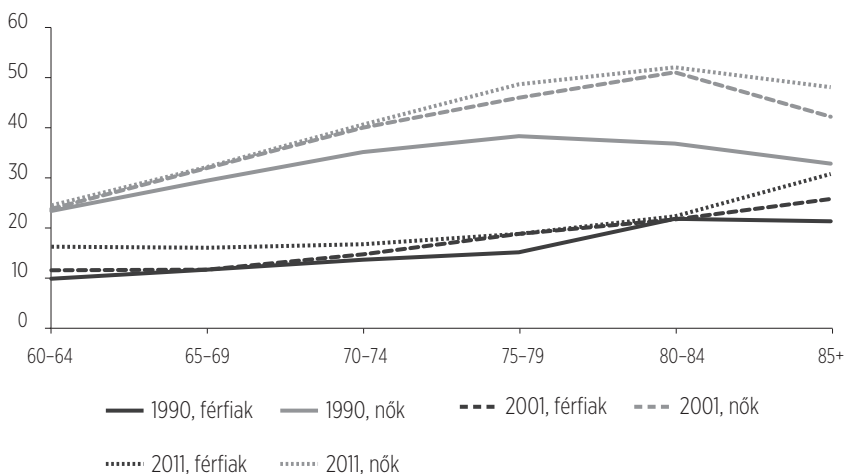
A férfiak körében minden korcsoportban sokkal magasabb a partnerükkel ketten élők csoportja, mint a nők körében. A nemek közötti különbségek már a 60-as éveikben járók körében is megmutatkoznak, de az idősebb korosztályokban még meghatározóbbá válnak. A legutolsó népszámlálás adatai alapján a 80-as éveikben járó férfiak körében két és félszer annyit tett ki a partnerükkel élők aránya, mint a nők körében. A 80 és 84 év közöttiek körében például a férfiaknak 56, míg a nőknek csupán 16%-a él ebben a háztartásszerkezetben (3. táblázat). Ez alapvetően a nemek szerint jelentősen eltérő halandósági mutatóknak köszönhető, azaz annak, hogy a férfiak várható élettartama rövidebb, mint a nőké. Emellett szerepet játszik az a tényező is, hogy ha a férfiak elveszítik a párjukat, akkor nagyobb eséllyel létesítenek újabb párkapcsolatot, mint a nők, bár mint később látni fogjuk, ennek a szerepe sokkal kisebb, mint a nemek közötti halandóság különbségének.

A 60 éves és idősebb népesség körében a második legnépesebb csoportot az egyedül élők teszik ki. Mindhárom népszámlálás azt mutatja, hogy az egyedül

élők aránya a nők körében magasabb, és azt is megfigyelhetjük, hogy az életkor előrehaladtával arányuk folyamatosan növekszik. Ez a növekvő trend csak a 80 év feletti csoportjaiban – 1990-ben már a 75-79 év közötti korcsoportban is – törik meg, aminek feltehetően az az oka, hogy ebben az életkorban többen elveszítik az önálló életvitelre való képességüket, és vagy gyermekeikhez költöznek, vagy pedig intézetbe kerülnek.

1990 óta a 60 éves és idősebb népesség körében az egyedül élők aránya növekedett. Ez a növekedés mind a nők, mind pedig a férfiak körében jellemző volt. A nőknél ez a növekedés olyan jelentős mértékű volt, hogy 2011-ben már ez volt a legnagyobb csoport, azaz ekkor már az egyszemélyes háztartásban élők aránya volt a legmagasabb a nők körében. A nők 38%-a egyedül élt, a 75 év felettieknek körülbelül a fele (2. ábra).

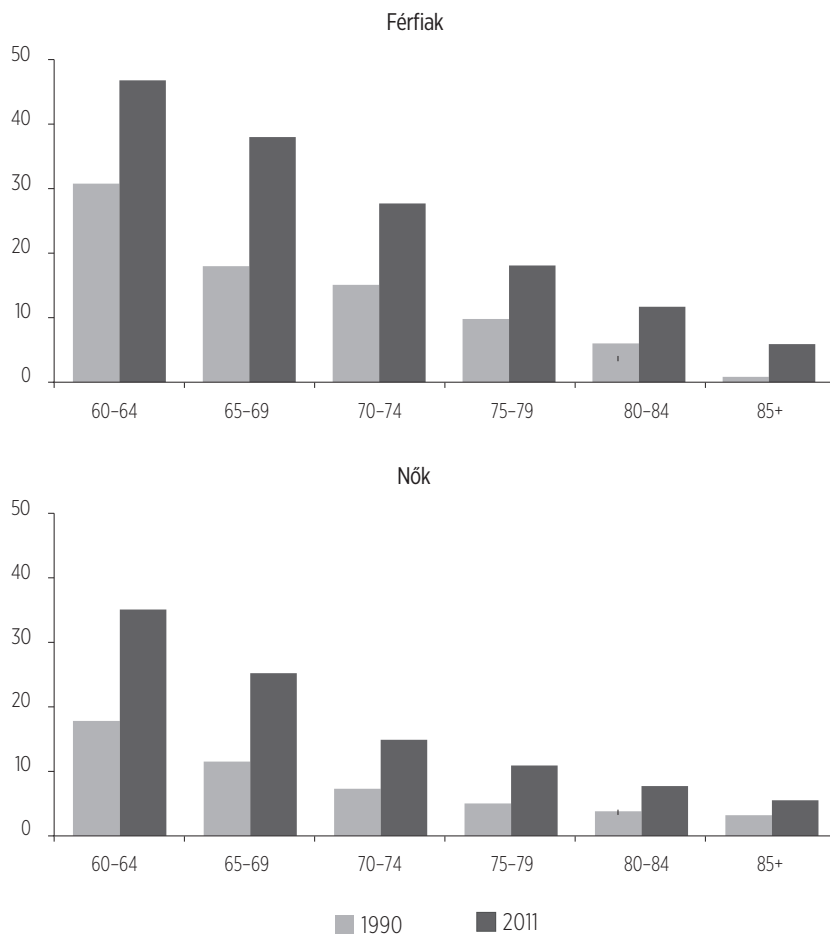
2. ábra: Az egyedül élők aránya az idősök különböző csoportjaiban (%)
Proportion of older people living alone by gender and age group (%)

Forrás: KSH, Cenzus 1990 és 2001, 2%-os minta, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.
Megjegyzés: Csak a magánháztartásban élők.

Nemcsak az egyedül élők arányának – minden 70 év feletti korcsoportban megfigyelhető – növekedése jelent változást az elmúlt két évtizedben, hanem az is, hogy 1990-hez képest az egyszemélyes háztartások körében csökkent az özvegyek és növekedett az elváltak aránya (3. ábra). Ezt úgy is megfogalmazhatnánk, hogy míg korábban meghatározó szerepe volt annak, hogy a férfiak előbb haltak meg, mint női partnereik, akik így özvegyekké váltak, napjainkban egyre fontosabb szerepe van a párkapcsolatok törékenyebbé válásának is.

3. ábra: Elváltak aránya az egyedül élők körében nemek szerint (%)
 Proportion of divorced among those living alone by gender and age group

Forrás: KSH, Cenzus 1990 és 2001, 2%-os minta, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.
 Megjegyzés: Csak a magánháztartásban élők.

Az utóbbi két évtized fontos változása az is, hogy az általunk ún. „egyéb háztartásszerkezet” kategóriába soroltak aránya – amelybe a három vagy annál több generációs családokban élők is tartoznak – jelentősen visszaesett. 1990-ben az idősek 16%-a élt ilyen háztartásban, 2011-ben mindössze 6%-uk. Tulajdonképpen ez egy hosszú évtizedek óta tartó folyamat utolsó szakasza, amelynek során szinte jelentéktelenné válik az ilyen háztartásban élők aránya. E vonatkozásban Magyarország adatai a kelet-közép-európai országok közül a

szlovén és a cseh adatokhoz állnak közel, míg Lengyelországban, Szlovákiában és Romániában jóval magasabb a három vagy több generációs háztartásban élők aránya (CensusHub adatok²).

4. táblázat: Az idősek megoszlása nemek és háztartásszerkezet szerint (60+ népesség), 2011 (%)
Distribution of the elderly by gender and household structure, (60+ population), 2011

	Magánháztartásban élők					Összesen	N
	Csak partnerével	Partnerével, gyermekeivel	Csak gyermekeivel	Egyedül élő	Egyéb formában		
	Férfiak						
60-64	45,9	27,5	5,1	16,0	5,4	100,0	29 320
65-69	56,0	19,7	3,8	15,8	4,7	100,0	21 960
70-74	59,6	15,5	3,3	16,5	5,0	100,0	16 280
75-79	60,7	11,5	3,7	18,6	5,5	100,0	11 291
80-84	55,9	10,3	4,3	22,1	7,4	100,0	7 318
85+	43,5	9,0	6,8	30,6	10,2	100,0	4 354
	Nők						
60-64	40,0	17,2	14,2	24,3	4,3	100,0	36 216
65-69	38,7	12,4	12,6	32,0	4,3	100,0	29 933
70-74	32,2	9,5	12,7	40,5	5,1	100,0	25 895
75-79	23,2	7,7	13,5	48,6	7,0	100,0	21 271
80-84	16,3	7,1	14,3	52,0	10,3	100,0	16 197
85+	12,9	6,4	16,8	48,0	15,8	100,0	11 977

Forrás: KSH, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.

Az 1990 után, de főként a 2000-es években lezajló háztartásszerkezeti változások közül az egyik legfontosabb az ún. „mama-hotelek” terjedése, ami azt jelenti, hogy a fiatalok napjainkban sokkal később válnak le a szülői házról, mint korábban. Ez a jelenség alapvetően a közép-kelet-európai és a dél-európai régióban vált kiterjedté. A folyamatok az idősek háztartásait is érintik, hiszen a 60-as éveikben járók körében egyre jelentősebb azoknak az aránya, akik gyermekeikkel élnek együtt. Noha az esetek egy részében nem arról van szó, hogy a gyermekek még nem költöztek el a szülői házból, hanem arról, hogy visszaköltöztek oda, és a visszaköltözést akár egy új család alapítása is megelőzhette, az arányok növekedése jól jelzi, hogy a „mamahotelek” terjedése még ezt a korosztályt is érinti.

² <https://ec.europa.eu/CensusHub2/query.do?step=selectHyperCube&qhc=false> Letöltés: 2016. november 20.

A gyermekükkel együtt élők arányának növekedése főként abból adódott, hogy azoknak az aránya növekedett meg, akik egyedüli szülőként élnek gyermekeikkel. Míg 1990-ben a 60 éves és idősebb nők 7%-a élt partner nélkül, csak a gyermekével/gyermekeivel együtt, addig 2011-ben már 14%-uk (4. táblázat). Ezt a folyamatot már az egyszülős családok összetételének vizsgálatakor is megfigyeltük, hiszen az egyszülős családok arányának – utóbbi évtizedekben tapasztalt – növekedése elsősorban abból adódott, hogy a fiatal felnőttekkel élő idősebb szülők aránya emelkedett jelentősebben (Monostori 2015).

A HÁZTARTÁSSZERKEZETET MEGHATÁROZÓ SZOCIO-DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐK

Az idős népesség együttélési mintáinak alakulását számos demográfiai és szociológiai ismérv befolyásolja. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a különböző ismérvek milyen módon határozzák meg annak a valószínűségét, hogy egy idős személy egy adott háztartásszerkezetben éljen. Az eddig vizsgált két demográfiai ismérv (életkor és nemi hovatartozás) mellett további olyan változók is bekerültek a magyarázó változók sorába, amelyek fontos szerepet játszhatnak a család/háztartásszerkezet alakulásában. Az egyik ilyen az iskolai végzettség, amely a társadalmi státusz aggregált mutatójának tekinthető. Nyilvánvalóan hasznos lenne a jövedelmi és a vagyoni helyzet beépítése is a modellbe, de a népszámlálások ilyen típusú adatokat nem tartalmaznak. Az iskolai végzettség mellett vizsgáltuk annak hatását is, hogy a gyermekek száma hogyan befolyásolja, hogy az idősök milyen háztartásszerkezetben élnek. Mint majd utalunk rá, ennek szerepére több korábbi vizsgálat is rámutatott. Harmadik ismérvként a lakóhely jellegét vizsgáltuk. Ahogyan a népesség egészét tekintve, úgy az idősök vonatkozásában is feltételeztük, hogy a különböző településtípusokon eltérő az egyes együttélési formák reprezentáltsága. Kutatásunk ezen szakaszában multinominális regressziót alkalmazunk, aminek függő változója az eddig vizsgált öt háztartásszerkezeti forma. Referencia csoportnak tekintettük azt a háztartásszerkezetet, amelyben az idős személy párjával és gyermekével/gyermekeivel él együtt.

Ahogyan már korábban is utaltunk rá, a férfiak és a nők háztartásszerkezet szerinti struktúrája jelentős különbségeket mutat. Ezt a többváltozós elemzések is megerősítik, sőt arra is rámutatnak, hogy a férfiak és a nők közötti különbségek nem magyarázhatók pusztán az eltérő korstruktúrával, hiszen a különbségek akkor is szignifikánsak maradnak, ha eredményeinket a kérdezettek korával is kontrolláljuk. A nők nagyobb valószínűséggel élnek egyedül, vagy partnerük

nélkül gyermekükkel/gyermekeikkel. Férfi társaikhoz képest annak is nagyobb a valószínűsége, hogy a nők kiterjesztett családban, többcsaládos háztartásban vagy egyéb, komplexebb háztartásszerkezetben élnek. A férfiaknak viszont arra van szignifikánsan nagyobb esélyük, hogy idősebb korokban partnerükkel két fős háztartásban éljenek (5. táblázat).

Az együttélési formákat tekintve az egyes korcsoportok között is szignifikáns különbségek vannak (5. táblázat). Az egyedül élés valószínűsége az életkor emelkedésével alapvetően növekszik, a 2001-es és a 2011-es adatfelvétel idején az együttthatók életkorral való emelkedése meredekebb, mint 1990-ben. Ez az eredmény megerősíti azt a kétváltozós elemzésen alapuló megfigyelést, hogy az idősebb korosztályok körében nem csupán azért növekedik az egyedül élők aránya, mert a 60 éves és idősebb népesség körében egyre nagyobb arányt képviselnek a legidősebb, 80 év feletti korosztályok, ahol jellemzőbb az egyszemélyes háztartás, hanem azért is, mert minden korcsoportban magasabb az egyszemélyes háztartásban élés valószínűsége, mint korábban. A partnerükkel – gyermek nélkül – együtt élők életkor szerinti együttthatói alapvetően egy fordított U-alakú görbét írnak le. 1990-ben a 65-69 és a 70-74 év közötti korosztályoknál az ilyen háztartásszerkezetben élés valószínűsége magasabb a 60-64 éves referencia csoporthoz képest, a 75 éves és idősebb korosztálytól kezdve viszont szignifikánsan alacsonyabb. 2001-ben és 2011-ben is megfigyelhető a fordított U-alakú görbe, de ezekben az években a referencia csoportnak tekintett 60-64 évesekhez képest – a 2001-es modell 85 évesnél idősebb csoportja kivételével – minden életkori csoportban nagyobb az adott háztartásszerkezetbe kerülés esélye. A fiatalabb korosztályokban a növekedést az okozza, hogy ekkor még jelentős számban vannak azok a fiatalok, akik ekkor költöznek el a szülői házból, így az idősebb korosztályok jellemzőbb háztartásszerkezeti formájává válik a „csak partnerével él együtt” típusú háztartás. Az életkor további előrehaladtával viszont egyre többen veszítik el a párjukat, így a kategóriába kerülés valószínűsége az életkor előrehaladtával csökkenni kezd. Az életkor előrehaladtával alapvetően növekszik a partner nélkül, de gyermekével való együttélés valószínűsége. És lényegében ugyanez mondható el az „egyéb háztartásszerkezet” rendelt regressziós együttthatókról is, ahol alapvetően a három vagy annál több generációs háztartásokat találjuk. Ezeknek a magyarázata az lehet, hogy az egészségi állapot folyamatos romlásával, a mindennapi szükségletek kielégítésének fokozódó nehézségeivel szembeni egyik stratégiává válhat, ha az idősek – alapvetően a partnerüket már elvesztő idősek – összeköltöznek szűkebb-tágabb családjuk valamelyik tagjával.

Az iskolai végzettség 1990-ben nem, 2001-ben néhány vonatkozásban, 2011-ben pedig szinte minden esetben szignifikáns különbségeket mutat

(5. táblázat). 2011-ben a diplomásoknak szignifikánsan nagyobb esélyük van arra, hogy egyedül vagy partnerükkel ketten éljenek. Az alacsonyabb iskolai végzettségűeknek viszont arra nagyobb az esélyük, hogy csak a gyermekükkel vagy „egyéb háztartásszerkezetben” éljenek.

Feltételeztük azt is, hogy az időseket körülvevő tágabb családi környezet meghatározza az együttélési mintákat. Ennek megfelelő mutatója lehetne az életben lévő gyermekek száma és neme. Ez utóbbival kapcsolatosan több külföldi kutatás is megerősítette, hogy az idősek nagyobb valószínűséggel költöznek össze lánygyermekükkel, mint fiaikkal. Így a „fiús szülők” körében magasabb az egyedül élők és az intézménybe kerülők aránya is (lásd pl. Dostie – Léger 2005). Sajnos a népszámlálási adatok alapján ezeket nem tudtuk tesztelni,³ de az élveszületett gyermekek száma vizsgálható volt, és az a legtöbb esetben szignifikáns hatást gyakorolt a szülők együttélési mintáira (5. táblázat). A gyermekekről rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy azok, akiknek nem született gyermekük, idős korukban nagyobb valószínűséggel élnek majd egyedül, mint hasonló életkorban levő gyermekes társaik. A gyermekteleneknek arra is szignifikánsan nagyobb esélyük van, hogy az ún. egyéb háztartásszerkezetben éljenek. A gyermekek határozott védőfaktort jelentenek abban a vonatkozásban, hogy az idősek elkerüljék az egyedüllétet. A két-, de még inkább a háromgyermekeseknek szignifikánsan alacsonyabb az esélyük arra, hogy egyszemélyes háztartásban éljenek. Esetükben nagyon erősen csökken annak az esélye is, hogy az „egyéb háztartástípusba sorolódjanak”. A lakóhely jellege szerinti differenciák számos esetben mutatnak szignifikáns különbségeket (5. táblázat). Különösen 2011-ben, amikor szinte minden hatás szignifikánsnak bizonyult. 2011-ben a budapestieknek nagyobb esélyük volt arra, hogy egyedül éljenek, mint a vidéki városok és falvak hasonló korú lakóinak. Ugyanígy a budapestiekre volt jellemzőbb, hogy partnerük nélkül, csak gyermekükkel élnek együtt. Ez az összefüggés már 2001-ben is kimutatható volt.

³ A népszámlálások csak az élveszületett gyermekek számát regisztrálják, így nem tudtuk vizsgálni az életben levő gyermekek számát, nemét, és azt sem, hogy a „nem vérszerinti gyermekek” megléte hogyan befolyásolja az idősek háztartásszerkezetének alakulását.

5. táblázat: A háztartás szerkezetét meghatározó demográfiai és szociológiai ismérvek a 60 éves és idősebb népesség körében, 1990, 2001, 2011. Multinominális logisztikus regresszió. (A függő változó referencia csoportja: pár gyermekével/gyermekével)

Demographic and sociological determinants of household structure for the elderly population aged over 60, 1990, 2001, 2011. Multinomial logistic regression. (Reference category of dependent variable: couple with children)

	1990							
	egyedül élő		pár gyermek nélkül		csak gyermekével		egyéb háztartás-szerkezet	
	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.
Intercept	-1,526	0,000	1,744	0,000	-3,030	0,000	-0,474	0,000
Neme								
Férfi (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Nő	1,061	0,000	-0,368	0,000	1,173	0,000	0,437	0,000
Korcsoport								
60-64	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
65-69	0,410	0,000	0,173	0,000	0,157	0,023	0,140	0,005
70-74	0,694	0,000	0,161	0,002	0,289	0,001	0,332	0,000
75-79	0,668	0,000	-0,124	0,012	0,252	0,001	0,283	0,000
80-84	0,730	0,000	-0,272	0,000	0,413	0,000	0,491	0,000
85-x	0,773	0,000	-0,234	0,007	0,601	0,000	0,827	0,000
Iskolai végzettség								
Érettségi nélkül	-0,074	0,374	-0,004	0,961	0,009	0,947	-0,034	0,684
Érettségi	0,017	0,875	0,131	0,143	0,196	0,220	0,036	0,736
Diploma (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Gyermekek száma								
Nincs gyermek	1,662	0,000	0,902	0,000	0,320	0,010	0,961	0,000
1 gyermek (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
2 gyermek	-0,226	0,000	-0,213	0,000	-0,073	0,317	-0,133	0,009
3+ gyermek	-0,603	0,000	-0,669	0,000	0,082	0,240	-0,437	0,000
Településtípus								
Budapest (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Megyeszékhely	-0,108	0,074	0,088	0,106	0,081	0,328	0,200	0,001
Egyéb város	0,104	0,043	0,260	0,000	-0,216	0,004	-0,225	0,000
Község	0,036	0,471	0,165	0,000	-0,156	0,029	-0,249	0,000

-2 Log Likelihood: 7752, 300

Chi-Square: 6629, 773

sig: 0,000

Cox and Snell: 0,150

Nagelkerke: 0,159

McFadden: 0,057

N=40849

Forrás: KSH, Cenzus 1990 és 2001, 2%-os minta, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.

5. táblázat: A háztartás szerkezetet meghatározó demográfiai és szociológiai ismérvek a 60 éves és idősebb népesség körében, 1990, 2001, 2011. Multinominális logisztikus regresszió. (A függő változó referencia csoportja: pár gyermekével/gyermekeivel) (folytatás)

Demographic and sociological determinants of household structure for the elderly population aged over 60, 1990, 2001, 2011. Multinomial logistic regression. (Reference category of dependent variable: couple with children) (continued)

	2001							
	egyedül élő		pár gyermek nélkül		csak gyermekével		egyéb háztartás-szerkezet	
	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.
Intercept	-1,980	0,000	1,411	0,000	-3,685	0,000	-1,343	0,000
Neme								
Férfi (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Nő	1,293	0,000	-0,198	0,000	1,687	0,000	0,222	0,000
Korcsoport								
60–64	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
65–69	0,635	0,000	0,429	0,000	0,353	0,000	0,107	0,092
70–74	1,019	0,000	0,507	0,000	0,468	0,000	0,183	0,007
75–79	1,303	0,000	0,456	0,000	0,707	0,000	0,398	0,000
80–84	1,346	0,000	0,166	0,019	0,727	0,000	0,376	0,000
85–x	1,141	0,000	0,044	0,581	1,018	0,000	0,531	0,000
Iskolai végzettség								
Érettségi nélkül	-0,022	0,755	-0,138	0,018	0,151	0,129	0,670	0,000
Érettségi	0,104	0,189	0,112	0,100	0,105	0,353	0,536	0,000
Diploma (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Gyermekek száma								
Nincs gyermek	1,621	0,000	0,702	0,000	0,210	0,086	1,020	0,000
1 gyermek (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
2 gyermek	-0,419	0,000	-0,342	0,000	-0,123	0,033	-0,343	0,000
3+ gyermek	-0,717	0,000	-0,924	0,000	0,135	0,027	-0,362	0,000
Településtípus								
Budapest (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Megyeszékhely	0,020	0,724	0,174	0,001	-0,176	0,017	-0,358	0,000
Egyéb város	-0,089	0,085	0,177	0,000	-0,300	0,000	-0,458	0,000
Község	-0,033	0,513	0,210	0,000	-0,213	0,001	-0,256	0,000

-2 Log Likelihood: 8575, 799

Chi-Square: 8799, 878

sig: 0,000

Cox and Snell: 0,192

Nagelkerke: 0,205

McFadden: 0,077

N=41246

Forrás: KSH, Cenzus 1990 és 2001, 2%-os minta, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.

5. táblázat: A háztartás szerkezetét meghatározó demográfiai és szociológiai ismérvek a 60 éves és idősebb népesség körében, 1990, 2001, 2011. Multinominális logisztikus regresszió. (A függő változó referencia csoportja: pár gyermekével/gyermekével) (folytatás)

Demographic and sociological determinants of household structure for the elderly population aged over 60, 1990, 2001, 2011. Multinomial logistic regression. (Reference category of dependent variable: couple with children) (continued)

	2011							
	egyedül élő		pár gyermek nélkül		csak gyermekével		egyéb háztartás-szerkezet	
	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.
Intercept	-1,614	0,000	1,151	0,000	-3,240	0,000	-2,830	0,000
Neme								
Férfi (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Nő	1,284	0,000	-0,008	0,544	1,633	0,000	0,673	0,000
Korcsoport								
60–64	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
65–69	0,533	0,000	0,441	0,000	0,166	0,000	0,270	0,000
70–74	1,003	0,000	0,656	0,000	0,411	0,000	0,609	0,000
75–79	1,475	0,000	0,787	0,000	0,741	0,000	1,107	0,000
80–84	1,687	0,000	0,685	0,000	0,907	0,000	1,576	0,000
85–x	1,802	0,000	0,547	0,000	1,218	0,000	2,080	0,000
Iskolai végzettség								
Érettségi nélkül	-0,237	0,000	-0,431	0,000	0,234	0,000	0,421	0,000
Érettségi	-0,111	0,000	-0,133	0,000	0,061	0,073	0,092	0,032
Diploma (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Gyermekek száma								
Nincs gyermek	2,095	0,000	1,210	0,000	0,810	0,000	2,646	0,000
1 gyermek (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
2 gyermek	-0,446	0,000	-0,270	0,000	-0,213	0,000	-0,497	0,000
3+ gyermek	-0,863	0,000	-0,910	0,000	-0,098	0,000	-0,759	0,000
Településtípus								
Budapest (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Megyeszékhely	-0,023	0,339	0,135	0,000	-0,202	0,000	0,116	0,002
Egyéb város	-0,078	0,000	0,128	0,000	-0,314	0,000	0,240	0,000
Község	-0,151	0,000	0,072	0,001	-0,349	0,000	0,193	0,000

-2 Log Likelihood: 18059, 755

Chi-Square: 54204, 147

sig: 0,000

Cox and Snell: 0,208

Nagelkerke: 0,222

McFadden: 0,083

N=232053

Forrás: KSH, Cenzus 1990 és 2001, 2%-os minta, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.

HÁZTARTÁSSZERKEZETI VÁLTOZÁSOK AZ EGYÉNI ÉLETÚTBAN

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy az egyéni életpályán milyen változások zajlanak le idős korban. Panel adatok alapján az 1932 és 1946 között született korosztályok háztartásszerkezetének átalakulását tanulmányoztuk több mint 10 éven keresztül. Ezek a korosztályok a megfigyelésünk kezdetekor, azaz 2001-ben 55 és 69 év közöttiek voltak.

Az általunk vizsgált korosztályokban az egyének felét érintette valamilyen háztartásszerkezeti változás ezen időszak alatt. A nők és a fiatalabb korosztályok körében valamivel nagyobb az érintettség, de a különbségek nem igazán nagyok. A változást megélők körében a 11 év alatt jellemzően mindössze egy háztartásszerkezeti változás történt, és mind a férfiak, mind a nők körében csupán 13%-ot tett ki azok aránya, akiket legalább két változás is érintett (6. táblázat).

6. táblázat: Azok aránya, akiknek megváltozott a háztartásszerkezetük, valamint a háztartásszerkezet-változások száma, 2001–2012 között (%)

Proportion of people who experienced change in their household structure and number of changes in the household structure between 2001 and 2012

Születési évek	2011											
	Férfiak				Nők				Együtt			
	0	1	2	3 és több	0	1	2	3 és több	0	1	2	3 és több
1932–1936	59,2	31,3	6,8	2,7	50,0	39,0	9,2	1,8	53,2	36,3	8,4	2,1
1937–1941	60,5	27,8	10,7	1,0	47,7	40,4	9,9	2,0	52,5	35,7	10,2	1,6
1942–1946	46,2	39,0	12,4	2,4	45,4	39,4	12,0	3,3	45,4	39,4	12,0	3,3
Összesen	54,3	33,2	10,5	2,0	47,4	39,7	10,5	2,4	50,0	37,2	10,5	2,3
N	327	200	63	12	467	391	104	24	794	591	167	35

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001, 2004, 2008, 2012 hullámok. Saját számítás.

Ahogy korábban is említettük, ezek a számítások az adatfelvétel lehetőségeiből adódóan alulbecslik a háztartásszerkezeti változások számát, hiszen az adatfelvételi hullámok közötti változásokat nem regisztráljuk. Azokban az esetekben, amikor a megfigyelési időpontok között olyan háztartásszerkezeti vál-

tozás történt, amely azután ismét megváltozott, és a következő hullámban a megelőző hullámra jellemző háztartásszerkezet állt elő, az adott változás kiesik megfigyelési körünkéből. Ilyen, rövidebb ideig tartó állapot lehet, amikor valaki a megözvegyülése után összeköltözik a gyermekeivel, vagy amikor a gyermekek átmenetileg visszaköltöznek a szülői házba.

Számításainkat két időtávra végeztük el: az első időtáv az egymást követő hullámokra terjed ki, azaz a 2001-2004, 2004-2008 és a 2008-2012 közötti változásokra vonatkozik. Ezeket az adatokat átlagoljuk amikor az egyes státuszokból való kilépési mobilitást ('t' és 't+3') illetve az egyes státuszokba való belépési mobilitást ('t-3' és 't') vizsgáljuk (7. és 8. táblák). A második időtáv egy 11 éves periódust fog át, 2001 és 2012 között. Ez esetben a kilépési mobilitás azt mutatja meg, hogy a 2001-es háztartásszerkezeti jellemzők hogyan változnak meg 2012-re, azaz mekkora azoknak az aránya, akiknek a státusza változatlan, és mekkora azoké, akik más háztartásszerkezetben élnek, mint 11 évvel korábban. A belépési mobilitás pedig arra utal, hogy a 2012-ben adott háztartástípusban élőknek mekkora aránya volt ugyanebben a státuszban már 2001-ben is, illetve azok körében, ahol változás volt, milyen szerkezetben éltek 11 évvel korábban (9. és 10. táblák).

A háztartásszerkezeti formák nem mutatják ugyanazt a stabilitást (7. és 8. táblázat). A legstabilabb formának az egyedülállót látszik. Az egyes hullámok közötti átmenet mátrix szerint az egyedül élők több mint 90%-a a következő hullámra is megtartja a státuszát. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy ha valaki egyedül marad, kevés esélye van arra, hogy kilépjen ebből a státuszából vagy hogy idősebb korában összeköltözzön valakivel. A második legstabilabb forma a 'csak a partnerükkel együtt élők', akiknek a 84%-át három év múlva is ugyanebben a státuszban találjuk. Ennél intenzívebb mozgást azoknál mérhetünk, akik 'csak a gyermekekkel' vagy 'partnerükkel és gyermekekkel élnek együtt'. A gyermekekkel együtt élők egy részétől a gyermekek még el sem költöztek, azaz nem történt meg a szülői házról való leválás. Más részük esetében a gyermekek visszaköltöztek a szülőkhöz egy esetleges válás után. És végül vannak olyanok is, akiknél éppen a szülők egészségi állapota, anyagi helyzete járult hozzá ahhoz, hogy gyermekekkel újra összeköltözzenek. Sajnos adatfelvételünk nem ad lehetőségeket ezeknek az eseteknek a szétválasztására, nem tudjuk, hogy mi motiválja az ilyen háztartásszerkezeti változásokat.

7. táblázat: Átmenet mátrix az egyes hullámok között. Kilépési mobilitás az egyes háztartásszerkezetekből (%)

Transition matrix across the different waves of the panel survey (exit mobility) (%)

t	t+3					Összesen
	Csak partnerével	Partnerével, gyermekeivel	Csak gyermekeivel	Egyedül élő	Egyéb formában	
Csak partnerével	84,2	3,6	0,7	10,4	1,2	100,0
Partnerével, gyermekeivel	28,9	60,7	6,7	2,4	1,4	100,0
Csak gyermekeivel	0,5	0,9	71,7	23,6	3,3	100,0
Egyedül élő	3,0	0,0	2,6	90,4	1,3	100,0
Egyéb formában	25,0	13,0	9,3	22,8	46,9	100,0

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001, 2004, 2008, 2012 hullámok. Saját számítás.

Megjegyzés: A számítások az egyes adatfelvételi hullámok közötti változások átlagos értékei.

8. táblázat: Átmenet mátrix az egyes hullámok között. Belépési mobilitás az egyes háztartásszerkezetekbe (%)

Transition matrix across the different waves of the panel survey (entry mobility) (%)

t-3	t				
	Csak partnerével	Partnerével, gyermekeivel	Csak gyermekeivel	Egyedül élő	Egyéb formában
Csak partnerével	83,9	12,4	3,2	16,1	14,5
Partnerével, gyermekeivel	11,8	86,0	13,4	1,5	7,0
Csak gyermekeivel	0,1	0,6	68,9	7,2	8,1
Egyedül élő	1,5	0,0	13,2	71,4	8,1
Egyéb formában	2,7	1,0	1,4	3,8	62,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001, 2004, 2008, 2012 hullámok. Saját számítás.

Megjegyzés: A számítások az egyes adatfelvételi hullámok közötti változások átlagos értékei.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a teljes megfigyelési időszak alatt milyen változások zajlottak a kohorszok együttélési mintáiban, azaz 2001-ről 2012-re hogyan változott az idősek háztartásszerkezete (9. és 10. táblázatok). A módszerből adódóan ez esetben jelentősebb háztartásszerkezeti változások mérhetők. Ugyanakkor megállapítható, hogy az egyedül élők esetében a státuszfenntartók

aránya ugyancsak rendkívül magas, azaz, ha ebben az életkorban valaki egyedül marad, csak nagyon kis esélye van arra, hogy később valakivel összeköltözzön. A 2001-ben egyedül élők 88%-át 2012-ben is ebben a státuszban találjuk, és mindössze 6%-ot tesz ki azok aránya, akik összeköltöznek a gyermekeikkel. Új partnerkapcsolatot még ennél is kevesebben, a vizsgált kohorszok tagjainak mintegy 5%-a létesített.

Egy 10 éves időszak alatt már jól kirajzolódik, hogy mennyire sokan veszítik el partnerüket ebben az életkorban. A 2001-ben partnerükkel együtt élők 28%-a 10 évvel később már egyszemélyes háztartásban élt. A partnerükkel és gyermekeikkel együtt élőknek pedig 22%-a veszítette el a partnerét. 11%-uktól a gyermekek is elköltözött, így egyedül élőkké váltak. A vizsgált korosztályok életében a gyermekek elköltözése is komoly háztartásszerkezeti változásokat eredményez, hiszen a partnerükkel és gyermekükkel együtt élők 48%-a esetében elköltöznek a gyermekek, és további 11%-uknál a gyermekek és a partner is „eltűnik” a háztartásból. Azaz a partnerükkel és gyermekeikkel együtt élők 59%-ától elköltöznek a gyermekek. Mivel az általunk vizsgált kohorszok közül a legfiatalabb is 55 éves volt 2001-ben, az adatok jól kimutatják a „mamahotelek” jelenségének terjedését is, hiszen a vizsgált korosztályok igen nagy csoportjánál 55 éves kor felett történik a gyermekek szülői házról való leválása. Erre utal az az adat is, miszerint a 2001-ben gyermekeikkel együtt élők több mint fele még 2011-ben is gyermekeivel él együtt. Persze ezeknek egy része olyan háztartás, ahol a gyermek már önálló családot alapított, és úgy él a szüleivel, de ezek teszik ki a kisebb hányadot.

9. táblázat: Átmenet mátrix 2001 és 2012 között. Kilépési mobilitás az egyes háztartásszerkezetekből (%)

Transition matrix between 2001 and 2012 (exit mobility) (%)

2001	2012					Összesen	N
	Csak partnerével	Partnerével, gyermekeivel	Csak gyermekeivel	Egyedül élő	Egyéb formában		
Csak partnerével	65,8	2,6	2,7	27,6	1,3	100,0	692
Partnerével, gyermekeivel	48,2	27,8	11,1	10,8	2,1	100,0	388
Csak gyermekeivel	1,5	1,5	50,4	41,5	5,2	100,0	135
Egyedül élő	4,8	0,0	6,2	87,9	1,1	100,0	273
Egyéb formában	41,8	1,0	5,1	35,7	16,3	100,0	98

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001, 2012 hullámok. Saját számítás.

10. táblázat: Átmenet mátrix 2001 és 2012 között. Belépési mobilitás az egyes háztartásszerkezetekbe (%)

Transition matrix between 2001 and 2012 (entry mobility) (%)

2001	2012				
	Csak partnerével	Partnerével, gyermekeivel	Csak gyermekeivel	Egyedül élő	Egyéb formában
Csak partnerével	65,2	14,0	12,5	33,9	20,9
Partnerével, gyermekeivel	26,8	83,7	28,3	7,4	18,6
Csak gyermekeivel	0,3	1,6	44,7	9,9	16,3
Egyedül élő	1,9	0,0	11,2	42,6	7,0
Egyéb formában	5,9	0,8	3,3	6,2	37,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	698	129	152	564	43

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001, 2012 hullámok. Saját számítás.

A háztartásszerkezeti változások döntő többsége egy-egy háztartástag elvesztésével, elköltözésével függ össze, és nagyon elenyésző azok aránya, akiknek a háztartása a vizsgált időszak alatt bővült. A fiatalabb korosztályoknál még a gyermekek elköltözése, az idősebbeknél pedig az özvegyülés a háztartásszerkezeti változások fő motorja (11. táblázat).

11. táblázat: Háztartásszerkezeti változások születési kohorszok és nemek szerint, 2001-2012 (%)
Changes in the household structure by birth cohort and gender, 2001-2012 (%)

	1932–1936 között született	1937–1941 között született	1942–1946 között született
Férfiak			
Végig egyedül élő	3,4	3,9	6,0
Végig párokban	45,9	42,0	27,6
Végig pár+gyermek	6,8	12,7	9,6
Végig egyszülősként	1,4	2,0	1,2
Elvesztette a párját	17,8	9,3	6,8
Gyermeke elköltözött	13,0	17,1	32,4
Párkapcsolatba lép	0,7	1,5	1,2
Gyermekeivel összeköltözik	4,8	3,4	4,4
Egyéb	6,2	8,3	10,8
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	146	205	250
Nők			
Végig egyedül élő	25,7	19,7	13,4
Végig párokban	17,3	20,6	22,1
Végig pár+gyermek	1,8	2,0	4,4
Végig egyszülősként	4,4	5,2	4,9
Elvesztette a párját	30,5	27,2	17,2
Gyermeke elköltözött	7,0	10,1	23,2
Párkapcsolatba lép	0,4	1,4	1,4
Gyermekeivel összeköltözik	3,7	4,1	3,8
Egyéb	9,2	9,6	9,8
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	272	345	367

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001, 2012 hullámok. Saját számítás.

Egyszemélyes háztartássá válás az életútban

Ahogy tanulmányunk korábbi szakaszaiban is jeleztük, nagyságrendjét, jelentőségét és következményeit tekintve az idősek háztartásszerkezeti változásai közül kiemelhetjük az egyedülélővé válást. Írásunk következő szakaszában azt vizsgáljuk meg, hogy milyen demográfiai és társadalmi ismérvek növelik meg ennek a változásnak az esélyeit. Az egyszemélyes háztartássá válás valószínűségét logisztikus regressziós elemzéssel vizsgáljuk. Az elemzésben használt változók százalékos megoszlását a 12. táblázat, a logisztikus regresszió eredményeit a 13. táblázat tartalmazza.

12. táblázat: A logisztikus regressziós elemzésben szereplő változók megoszlása
Distribution of variables included in logistic regression analyses

Változók	N	%
Neme		
Férfi	602	37,91
Nő	986	62,09
Kohorszok		
1942–1946	419	26,39
1932–1936	550	34,63
1937–1941	619	38,98
Háztartásszerkezet		
Egyedülélő	273	17,19
Partnerével, gyermekeivel	389	24,50
Csak partnerével	692	43,58
Csak gyermekeivel	135	8,50
Egyéb háztartásszerkezetben	99	6,23
Gyermekek száma és neme		
Nincs gyermeke	139	8,75
1 fiú	209	13,16
1 leány	198	12,47
2 fiú	203	12,78
2 leány	184	11,59
2 gyermek, fiú és leány	378	23,80
3 vagy több gyermek	277	17,44
Házasságok száma 2001-ig		
Egy házasság	1348	84,89
Kettő vagy több házasság	199	12,53
Nem volt	41	2,58
Iskolai végzettség		
Érettségi nélkül	1036	65,24
Érettségi	345	21,73
Diploma	206	12,97
NA	1	0,06
Jövedelmi kvintilisek 2001-ben		
1 – legszegényebb	187	11,78
2	324	20,40
3	365	22,98
4	313	19,71
5 – leggazdagabb	299	18,83
NA	100	6,30

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001.

Megjegyzés: NA – nincs adat

12. táblázat: A logisztikus regressziós elemzésben szereplő változók megoszlása (folytatás)
Distribution of variables included in logistic regression analyses (continued)

Változók	N	%
Betegség, 2001		
Nincs	792	49,87
Van	795	50,06
NA	1	0,06
A lakóhely településtípusa		
Budapest	303	19,08
Megyeszékhely	323	20,34
Város	438	27,58
Község	523	32,93
NA	1	0,06
Személyek	1588	100,00

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001.

Megjegyzés: NA – nincs adat

A regressziós elemzés eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy 2001 és 2012 között a vizsgált kohorszokban élők negyede vált egyedül élővé a tíz éves periódus alatt (13. táblázat). Az egyedül élővé válást számos demográfiai és szociológiai ismérv befolyásolja. Ezek közül nyilvánvaló, és a keresztmetszeti elemzésekből is jól látható, hogy a nők sokkal nagyobb valószínűséggel válnak egyedül élővé, mint a férfiak. És az is természetes, hogy az életkor előrehaladtával az egyszemélyes háztartássá válás esélyei növekednek. Ezen alapvető demográfiai ismérvek mellett meghatározó szerepe van a kiinduló időpontban megfigyelt háztartásszerkezetnek is. A korábban használt háztartásszerkezeti kategóriáknak megfelelően négy együttélési formára vonatkozóan vizsgáltuk meg annak az esélyét, hogy valaki a megfigyelt több mint 10 év alatt egyedülállóvá váljék. A legnagyobb esélyhányadost a gyermekükkel, pár nélkül élők körében mértük (1. modell). Sajnos a kutatásban használt adatbázis elemszámai nem tették lehetővé, hogy ezt a csoportot részletesebben megvizsgáljuk, de feltételezhetjük, hogy számos vonatkozásban nem egy homogén csoportról beszélhetünk. És az egyedülállóvá válás magasabb esélyeit több tényező is magyarázhatja. Az egyik, hogy az általunk vizsgált 1932–1946 között született kohorszokban is vannak még olyanok, akik gyermekei nem alapítottak családot, hanem még a szülővel élnek. A legfiatalabb korosztály ugyanis 2001-ben még csak 55 éves volt, ekkor gyermekeik a 20-as éveik végén járhattak. Korábbi tanulmányok pedig jól mutatják, a „mamahotelek” terjedése nem csupán a 20-as éveik végén, hanem a 30-as éveikben járó

fiatalokat is erőteljesen érintette (Monostori – Murinkó 2015, Monostori 2015). Különösen az egyszülős családok esetében tapasztalhatók kései elköltözések (Monostori 2015). Az idősek háztartásszerkezeti változásaira vonatkozó megfigyelés tehát részben ezzel van összefüggésben. Másrészt ezek olyan háztartásokat is magukban foglalnak, ahol a gyermekek egy rövidebb időre visszaköltöznek a szülőhöz. Ez nagyrészt a gyermekek válásával, kapcsolatuk felbomlásával lehet összefüggésben. Annak, hogy az idősek ebből az együttélési formából miért válhatnak viszonylag nagy eséllyel egyszemélyes háztartássá, éppen az lehet a magyarázata, hogy ez a gyermekek részéről egy ideiglenes állapot, vagyis egy átmeneti szakasz után ismét elköltöznek a szülőktől. A harmadik típus pedig az lehet, amikor a gyermek már önálló családot alapított, esetleg gyermeke is született, de együtt élnek a szülővel. Ez esetben tehát szétköltözésről van szó, amit például az indokolhat, hogy a gyermekek generációjának újabb gyermeke születik, és a meglévő lakás már nem felel meg a többgenerációs együttélésnek.

Az általunk vizsgált együttélési formák közül az egyedülállóvá válással szintén erős kapcsolatot mutat az ún. „egyéb háztartásszerkezet”, amelybe három vagy több generációs családok, illetve egyéb rokonokkal, nem rokonokkal élők tartoznak. Sajnos az elemszám ez esetben sem teszi lehetővé a részletesebb vizsgálatot, de úgy gondoljuk, hogy ezen a kategórián belül viszonylag sokan lehetnek, akik valamilyen betegség, önellátási probléma miatt élnek együtt vagy költöznek össze tágabb családjukkal vagy egyéb személyekkel, és azok is, akik valamilyen súlyosabb veszteség (pl. özvegyülés) után élnek hosszabb-rövidebb ideig az adott családszerkezetben. Ilyen lehet például, amikor valaki a megözvegyülése után összeköltözik a testvérével, majd elköltözik tőle. És ide sorolhatjuk azokat is, akik sohasem létesítettek párkapcsolatot, hanem mindvégig testvérükkel, idősebb rokonukkal éltek együtt. A testvér, az idősebb rokonok elvesztése is valószínűsítheti az egyedülállóvá válást. A családi állapot szerinti megoszlásokkal közelíthetjük egymáshoz az egyes csoportok arányát. 2001-ben az „egyéb háztartásszerkezetben” élők körében – az egyedülállókat leszámítva – a nőtlenek és hajadonok aránya a legnagyobb, 7%. Az özvegyek és elváltak együttesen a kategória egyharmadát teszik ki.

Az eddig felsorolt két háztartástípus után a harmadik legnagyobb esélyhányadossal a házasságban vagy élettársi kapcsolatban élő, két fős családok köre jellemezhető. Ez az esetek 94%-ában özvegyülést jelentett.

A témával foglalkozó szakirodalom gyakran felteszi azt a kérdést, vajon a gyermekeink száma és nemi hovatartozása hogyan befolyásolja azt, hogy idős korunkban milyen háztartásszerkezetben élünk. Különösen az irányba fordul az

érdeklődés, hogy a lányok vagy a fiúk azok, akik nagyobb valószínűséggel élnek együtt idősödő szüleikkel. A korábbi külföldi kutatások többsége azt erősítette meg, hogy a lányok nagyobb eséllyel élnek együtt/költöznek össze szüleikkel. Az egyedülállóra válás esélyeit tekintve mi e vonatkozásban nem tudunk kimutatni szignifikáns különbségeket, ami nagy valószínűséggel az alacsony esetszámoknak tudható be. A keresztmetszeti cenzusadatok ugyanis arra mutattak rá, hogy az egyedülálló státusz valószínűségét jelentősen csökkenti, ha valakinek vannak gyermekei, és a gyermekszám növekedésével ez a valószínűség csökken (2. modell).

Nem találtunk összefüggést a vonatkozásban sem, hogy a korábbi házasságok száma hogyan befolyásolja az egyedülállóra válást. Ezt az információt más adatforrásból sem tudjuk ellenőrizni, hiszen a 2011-es Cenzusban erre vonatkozóan nem gyűjtöttek adatokat. A 2001-es Cenzus-elemzéseink viszont azt mutatják, hogy az egyedülállók körében szignifikánsan magasabb azok aránya, akik életük során nem kötöttek házasságot, valamint akik legalább két házasságban éltek.

A szociológiai ismérvek körében az iskolai végzettség szerinti differenciálódás szignifikáns különbségeket mutatott. Az egyedülállóra válás esélye az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében magasabb. Az iskolai végzettségi szint emelkedése az egyedülállóra válás csökkenő esélyeivel kapcsolódik össze (3. modell). A jövedelmi helyzet vonatkozásában is a kedvezőtlenebb státuszúak körében magasabb az egyedül élővé válás esélye (4. modell). Ha mindkét változót szerepeltetjük a modellben, mindössze egyetlen ismérv hatása marad szignifikáns. Nevezetesen a legelső kvintilisbe soroltak esélyei szignifikánsan magasabbak arra, hogy egyedülállóra váljanak (5. modell).

A demográfiai és a szociológiai ismérvek mellett az egészségi állapotnak is fontos szerepe lehet abban, hogy milyen háztartásszerkezetben élnek az emberek. Az egészségi állapot megromlása csökkentheti az egyedülállóra válás esélyeit, hiszen az érintettek nehezebben látják el saját magukat, családjukra vagy intézményesített támogatásra szorulhatnak, nagyobb eséllyel költöznek össze gyermekeikkel vagy egyéb rokonaikkal, és nagyobb az intézménybe, időskotthonba költözés valószínűsége is. A 2001-ben vizsgált egészségi állapot viszont nem mutat szignifikáns kapcsolatot az egyedülállóra válással (6. modell). Ennek egyik oka lehet, hogy az eddig vizsgált ismérvektől eltérően az egészségi állapot időben változó tényező, így precízebb operacionalizálásra lenne szükség ahhoz, hogy megfigyelhessük az egészségi állapot és a háztartásszerkezet változásainak egymásra hatását.

13. táblázat: Az egy személyes háztartásrá válást meghatározó demográfiai és szociológiai ismérvek 2001 és 2012 között. Logisztikus regresszió-elemzés
Demographic and social determinants of becoming a one person household between 2001 and 2012. Logistic regression analysis

	1. modell		2. modell		3. modell		4. modell		5. modell		6. modell		7. modell	
	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.
Neme	0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a	
Férfi (ref.)	1,536	0,000	1,556	0,000	1,528	0,000	1,555	0,000	1,545	0,000	1,545	0,000	1,543	0,000
Nő														
Kohorszok	0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a	
1942–1946 (ref.)	0,649	0,000	0,682	0,000	0,605	0,001	0,711	0,000	0,688	0,000	0,688	0,000	0,681	0,000
1932–1936	0,266	0,107	0,288	0,083	0,245	0,144	0,338	0,053	0,319	0,000	0,319	0,070	0,321	0,069
1937–1941														
Háztartásterkezet	0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a	
Partnerével, gyermekeivel (ref.)	0,949	0,000	0,912	0,000	0,913	0,000	0,910	0,000	0,900	0,000	0,900	0,000	0,936	0,000
Csak partnerével	1,302	0,000	1,339	0,000	1,321	0,000	1,304	0,000	1,299	0,000	1,299	0,000	1,290	0,000
Csak gyermekeivel	1,288	0,000	1,222	0,000	1,242	0,000	1,077	0,000	1,098	0,000	1,097	0,000	1,127	0,000
Egyéb családsterkezetben														
Gyermekek száma és neme	0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a	
Nincs gyermeke (ref.)	0,153	0,627	0,156	0,622	0,156	0,622	0,064	0,847	0,072	0,829	0,071	0,831	0,060	0,857
1 fiú	-0,287	0,370	-0,299	0,353	-0,299	0,353	-0,332	0,325	-0,352	0,298	-0,355	0,296	-0,376	0,270
1 leány	-0,213	0,516	-0,252	0,445	-0,252	0,445	-0,327	0,347	-0,340	0,330	-0,341	0,328	-0,295	0,401
2 fiú	0,108	0,737	0,084	0,794	0,084	0,794	0,088	0,795	0,069	0,838	0,068	0,840	0,114	0,739
2 leány	0,068	0,818	0,064	0,829	0,064	0,829	-0,009	0,978	-0,008	0,980	-0,008	0,978	0,033	0,915
2 gyermek, fiú és leány	-0,318	0,309	-0,403	0,201	-0,403	0,201	-0,539	0,105	-0,569	0,087	-0,569	0,088	-0,502	0,135
3 vagy több gyermek														
Házasságok száma 2001-ig	0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a		0 ^a	
Egy házasság (ref.)	0,214	0,337	0,231	0,303	0,231	0,303	0,172	0,457	0,180	0,438	0,181	0,436	0,123	0,600
Kettő vagy több házasság	0,353	0,515	0,355	0,511	0,355	0,511	0,453	0,440	0,470	0,421	0,469	0,422	0,458	0,439
Nem volt														

Forrás: Életünk fordulóponjtjai adatfelvétel, 2001., 2012 hullámok. Saját számítás.

13. táblázat: Az egyszemélyes háztartássá válást meghatározó demográfiai és szociológiai ismérvek 2001 és 2012 között. Logisztikus regresszió-elemzés (folytatás)

Demographic and social determinants of becoming a one person household between 2001 and 2012. Logistic regression analysis (continued)

	1. modell		2. modell		3. modell		4. modell		5. modell		6. modell		7. modell		
	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	
Iskolai végzettség															
Érettségi nélkül (ref.)					0 ^b						0 ^b			0 ^b	
Érettségi			-0,405	,026			-0,228	0,258			-0,228	0,258		-0,284	
Diploma			-0,600	,014			-0,452	0,139			-0,453	0,139		-0,529	
Jövedelmi kvintilisek 2001-ben															
1 – legszegényebb (ref.)															
2					0,969	,000		0,722	0,020			0,724	0,020		0,799
3					0,491	,051		0,256	0,375			0,258	0,372		0,335
4					0,495	,036		0,288	0,282			0,289	0,281		0,350
5 – leggazdagabb					0,466	,052		0,299	0,251			0,300	0,250		0,315
Betegség, 2001					0 ^b			0 ^b				0 ^b			0,231
Nincs (ref.)															
Van															
A lakóhely településtípusa															
Budapest (ref.)															
Megyeszékhely															
Város															
Község															
-2 Log likelihood	1281,886 ^a		1273,802 ^a		1264,029 ^a		1178,461 ^a		1175,716 ^a		1175,652 ^a		1171,952 ^a		
Cox & Snell R Square	0,134		0,139		0,145		0,152		0,153		0,153		0,156		
Nagelkerke R Square	0,198		0,206		0,216		0,225		0,227		0,227		0,231		
N	1591		1591		1591		1485		1485		1483		1483		

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvételei, 2001., 2012 hullámok. Saját számítás.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban az idősök háztartásszerkezetében zajló átalakulásokat vizsgáltuk keresztmetszeti adatok alapján és longitudinális megközelítésben. Mindkét megközelítésben fontos kiindulópontnak tekintettük azt a tényt, hogy az életkor előrehaladtával egyre jobban növekszik annak a valószínűsége, hogy egyedül élővé váljunk, és hogy a nők körében az egyszemélyes háztartássá válás esélyei sokkal nagyobbak, mint a férfiak körében. Kutatásunk azonban arra a kevésbé ismert tényre is rámutatott, hogy 1990 és 2011 között az egyedül élők aránya a „fiatalabb” korcsoportokon belül is növekedett, amelynek egyik magyarázata az lehet, hogy a korábbi időszakhoz képest más tényezők is állnak az egyszemélyes háztartások arányának emelkedése mögött. Az adatok elemzése rámutatott arra, hogy korábban az özvegyülésnek sokkal nagyobb szerepe volt abban, hogy az idősök egyedül maradtak, míg napjainkra a válás is fontos tényezővé lépett elő. Az egyedülálló idősök körében ugyanis a vizsgált időszakban jelentősen növekedett az elváltak aránya. 1990-ben a 60 év feletti egyedül élő nők 9, 2011-ben már 17%-a volt elvált. A férfiak körében az arány 17%-ról emelkedett 31%-ra. Ez az eredmény összhangban van azzal a válási statisztikákban megfigyelt ténnyel, hogy egyre nagyobb a hosszú házasságok felbomlásának aránya is, és feltételezhetjük, hogy ezeket a „kései” válásokat már kisebb arányban követik újraházasodások.

Az egyszemélyes háztartások vonatkozásában azt is megállapítottuk, hogy ez tekinthető a legstabilabb háztartásszerkezeti formának, abban az értelemben, hogy ha valaki egyedül élővé válik, akkor nagyon kicsi az esélye annak, hogy ebből kilép. Akármilyen időtávot is figyelünk meg, az idősök töredéke él együtt ismét valakivel, ha egyszer már egyedülállóvá vált. Ha mégis, akkor ez jellemzően azt jelenti, hogy hosszabb-rövidebb időre a gyermekükkel költöznek össze.

Az egyedül élővé válás kockázata számos társadalmi ismérvvvel mutat összefüggést. Az alacsonyabb iskolai végzettségűeknek, az alacsonyabb jövedelmi státuszúaknak nagyobb esélyük van arra, hogy egyedül élővé váljanak, mint magasabb státuszú idős társaiknak. A lakóhely szerinti különbségek vizsgálata pedig arra mutat rá, hogy a budapesti idősök egyszemélyes háztartássá válásának esélye szignifikánsan magasabb, mint a vidéken élőké.

Az idősek körében viszonylag magas és növekvő tendenciát mutat azoknak az aránya, akik gyermekeikkel éltek együtt. Különösen az idős nők körében jellemző ez. Sajnos adataink nem tették lehetővé annak vizsgálatát, hogy ezek az együttélési formák hogyan alakulnak ki, az esetek mekkora százalékában van szó arról, hogy a gyermekek még el sem költöztek a szülői házból, és mekkora azoknak az aránya, akik újra összeköltöztek szüleikkel. Az is fontos információ lenne, hogy milyen motivációk állnak a mögött, hogy a felnőtt gyermekek még nem költöztek el a szüleiktől, illetve, hogy újra összeköltöznek velük. Az erre vonatkozó nemzetközi irodalom arra utal, hogy ezen együttélési formák hátterében a gyermekek szükségletei erősebb motivációként jelennek meg, mint az időseké, azaz általánosságban a gyermekeknek nagyobb szükségük van a szüleikkel való együttélésre, mint a szüleiknek velük (Wiemers et al. 2016). Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatához olyan adatállományokra lenne szükség, amelyekben a gyermekek és a szülők életpályáját is egyéni szinten követhetnénk.

Az emberi életpálya és ezen belül is a „nagyon időskor” szakaszának meghosszabbodásával egyre fontosabb kérdéssé válik az is, hogy a saját maguk ellátására nem vagy csak korlátozottan képes idősek milyen keretek között élik az életüket, mekkora részük marad magánháztartásban, és kik választják vagy kényszerülnek arra, hogy intézménybe kerüljenek. Jelenleg a magyar intézményi ellátórendszer kapacitásai igen szűkösek, és súlyosak a minőségi problémák is. Ez lehet az oka annak, hogy az időseknek csak nagyon kis része él intézményekben.

IRODALOM

- Arber, Sara – Timonen, Virpi 2012: *Contemporary Grandparenting. Changing family relationships in global contexts*. The Policy Press, Bristol.
- Bartus Tamás 2015: Lemorzsolódás és súlyozás az Életünk fordulópontjai panelfelvételben. *Demográfia*, 58(4), 287–308.
- Boersch-Supan, Axel – Kotlikoff, Lawrence J. – Morris, John N. 1988: *The dynamics of living arrangements of the elderly*. National Bureau of Economic Research Working paper no. 2787.
- Dostie, Benoit – Léger, Pierre Thomas 2005: The Living Arrangement Dynamics of Sick, Elderly Individuals. *The Journal of Human Resources*, 40(4), 989–1014.
- Doyle, Martha – O'Dwyer, Ciara. – Timonen, Virpi 2010: „How Can You Just Cut Off a Whole Side of the Family and Say Move On?” The Reshaping of Paternal Grandparent-Grandchild Relationships Following Divorce or Separation in the Middle Generation. *Family Relations*, 59(5), 587–598.
- Dykstra, Pearl A. – van Tilburg, Theo G. – Gierveld, de Jong J. 2005: Changes in Older Adult Loneliness. Results From a Seven-Year Longitudinal Study. *Research on Aging*, 27(6), 725–747.
- Evandrou, Maria – Falkingham, Jane – Rake, Katherine – Scott, Anne 2001: The dynamics of living arrangements in later life: evidence from the British Household Panel Survey. *Population Trends*, (105), 37–44.
- Makay Zsuzsanna 2016: Követéses vizsgálatból való kikerülés elhalálozás, válaszmegtagadás és egyéb okok miatt: panelkopás az „Életünk fordulópontjai” adatfelvételben. *Szociológiai Szemle*, 26(3), 99–121.
- Monostori Judit 2015: Az egyszülőes családdá válás az életútban és annak demográfiai meghatározói. *Demográfia*, 58(1), 27–56.
- Monostori Judit – Murinkó Livia 2015: Család- és háztartásszerkezet. In: Monostori Judit – Őri Péter- Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2015*. KSH NKI, 153–170.
- Mutchler, Jan E. – Burr, Jeffrey A. 1991: A longitudinal analysis of household and nonhousehold living arrangementst in later life. *Demography*, 28(3), 375–390.
- Wiemers, Emily E. – Slanchev, Vladislav – McGarry, Kathleen – Hotz, Joseph V. 2016: Living Arrangements of Mothers and Adult Children over the Life Course. *Research on Aging*, 39(1), 111–134.

STABILITY AND CHANGE IN THE HOUSEHOLD STRUCTURE OF THE ELDERLY

ABSTRACT

In this study we analyze the different living arrangements in later life. Living arrangements were most frequently analysed cross-sectionally in previous studies, however this examination uses not only cross-sectional, but also longitudinal data. Using the Turning points of Life panel survey we look at the changes of household structure over a 11-year period, from 2001 to 2012 in Hungary. The study points out that several demographic and socio-economic factors are correlated with the family arrangements. We demonstrate the rising rate of living alone among the older population, one of the most common trends noted by the literature. The study also reveals that the share of divorced people is rising, while the share of widowed ones is decreasing during the last two decades. Therefore divorce is a more and more important reason for living alone in later life. Using the panel data, some transition matrices are constructed. These matrices indicate that the probabilities of change in household structure are varying for the different living arrangements. Living alone is the most stable household type: among the ones who lived by themselves in 2001, 88% remained living alone by 2012 as well. The other categories, however, show a lower level of stability. The other important change in the pattern of living arrangements among the elderly is the increasing proportion of the elderly living as a lone parent. This is the effect of post-adolescence of younger generations and also the fragility of the partnership of young adults.

SZERZŐINKNEK

A KÉZIRAT LEADÁSA

A szerkesztőség olyan demográfiai tárgyú, valamint a rokntudományok (szociológia, társadalomtörténet, közgazdaságtudomány, orvostudomány, néprajztudomány, földrajztudomány, jogtudomány, filozófia) tárgykörébe tartozó, de demográfiai vonatkozású *tanulmányokat* és *könyvrecenziókat* fogad el közlésre, amelyeket korábban magyar nyelven nem publikáltak és máshol nem állnak elbírálás alatt. Idegen nyelven már megjelent, de a magyar közönség érdeklődésére is számot tartó írásokat is elfogadunk.

A cikkek tudományos elemzések, módszertani megközelítésű vagy egy-egy tudományterület helyzetével foglalkozó írások, illetve szakirodalmi áttekintések egyaránt lehetnek. A szerkesztőség elfogad mind kvantitatív, mind kvalitatív elemzéseket. A *közlés feltétele* a benyújtott írás szakmai színvonala, amelyet első körben a szerkesztőség ítél meg, majd pozitív elbírálás esetén két független szakértő írásban értékeli. Az értékelési eljárás mindkét irányban anonim. A szerkesztőség a bírálók javaslata alapján dönt a kéziratok elutasításáról/elfogadásáról, vagy tesz javaslatot azok átdolgozására. Utóbbi esetben a közlés feltétele, hogy a szerző a javaslatoknak megfelelően dolgozza át kéziratát, illetve tételen jelezze (külön dokumentumban), hogy a javaslatok közül melyeket fogadja el és/vagy utasítja vissza (indoklással együtt). Amennyiben az átdolgozás nem történik meg, vagy azt a szerkesztőség nem tartja kielégítőnek, akkor fenntartja magának a jogot a kézirat visszautasítására. A közlés feltétele továbbá az alább részletezett terjedelmi és formai feltételek teljesítése.

A kéziratokat elektronikus formában (Microsoft Word dokumentumként) juttassák el a szerkesztőség e-mail címére: *szerkesztoseg@demografia.hu*.

A kéziratok *terjedelme* (12-es betűmérettel és szimpla sortávolsággal) nem haladhatja meg a 30 A4-es oldalt. Ettől a terjedelmi korláttól csak kivételes esetben térünk el. Kérjük, hogy a kéziratokhoz mellékeljenek maximum féoldalmnyi terjedelmű magyar és lehetőség szerint angol nyelvű *absztraktot*, amely ismerteti a cikk alapvető kutatási kérdését, a felhasznált adatforrást és a főbb eredményeket. Kérjük legfeljebb négy *kulcsszó* megadását is. Az *ábrákat* szerkeszthető formában, külön Excel fájlban, az adatokkal együtt mellékeljék.

Recenziók esetén a következő könyvészeti adatok megadását kérjük: szerző teljes neve, cím, a sorozat megnevezése, kiadó, kiadás helye, ideje, oldalszám.

A kézirat megjelentetésével a szerzők elfogadják, hogy cikkük teljes terjedelmében megjelenik az interneten is (www.demografia.hu).

Minden szerző tiszteletpéldányként három, recenziók esetében két folyóirat-példány átvételére jogosult.

SZERKEZETI ÉS FORMAI KÖVETELMÉNYEK

A kéziratok *tartalmazzanak* bevezető részt, amely összefoglalja a cikk tárgyát, szakmai jelentőségét. Ezt kövesse egy szakirodalmi összefoglaló, a kutatási kérdés, az adatforrás és az elemzési módszerek ismertetése. Majd következzen a tulajdonképpeni elemzés. A cikket összefoglaló rész (összefoglalás, összegzés vagy konklúziók címszó alatt) zárja le. Természetesen az itt ismertetett szerkezeti séma rugalmasan kezelendő, s az adott cikk témájának és megközelítési módjának megfelelően alakítandó ki. A szerkesztőség megítélése szerint a bevezető és az összefoglaló rész elengedhetetlen feltétele a publikálásnak.

Hasonlóképpen fontosnak tartjuk a szakmai és formai szempontból pontos forrásmegjelöléseket és hivatkozásokat is.

A *forrásmegjelöléseket* a törzsszövegben rövidített formában adják meg, majd a cikk végén „Források” címszó alatt a rövidített forma és azok feloldása szerepeljen, ábécérendben. A szövegben minden táblázat és ábra alatt „Források” címszó alatt szerepelniük kell a felhasznált forrásoknak (rövidített formában). A forráshivatkozásoknak visszakereshetőeknek kell lenniük (pontos levéltári és kéziratári jelzetek, az adatbázis pontos neve, internetes elérhetősége, az utolsó letöltés dátuma stb.).

A tanulmány elkészítésével kapcsolatos információkat és a köszönetnyilvánításokat a tanulmány címéhez kapcsolódó, számmal jelölt lábjegyzet tartal-

mazza. A cím alatt kérjük megadni a szerző foglalkozását (esetleg beosztását), munkahelyét és e-mail címét.

HIVATKOZÁSOK

A forrásmegjelölésekhez hasonlóan az irodalmi hivatkozásokat is rövidített formában, *zárójelben* kérjük megadni a szövegben: a szerző(k) vezetéknevének, a megjelenés évszámának és az oldalszámnak a feltüntetésével. Pl. (Faragó 2007: 38) vagy (Gödri – Feleky 2013: 295) vagy (Faragó 2013: 242, Gödri – Feleky 2013: 295). Lábjegyzetes hivatkozást kérjük, ne használjanak! Azonos szerző ugyanazon évben hivatkozott több művét kisbetűk alkalmazásával különböztessék meg: (Dányi 1991a, 1991b). Három vagy több szerző esetén használják az et al. rövidítést: (Nagy et al. 2004).

A cikk végén „Irodalom” címszó alatt kérjük a rövid hivatkozások feloldását a következő formában:

IRODALOM

[kötetek]

Andorka Rudolf 2001: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, Budapest.

Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.) 2000: *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai, Budapest.

Laslett, Peter – Wall, Richard (eds.) 1972: *Household and Family in Past Time*. Cambridge University Press, Cambridge.

[cikkek tanulmánykötetből]

Hajnal, John 1983: Two Kinds of Preindustrial Household Formation Systems. In Wall, Richard – Robin, Jean – Laslett, Peter (eds.): *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 65–104.

[cikkek folyóiratból]

Gödri Irén – Feleky Gábor Attila 2013: Migrációs tervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében. Az előzetes migrációs szándék, a várakozások és a külső elvárások szerepe. *Demográfia*, 56(4), 281–332.

[internetes hivatkozások]

OECD 2011: *OECD Family Database*. OECD, Paris. www.oecd.org/social/family/database. Letöltve: 2013. 09. 17.

EGYÉB

- Kerüljük a p., pp., o., old., i.m. rövidítéseket mind a szövegben, mind az irodalomjegyzékben.
- Tanulmánykötetekben megjelent cikkekre való hivatkozáskor az „ln” megjelölés után soha ne tegyünk kettőspontot.
- Folyóiratnevek elé az irodalomban soha ne tegyünk „ln” megjelölést.
- Az irodalomjegyzékben az idézett szerzők keresztnévét is írjuk ki.
- Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet.
- Megjegyzésekhez használjunk lábjegyzeteket. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket. A pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzeteket kerüljük.
- Ügyeljünk az elválasztójel (-) és a kötőjel (-) helyes használatára. Számok, évszámok, oldalszámok közé kötőjelet rakjunk (-).
- A % jel mindig tapad a számhoz.
- Tizedesvesszőt használjunk, ne tizedespontot.
- A szövegben szereplő táblázatoknak, ábráknak mindig legyen sorszámozott, minél pontosabb címe (1. táblázat, 1. ábra). A szövegben, kérjük, zárójelben hivatkozzanak a táblázatokra és ábrákra (1. táblázat). Az ábrákat és táblákat folytatólagosan, a cikk elejétől kezdődően (ne fejezetenként) számozzák. A táblázatokat Word táblázatszerkesztővel készítsék.
- A táblázatokat és ábrákat formailag csak minimális mértékben szerkesszék. Az ábrák, térképek kialakítása során vegyék figyelembe, hogy azok fekete-fehér nyomtatásban fognak megjelenni. Statisztikai elemző szoftverekből kikerült nyers, szerkesztetlen táblázatokat nem fogadunk el. A táblázatok mérete nem haladhatja meg az egy nyomtatott oldalt.
- A szöveg a lehető legkevesebb formázást tartalmazza.
- A szöveg szakaszokra tagolható, legfeljebb 3 szintet használjanak.
- A szövegben használt rövidítéseket, mozaikszavakat az első előfordulásakor oldják fel zárójelben.

TISZTELT ELŐFIZETŐINK!

Tájékoztatjuk Önöket, hogy a 2015-ös évfolyamtól a folyóiratot a szerkesztőség-től rendelhetik, az alábbi megrendelőlap segítségével.

Kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
(1024 Budapest, Buday László utca 1-3.)
Megjelenik: negyedévente (évi három szám)
ISSN szám: 0011-8249

A folyóirat éves előfizetési díja **2 184 Ft**. Az előfizetés megrendelhető a KSH Népeségtudományi Kutatóintézettől az alábbi megrendelőlap kitöltésével és postai vagy elektronikus úton (szkennelve) történő visszaküldésével.

Postacím: 1525 Budapest Pf. 51.
E-mail cím: nki@demografia.hu

MEGRENDELŐLAP

Alulírott megrendelem a **Demográfia** című folyóirat 2017. évi számait példányban.

Név:

Szállítási/levelezési cím:

Adószám:

Telefonszám:

E-mail cím:

A megrendelőlap alapján kiállított számlát intézetünk postai úton juttatja el a megrendelőhöz. A megrendelés összegét a számlán feltüntetett bank-számlaszámra kérjük átutalni. A megjegyzés rovatban kérjük feltüntetni: Demográfia 2017. év

Dátum:

Aláírás:

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévente
Szerkesztőség: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet,
1024 Budapest, Buday László u. 1-3.
Telefon: (+36-1)-345-6573
E-mail: szerkesztoseg@demografia.hu

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója.

Előfizethető a Szerkesztőségben.
Előfizetési díj: egész évre 2184,- Ft

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.